Minojska slikana keramika

Kljaić, Božana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:664801

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest
Ivana Lučića 3

DIPLOMSKI RAD

MINOJSKA SLIKANA KERAMIKA

Božana Kljaić

Mentor:
dr.sc. Helena Tomas, izv. prof.

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

1. Uvod o minojskoj civilizaciji……..……...4
2. Geografija i klima……...…….…..5
3. Kronologija……..……...….……..…8
4. Ekonomija……...……..…….…..…11
5. Trgovina……...……..……..…13
6. Pismo……..……...……17
7. Pečati……..……..…….21
8. Arhitektura…….……...……..…26
8.1. Naselja ranominojskog perioda……..……..…...26
8.2. Naselja srednjominojskog i kasnominojskog perioda…….28
8.3 Minojska palača……..…...……30
8.4 Palača u Knosu……..……....31
9. Religija……..……..……..33
9.1. Svetište u naselju……..……..……..33
9.2. Svetišta na vrhuncu brda……..…..……...…34
9.3. Svetišta .u pećinama……...……..38
9.4. Kultne prostorije u palači u Knosu……..……..……...39
9.5. Svetišta s klupama……..……..……40
9.6. Božica…… …….……...41
9.7.Sveti simboli……..43
10. Pogrebni običaji…….…….……...45
11. Svakodnevni život……...…..……..……...53
11. Hrana…….……..……..55
11.2. Gozbe……..…….……..57
11.3. Bolesti……...…….……59
11.4. Minojski utjecaj na susjedna područja……..….……....62
11.5. Minojska keramika izvan Krete…….….……...64
12. Keramika……..……..…….……..67
12.1. Neolitička keramika…….…...67
12.2. Razdoblje prije palača……..….……..…69
12.2.1. Ajos Onufrios Onouphrios…….…….…70
12.2.2. Stil Lebena …….…...……..71
12.2.3. Pirgos stil……...….....73
12.2.4.Rovašeni stil …….…...74

12.2.5. Fina siva keramika…….…….….75
12.2. Stil Kumasa…….....….75
12.2.7. Stil Vasiliki ……..……..76
12.2.8. Stil „bijelo na tamno……..……....78
12.3. Razdoblje starih palača…….…..……..……..…79
12.3.1. Urezani stil……..……..….…….80
12.3.2. Stil Barbotin……...……..……..80
12.3.3. Stil Kamares…….…….....81
12.3.4. „Tortoise-shell ripple“ stil…….……..87
12.4. Razdoblje novih palača……...…….……...88
12.4.1. Morski stil……...…….…….....91
12.4.2. Biljni stil…….…….94
12.4.3. Apstraktni i Geometrijski stil…….97
12.4.4. Alternativni stil ……..……..……98
12.5. Razdoblje posljednje palače……...……....99
12.5.1. Stil Žara palača…….……..…...102
12.5.2. Jednostavni stil…….……..…..….109
12.5.3. Zatvoreni stil……..…….…...…110
12.6. Subminojsko razdoblje……..…….…....111
13.Posebni oblici……...……...…….….113
13.1. Kikladska keramika na Kreti……...……113
13.2. Pitosi……...…….115
13.3. Kamene vaze……..…….……119
13.3.1. Minijaturne vaze……..…….….....119
13.3.2. Ritoni……..…….....120
14.Zaljučak…….…….....124
15.Popis kratica……..……..…….125
16. Popis priloga……...…….125
17. Bibliografija……..……...137

1. Uvod

Legendarna vladavina kralja Minosa dugo vremena je bila dio grčkih legendi i mitova, sve dok se nije probudio interes zaljubljenika u grčku povijest i odvažnih istražitelja. Senzacionalna otkrića Heinricha Schliemanna otvorila su vrata u egejsku prošlost i potaknula

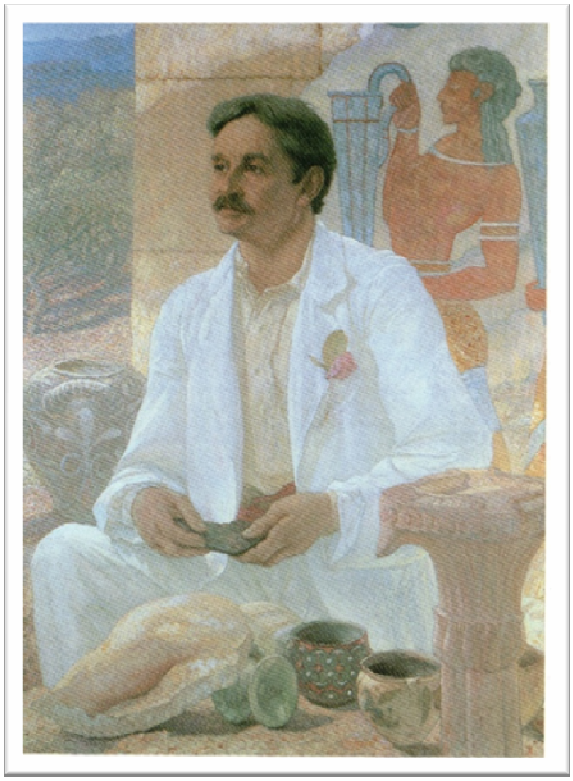

ostale istraživače da nastave njegovim putem. Ostaci veličanstvene palače u Knosu zadivili su sir Arthura Evansa (sl.1) koji je započeo njenim sustavnim iskopavanjem početkom 20. stoljeća i tako otkrio jedinstveni svijet davno zaboravljene civilizacije. Istraživanju Krete priključili su se i drugi arheolozi, a doprinos Britanaca, Amerikanaca, Talijana i Francuza vidljiv je po nastalim publikacijama koje su doprinijele razvoju kretske arheologije. Joseph Hazidakis bio je prvi ravnatelj Arheološkog muzeja u Iraklionu i jedan u nizu uspješnih grčkih arheologa kakvi su bili i njegovi nasljednici poput Stephanosa Xanthoudidesa, Spyridona Marinatosa, Nikolaosa Platona i drugih poslije njih.[1] Otkrića tih velikih pionira grčke arheologije i danas jednako kao i u njihovo vrijeme bude interes i pažnju za kulturom koja je ostavila materijalne ostatke vrijedne divljenja.

Slika 1: Portret sir Arthura Evansa (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 12, sl. 1).

[1] Pregled najranijih arheoloških iskopavanja minojskih lokaliteta na Kreti može se naći u VASILAKIS 2008, 155 – 159.

2. Geografija i klima

Kreta je najveći grčki i peti po veličini otok na Mediteranu, nakon Korzike, Cipra, Sardinije i Sicilije. Otok je smješten u južnom dijelu egejskog arhipelaga između Europe, Azije i sjeverne Afrike, a njegove obale zapljuskuje Egejsko sa sjeverne i Libijsko more s južne strane. Iako površinom nije velika, Kreta je reljefno vrlo raznolika zemlja.[2]

Slika 2: Otok Kreta (WERNER i VOGEL 1999, 128).

Na zapadnom dijelu dominiraju Bijele planine koje se prostiru od zapada prema istoku, formirajući pritom mnogobrojne visoravni i ograničavajući tako naseljavanje na sjevernoj obalnoj ravnici. Nepristupačni dijelovi zadržali su gustu šumu za koju se vjeruje da je u prošlosti zauzimala velik dio Krete, ali je izgubljena urbanizacijom, iskorištavanjem i pustošenjem. Nasuprot sjevernoj obali, planinski vijenac Bijelih planina spušta se naglo prema južnim obalama, formirajući tako obalu s malim dolinama, zbog čega su južna i zapadna obala ostale rijetko naseljene. U ranominojsko doba razvilo se naselje Hania koje je postalo središte ovoga područja i jedna od najznačajnijih pomorskih luka, a danas je drugi po veličini grad na Kreti.

Regija Retimno nalazi se na sjevernoj obali između zapadne i središnje Krete. Glavno obalno ranominojsko naselje bio je Stavromenos odakle su kopneni putovi vodili prema Mesari kroz dolinu Amari. U minojsko doba ovo područje je predstavljalo kulturnu sponu između dviju susjednih regija.[3]

Središnjim dijelom otoka dominira planinski lanac Ida koji razdvaja sjevernu obalnu zaravan od ravnice Mesare na jugu. Na sjevernoj strani nalazi se Knos, najstarije istraženo

[2]WARREN 2008, 15.
[3]WILSON 2008, 77.

naselje na čitavom otoku, udaljeno oko 5 km od današnjeg glavnog grada Irakliona i obale gdje se u brončano doba nalazila luka Poros.[4] Iz Knosa se pogled pruža prema planini Juktas gdje se nalaze ostaci znamenitog svetišta minojske kulture, kao i svetište Anemospilia gdje su pronađeni ostaci ljudskog žrtvovanja.

Na jugu se prostire najveća ravnica na Kreti, Mesara, gdje se uzgajaju glavne mediteranske kulture. U prošlosti se glina pronađena u Mesari zbog svoje kvalitete koristila za izradu minojske keramike. Veći broj tolosa, osim u Mesari, pronađen je i na području planine Asterusia, a u brončano doba ovim područjem dominirali su Fest, Komos i Agia Triada.[5]

Regija Lasiti na istoku Krete podijeljena je planinama na više odvojenih područja. Na zapadnom dijelu ove regije prostire se planinski lanac Dikta koji predstavlja značajnu prepreku prema unutrašnjoj Kreti.[6] Osobitu ljepotu ovog masiva predstavljaju klanci i kanjoni s bogatom florom i faunom. Sjeverno od planine smještena je planinska zaravan Lasiti koja se tradicionalno koristi za ispašu stoke, a ekonomsku važnost ovog područja upotpunjuje i uzgoj različitih poljoprivrednih kultura. Tu se nalazi poznata pećina Psihro koja je prema grčkoj mitologiji mjesto rođenja boga Zeusa, dok je minojska palača Malia smještena u obalnoj ravnici, sjeverno od zaravni Lasiti.[7]

Prema istoku se proteže planina Tripti. Istočno od nje, na sjevernoj obali u zaljevu Sitia, nalazi se minojsko naselje Petras i 5 km udaljena najveća ranominojska nekropola Agia Fotia. Južno od zaljeva pruža se 12 km dugačak tjesnac Ierapetra koji povezuje sjevernu i južnu obalu, a to je ujedno i najuži dio Krete.[8]

Na krajnje istočnoj obali pronađeni su dobro očuvani arheološki ostaci minojskog grada Palekastra i minojske palače Kato Zakro koji su bili dio komercijalne minojske mreže, a danas su, uz prirodne resurse i zaštićenu prirodu tog područja, dio turističkih destinacija i ponude.

Kreta je najnastanjeniji grčki otok čije stanovništvo većinom živi na sjevernoj obali. Na otoku prevladava mediteranska klima s dugim, toplim i suhim ljetima, dok su zime blage i kišovite.[9] Planinski lanci predstavljaju glavnu klimatsku barijeru u kretanju zračnih masa i tako utječu na temperaturu, tlak i padaline. Klima je ugodnija na sjevernoj obali koja ima veće količine padalina, za razliku od juga gdje su temperature više zbog utjecaja sjevernoafričke

[4]WILSON 2008, 77.
[5]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 65; WILSON 2008, 78; YOUNGER i REHAK 2008, 150.
[6]WILSON 2008, 77.
[7]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 146.
[8] WILSON 2008, 78.
[9]WARREN 2008, 17.

klimatske zone.[10] U planinama klima postaje hladnija s porastom nadmorske visine, a tijekom zimskih mjeseci snijeg zabijeli najviše vrhove.[11]

Zbog reljefne raznolikosti i različitih klimatskih utjecaja, Kreta ima jednu od najbogatijih flora na svijetu s više od 193 endemičnih vrsta.[12] U prošlosti je veći otoka bio prekriven šumama bora, čempresa i hrasta koje su koristili u građevini i brodogradnji.[13] Mnoštvo različitih aromatičnih biljaka koje samoniklo rastu u prirodi tradicionalno se koristi kao začine u prehrani ili kao čajeve za poboljšanje zdravlja. Prisutnost čovjeka osiromašila je životinjski svijet, a podatke o sastavu otočne faune pružaju zooarheološki nalazi. Od divljih životinja u prošlosti najviše su se lovili jeleni, divlji veprovi, divlje koze i zečevi. Faunu Krete obogaćuju divlje ptice, dabrovi, jazavci, medvjedi, glodavci i mali gmazovi, dok prikazi na pečatima ukazuju i na prisutnost lava u prošlosti.[14] Podmorje obiluje raznim vrstama školjkaša, glavonožaca, puževa, rakova i riba poput crvene i plave deverike, crvenog cipla, girica i sl.[15] Bogatstvo flore i faune predstavljalo je izvor egzistencije i temelj za razvoj pojedinih gospodarskih djelatnosti po kojima je Kreta i danas poznata.

[10]BETANCOURT 2007, 29.
[11]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 6.
[12]ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 110.
[13] WARREN 2008, 16.
[14]DICKINSON 1994,28; WARREN 2008, 17 – 18.
[15]McGEORGE 2008, 120.

Slika 3: Egejsko područje s okolicom (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 5).

3. Kronologija

Brončano doba egejskog arhipelaga obilježile su kikladska, minojska i mikenska civilizacija. Arheološkim istraživanjem otkrivena je bogata kulturna baština egejskog područja koja je omogućila rekonstrukciju i bolje razumijevanje povijesnih prilika toga vremena.[16] Kronološku periodizaciju za Kretu predložio je sir Arthur Evans 1906. g. On je s obzirom nakeramičke ostatke, stilsku analizu i stratigrafske dokaze primijenio tripartitni sustav i podijelio minojsku civilizaciju na tri razdoblja: ranominojsko (EM), srednjominojsko

[16] Pregled značajnih otkrića egejskih lokaliteta koji su utjecali na postavljanje kronologije egejskog područja može se naći u DICKINSON 1994, 1 – 4;MUHLY 2012, 5 – 9.

(MM) i kasnominojsko (LM) razdoblje. Slično su napravili Carl Blegen i Alan Wace koji su na temelju istraživanja na grčkom kopnu i proučavanjem tablica linearnog B pisma razvili heladski tripartitni sustav, dok su boljem razumijevanju kronologije Kiklada bitno doprinijeli Colin Renfrew (1972.) i Christos Doumas (1977.).[17]

Pri proučavanju egejskog brončanog doba primjenjuje se relativna i apsolutna kronologija. Sir Arthur Evans minojsku relativnu kronologiju temelji na sinkronizmu minojskih i mikenskih nalaza iz Egipta s egipatskim predmetima nađenim na Kreti, dok Nikolaos Platon minojsko doba dijeli s obzirom na razvoj palača i njihovo uništenje, i to na razdoblje prije palača (ranominojsko I.do srednjominojsko I.A),na razdoblje prvih ili starijih palača (srednjominojsko I.B do srednjominojsko II.B), razdoblje drugih ili mlađih palača (srednjominojsko III.A do kasnominojsko I.B), razdoblje posljednje palače (kasnominojsko II.B do početka kasnominojsko III.A_2), razdoblje poslije palača (kasnominojsko III.A_2 do kasnominojsko III.C), te na subminojsko razdoblje (kasnominojsko III.C).[18]

Glavni izvor apsolutne kronologije je radiokarbonsko ili C_{14} datiranje koje nastoji povezati analizirani organski materijal s datumom koji se traži. Jedan od ključnih događaja u minojskoj prošlosti je erupcija vulkana na otoku Teri koji relativna kronologija prema sinkronizmu s egipatskom datira prije 1520. g. pr. Kr., dok nedavni znanstveni rezultati erupciji daju vremenski okvir između 1630 – 1620. g. pr. Kr..[19]

Preciznija radiokarbonska datiranja, bolja znanstvena interpretacija keramičkih nalaza, egipatski povijesni izvori, minojska ikonografija na freskama egipatskih grobnica (npr. Rekhmire) i naseljaTell el-Dab'a, pronalazak Kamares keramike u Lahunu, pisama iz Amarne, te iskopavanje minojske kolonije Akrotiri na južnim obalama Tere pomažu nam u boljem razumijevanju razvoja minojske civilizacije i određivanju njezinog kronološkog okvira.[20]

[17]MANNING 2012, 12 – 14; DICKINSON 1994, 4; BETANCOURT 2007, 4.
[18]DICKINSON 1994, 18 – 20; MANNING 2012, 14; HALLAGER, B. 2012, 405;NAKASIS *et al*. 2012, 239 – 240.
[19]DICKINSON 1994, 17 – 18; BETANCOURT 2007, 110; MANNING 2012, 20 – 22, 463, 468; MUHLY 2012, 7; POURSAT 2008, 103.
[20]BURNS 2012, 299; MANNING 2012, 18 – 20, 457, 461.

<table>
<tr><th>Arhitektura</th><th>Razdoblje</th><th>Tradicionalna kronologija prije Krista</th><th>Visoka kronologija prije Krista</th><th>Kreta</th><th>Grčko kopno</th><th>Egejski otoci</th></tr>
<tr><td rowspan="5">Razdoblje prije palača</td><td rowspan="4">Rano brončano razdoblje</td><td colspan="2" rowspan="4">Prije 3000.–2000.</td><td>Rano minojsko razdoblje EM I.</td><td>Rano minojsko razdoblje EH I.</td><td>Grotta-Pelos grupa</td></tr>
<tr><td>EM II.A</td><td rowspan="2">EH II.</td><td>Keros-Siros grupa</td></tr>
<tr><td>EM II.B</td><td>Kastri grupa</td></tr>
<tr><td>EM III.</td><td>EH III.</td><td>Phylakopi I grupa</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Razdoblje starih palača</td><td rowspan="5">Srednjo brončano razdoblje</td><td rowspan="7">2000.–1625.</td><td rowspan="7">2000.–1725.</td><td>Srednjo minojsko razdoblje MM I.A</td><td rowspan="7">Srednjo heladsko razdoblje MH</td><td rowspan="7">Srednjo kikladsko razdoblje MC</td></tr>
<tr><td>MM I.B</td></tr>
<tr><td>MM II.A</td></tr>
<tr><td>MM II.B</td></tr>
<tr><td>MM III.A</td></tr>
<tr><td rowspan="7">Razdoblje novih palača</td><td rowspan="12">Kasno Brončano razdoblje</td><td>MM III.B</td></tr>
<tr><td>1625.–1525.</td><td>1725.–1625.</td><td>Kasno minojsko razdoblje LM I.A</td><td>Kasno heladsko razdoblje LH I.</td><td>Kasno kikladsko razdoblje LC I.A</td></tr>
<tr><td>1525. –1450.</td><td>1625.–1500.</td><td>LM I.B</td><td>LH II.A</td><td>LC I.B</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Razdoblje posljednje palače</td><td>1450.–1425.</td><td>1500.–1425.</td><td>LM II.</td><td>LH II.B</td><td>LC II.</td></tr>
<tr><td>1425.–1300.</td><td>1425.–1300.</td><td>LM III.A</td><td>LH III.A</td><td>LC III.A</td></tr>
<tr><td>1300.–1200.</td><td>1300.–1200.</td><td>LM III.B</td><td>LH III.B</td><td>LC III.B</td></tr>
<tr><td>1200.–1125.</td><td>1200.–1125.</td><td>LM III.C</td><td>LH III.C</td><td>LC III.C</td></tr>
<tr><td>Razdoblje nakon palača</td><td></td><td>1125.–1050.</td><td>1125.–1050.</td><td>SM</td><td>SM</td><td></td></tr>
</table>

Slika 4: Kronologija egejskog područja (BETANCOURT 2007, 4, sl. 1.2).

4. Ekonomija

Povoljan geografski položaj, reljefna raznolikost, blaga mediteranska klima i bogatstvo prirodnih resursa utjecali su na ekonomski razvoj minojskog društva. Najviše podataka o gospodarskoj strukturi otoka pružaju glinene tablice s linearnim A i B zapisima.[21]

Organizirani administrativni sustav palača strogo je kontrolirao uzgoj ovaca, proizvodnju vina, maslinovog ulja i isplativih obrtničkih proizvoda. Vuna je bila glavna sirovina u proizvodnji tekstila čiji se kontinuirani razvoj može pratiti po tkalačkim utezima nađenim u Knosu.[22] Vunene tkanine često su na sebi imale jednostavne ponavljajuće geometrijske uzorke napravljene obojenim nitima, kako prikazuju freske iz Psire.[23]

Jedna od najvažnijih poljoprivrednih grana bilo je vinogradarstvo. Prema kemijskim analizama pitosa iz srednjominojskog razdoblja, u Montastirakiju se konzumiralo vino obrađeno borovom smolom, u Apodulu vino s terebintom, a u Haniji se pravila mješavina od vina, smole i biljaka.[24] Posude za gnječenje grožđa zajedno s bačvom (sl. 5) nađene su u Katu Zakru unutar 5 kuća, a prema linearnim A tablicama regija Zakro specijalizirala se u vinarstvu. Popularnost vina u svakodnevnom životu utjecala je na stvaranje brojnih keramičkih posuda, ali i pojavu luksuznih modela.[25]

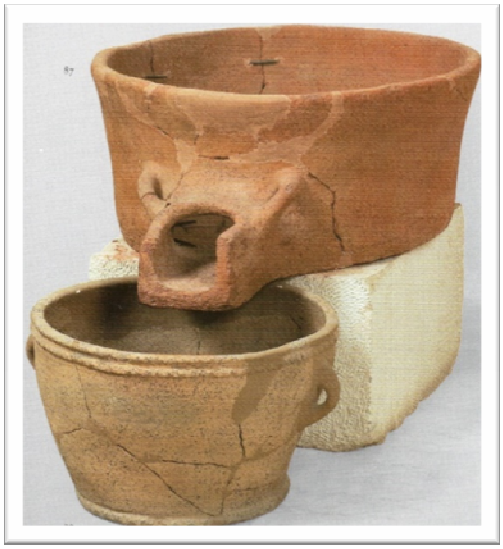

Slika 5: Posuda za gnječenje grožđa s bačvom datirana je oko 1450. g. pr.Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 119, sl.87 i 88).

[21]DICKINSON 1994, 194, 254; BETANCOURT 2007, 195-196; ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 115; BOULOTIS 2008, 76 – 77; SHELMERDINE i BENNET 2008, 292 – 298; BURKE 2012, 435 – 437; PALAIMA 2012, 366 – 367.

[22] Za Kronološki razvoj tkalačkih utega na Kreti v. BURKE 2012, 432 – 434.

[23]BETANCOURT 2007, 103, 105;CASTLEDEN 2000, 18.

[24]DICKINSON 1994, 46 – 47; ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 114.

[25]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 118.

Maslinarstvo je uz vinogradarstvo tradicionalna mediteranska poljoprivredna grana. Osim u prehrani, maslinovo ulje se koristilo u proizvodnji parfema, kao zamjena za sapun, te u postupcima obrade vune i tkanina. Radionice za proizvodnju parfema nalazile su se u palačama, a jedna takva radionica iskopana je u Kamalevriju gdje su kemijske analize potvrdile proizvodnju mirisnog maslinovog ulja s dodacima irisa, smole i voska.[26]

Temelje otočnog gospodarstva postavile su neolitičke zajednice, ali pravi razvoj minojske civilizacije započeo je dolaskom novih populacija iz Male Azije krajem 4. i početkom 3. tisućljeća. Doseljenici su donijeli novu tehnologiju obrade metala što je omogućilo razvoj različitog oruđa. Obalna naselja na sjeveru i istoku Krete imala su bolji pristup novim tehnologijama i trgovinskoj razmjeni s područjem Kiklada, odakle su uvozili bakar, srebro, opsidijan i mramor.[27] U Porosu i Krisokaminu postojale su talionice, a metalurški ostaci nađeni su i u Mohlosu, Palekastru, Komosu i Knosu.[28] Minojci su uvozili bakrene ingote s Kitnosa, Cipra i iz Lavriona, a zatim ih talili i prerađivali u brončane predmete.[29] Bronca je bila jedna od prvih legura, a upotrebljavala se za izradu oruđa, oružja i nakita. Jednostavno brončano oruđe imalo je široku primjenu u svakodnevnom životu i ubrzalo je procese proizvodnje. Osim bronce, Minojci su koristili su plemenite metale i dragocjeno kamenje, i to uglavnom u proizvodnji luksuznih predmeta.[30] Inovacije u metalurgiji utjecale su na razvoj različitih gospodarskih djelatnosti, a time i na minojsko gospodarstvo.

Slika 6: Ingot bakra iz Mohlosa datiran je u kasnominojsko I.B razdoblje (ANDREADAKI-VLAZAKI et al.2008, 89, sl. 64).

Slika 7: Kalup za proizvodnju brončanog oruđa datiran je između 1800. i 1700. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 92, sl. 67).

[26] Sastav mirisnog ulja v. ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 114.
[27] TOMKINS 2012, 38 – 42; TOMKINS i SCHOEP 2012, 67.
[28] WIENER2006, 7; BETANCOURT 2008, 100; WARREN 2008, 20; WILSON 2008, 82 – 83; EVELY 2012, 389; TOMKINS i SCHOEP 2012, 69.
[29] BETANCOURT 2007, 51; BETANCOURT 2008, 212.
[30] PLATON 2008, 65.

5. Trgovina

Trgovina i pomorstvo bili su glavni pokretači razvoja minojskog društva. Trgovinska i kulturna razmjena s narodima istočnog Mediterana, stjecanje novih tehnologija, te promjene u agrikulturnoj proizvodnji dovele su do postupnog rasta bogatstva, napretka i pojave političke elite koja je strogo kontrolirala proizvodnju, distribuciju i uporabu najznačajnijih kretskih proizvoda.

Zahvaljujući povoljnom položaju otoka, blizini jugozapadne Azije, sjeverne Afrike i južne Europe, minojsko društvorazvija trgovačku mrežu i dominira pomorskim putovima toga dijela Mediterana. Nedostatak metala usmjerio je minojsku trgovinu na područje Kiklada i južne Anatolije, a kasnije na Bliski istok i Egipat.[31]

Trgovina s Kikladima traje tijekom ranominojskog I. razdoblja što je vidljivo po grobnoj arhitekturi i grobnim prilozima u Agiji Fotiji, najvećem groblju toga perioda, gdje su pokraj bakrenih i opsidijanskih bodeža nađeni različiti oblici keramike Kampos kulture poput piksida, kernosa, pehara, tava i malih boca.[32]

Plovilo se od kraja ožujka do početka studenog, u vrijeme najpovoljnijih vjetrova, a izgled brodova prikazan je na pečatima, pečatnjacima i freskama.[33]

Minojski predmeti nađeni na Rodosu i Karpatosu ukazuju na stvaranje pomorskih putova prema obali Anatolije, Cipra i Sirije. Ova ruta započinje krajem ranominojskog II. razdoblja kada se polako smanjuje trgovina s Kikladima, a razvija sa sirijsko-palestinskom obalom i nastavlja sve do delte Nila u Egiptu.[34]

U ranominojskom razdoblju Minojci su uvozili opsidijan s Melosa, bakar i srebro miješano s olovom iz Lavriona na Atici, broncu sa Cipra, bakar s Kitnosa, a bijeli mramor s Parosa, Atike i Naksosa.[35]

Osnivanjem kolonija Minojci su mogli bolje kontrolirati trgovačke putove.[36] Prema ostacima minojske gradnje, grobnica, svetišta u pećini na vrhu s nalazima keramike i brončanih figurica, prvom minojskom kolonijom smatra se Kastri na Kiteri iz ranominojskog II. razdoblja.[37] U srednjominojskom razdoblju nastaje veći broj kolonija na egejskim otocima

[31]POURSAT 2008, 100.
[32]BETANCOURT 2008, 210; WARREN 2008, 20, 23.
[33]DICKINSON 1994, 91; CASTLEDEN 2000, 116.
[34] POURSAT 2008, 100; TOMKINS i SCHOEP 2012, 70.
[35]DICKINSON 1994, 28; BETANCOURT 2008, 212.
[36]CASTLEDEN 2000, 121; BETANCOURT 2008, 217.
[37]CASTLEDEN 2000, 117.

kao što su Filakopi na Melosu, Aja Irini na Keji, Akrotiri na Teri, Trianda na Rodosu, te Milet i Jasos na anatolijskoj obali.[38]

Najznačajniji izvozni minojski proizvodi bili su maslinovo i mirisno ulje, vino, keramičke i metalne posude, vunena tkanina, začini, ljekoviti pripravci, kožni proizvodi, nakit, te oruđe i oružje.[39]

Minojski kulturni utjecaj na zemlje istočnoga Mediterana u vrijeme razdoblja novih palača može se pratiti i na freskama s minojskom ikonografijom, kao što je primjerice freska s prikazom grifona (sl. 8) u Alalakhu iz palače kralja Yarim-Lima na sjeveru Sirije.[40]

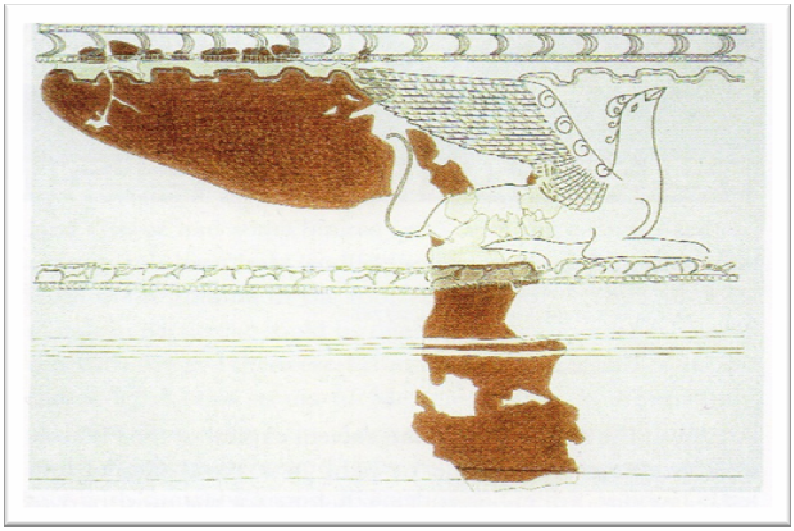

Slika 8: Freska grifina iz Alalakha datirana je između 1650. i 1550. g. pr. Kr. (POURSAT 2008, 101, sl. 3).

U arhivskim zapisima iz palače Mari u Siriji (18.st. pr. Kr.) spominje se izraz „Kaptera“ za Krećane i inventar kraljevske riznice, prema kojemu su minojske zlatne i srebrne vaze došle kao darovi kralja od Ugarita.[41] Ugarit je bio značajna levantska luka i trgovačko mjesto gdje su Krećani imali trgovačku postaju radi nabave kositra koji su karavane donosile iz Mezopotamije. U Ugaritu se također moglo nabaviti zlato, bjelokost, lapis lazuli (koji je porijeklom iz Afganistana), opsidijan i drugo egzotično kamenje, dok su minojski proizvodi poput polikromne keramike Kamares stila iz razdoblja starih palača nađeni na lokalitetima duž levantske obale od Ugarita do Biblosa i dalje do delte Nila u egipatskim grobnicama.[42]

Trgovačka i kulturna razmjena između Egipta i Krete trajala je od ranominojskog II. razdoblja,

[38]CASTLEDEN 2000, 117; BETANCOURT 2008, 217; DAVIS 2008, 188; RETHEMIOTAKIS 2008, 109.
[39]BETANCOURT 2008, 56; BETANCOURT 2008, 215.
[40]POURSAT 2008, 101; BURNS 2012, 209; YASUR-LANDAU 2012, 833 – 834.
[41]DICKINSON 1994, 243 – 244; BETANCOURT 2008, 215 – 216; POURSAT 2008, 100; YASUR-LANDAU 2012, 833.
[42]DICKINSON 1994, 243 – 244; CASTLEDEN 2000, 119; POURSAT 2008, 100.

a s vremenom se povećavala i postala intenzivnija.

Iz Egipta do kretskih luka (najvjerojatnije južnom rutom) stizali su slonovača, alabaster, karneol, ametist, zlato, nojeva jaja, te egzotične životinje poput majmuna.[43] Mnogi egipatski umjetnički predmeti (kamene vaze, skarabeji, perle od fajansa) nađeni su u grobnicama Mesare, a utjecaj egipatske ikonografije vidljiv je na privjesku pčele iz nekropole Krisolakos, dekoracijama keramičkih vaza, te poklopcu s motivom sokola (sl. 9) iz vile Quartier Mu, u Maliji.[44]

Egipatski skarabej (sl. 10) iz vremena faraona Amenofisa III pronađen je zajedno s kartušom u Haniji. Skarabej je napravljen od sivo-smeđe fajanse, a na površni se nalazi pet hijeroglifskih znakova koji se odnose na ime faraona, a sličan takav skarabej s istom faraonskom kartušom pronađen je u grobnoj komori Selopulo u Knosu, dok je skarabej s imenom njegove žene kraljice Tiyi pronađen je u grobnici u Agiji Triadi.[45]

Slika 9: Poklopac s prikazom dvaju sokolova iz Malije datiran je između 1800. i 1700. g. pr.Kr. (POURSAT 2008, 101, sl. 2).

Slika 10: Egipatski skarabej pronađen u Haniji datiran je između 1390. i 1353. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 156, sl. 121).

Za vrijeme 18. dinastije (15. st. pr. Kr.) na freskama u tebanskoj grobnici egipatskog dostojanstvenika Rekh-mi-ra prikazano je minojsko izaslanstvo kako nosi darove poput pehara i vrčeva ukrašenih spiralama, rozetama i arkadama, te tkanina, slonovače i bakrenih ingota.[46]

U egipatskim zapisima izraz Keftiu odnosi se na Krećane, a freske s prikazima preskakanja bika u Tell el-Dab'i (sl.11) u Avarisu vjerojatno su djelo minojskih umjetnika koji su došli u

[43]DICKINSON 1994, 248; CASTLEDEN 2000, 119; BETANCOURT 2008, 216, 219; PHILLIPS 2012, 827.
[44] POURSAT 2008, 100 – 101.
[45]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 378.
[46]DICKINSON 1994, 248, 253; BETANCOURT 2008, 219;EVELY 2012, 387; PHILLIPS 2012, 824.

Egipat u diplomatskoj razmjeni.[47]U hramu Amenofisa III u Kom el Hetanu na bazi jednog

Slika 11: Freska iz Tell el Dab'a datirana je između 1600. i 1400. g. pr. Kr. (POURSAT 2008, 102, sl. 4).

stupa spominju se kretski gradovi Amnisos, Knos i Hania koje je faraon posjetio na putu do Mikene (u vrijeme kad je Kreta pod mikenskom vlašću, a trgovinska razmjena se smanjuje).[48]

Trgovačka povezanost egejskog stanovništva i susjeda s Bliskog Istoka vidljiva je po ostacima brodoloma feničkog broda u Ulu Burun na južnim obalama Anatolije iz 14. st. pr. Kr. Brod je vjerojatno bio na putu prema egejskom području, a brodski teret sadržavao je bakrene ingote, mikensku, ciparsku i kanaansku keramiku, egipatske skarabeje, zlatni i srebrni nakit, slonovaču, oružje, alate, ostatke maslina, badema, korijandera, drvo, te plavitirkiz.[49]

[47]DICKINSON 1994, 18, 164, 248, 253; BETANCOURT 2008, 218-219; POURSAT 2008, 102; YOUNGER, . i REHAK 2008, 157; BURNS 2012, 209; CHAPIN 2012, 229; PHILLIPS 2012, 823.
[48]CASTLEDEN 2000, 119; POURSAT 2008, 103; MEE 2008, 378; ANDREADAKI-VLAZAKI 2012, 523; BURNS 2012, 299; PHILLIPS 2012, 824.
[49]DICKINSON 1994, 238, 250; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 198; KANTA 2008, 149; MEE 2008, 364; PULAK 2012, 864-869;

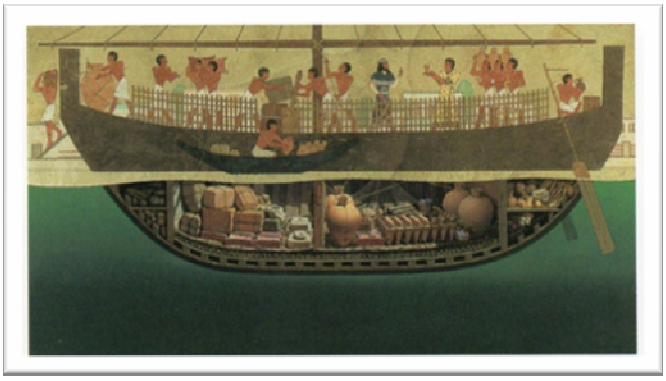

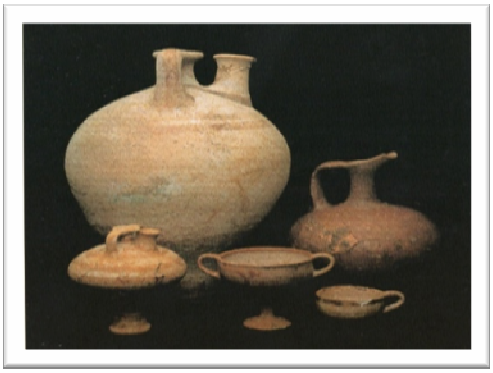

Slika 12: Rekonstrukcija broda iz brodoloma Ulu Burun u Turskoj,14.st. pr.Kr. (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 199, sl. 131).

13: Mikenska keramika iz brodoloma Ulu Burun, 14.st. pr. Kr. (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 199, sl. 132).

6. Pismo

Porijeklo pisma na Kreti obično se povezuje s administracijskim potrebama prvih palača jer su pronađeni zapisi uglavnom zapisi inventara u palačama i upravni dokumenti.[50] Najraniji zapisi kretskog hijeroglifskog pisma i linearnog pisma A su iz srednjeg minojskog II.B razdoblja, iako pronađeni dokumenti iz Jugozapadne kuće u Knosu upućuju čak na srednjominojsko II.A razdoblje.[51] To su slogovna pisma od kojih se minojskoj civilizaciji pripisuje kretsko hijeroglifsko i linearno pismo A (pisma koja su do danas ostala nerazjašnjena), dok je najmlađe pismo, linearno B grčko pismo mikenske civilizacije, nastalo adaptacijom linearnog pisma A.[52] Ono je jedino od njih dešifrirano (i to tek pedesetih godina 20. st.), no unatoč tome što dijele veliki broj znakova, to nije dovelo do dešifriranja linearnog pisma A.[53]

U tolosu u Arhanesu otkriveni su zapisi na pečatima čije je porijeklo još uvijek nepoznato.[54] Disk iz Festa (pronađen 1908. g.) (sl. 14) ima jedinstveni zapis nalik na hijeroglife koji potječe iz 16.st. pr. Kr. Tekst je ispisan spiralno, vjerojatno ima ritualnu namjenu i sadrži 242 znaka utisnuta u glinu prije pečenja, a uočena je sličnost nekih znakova sa znakovima linearnog A pisma.[55]

[50]TOMKINS i SCHOEP 2012, 152.
[51]TOMAS 2012, 341.
[52] Isto, 340.
[53]BOULOTIS 2008, 67; PALAIMA 2012, 356.
[54]TOMKINS i SCHOEP 2012, 71.
[55]CASTLEDEN 2000, 100 – 101; BOULOTIS 2008, 69, 73, 75 – 76; YOUNGER i REHAK 2008, 177.

Slika 14: Dvije strane diska iz Festa datiranog oko 1550. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 31).

Spiralni zapis linearnog A pisma iz istog vremena nalazi se i na zlatnom prstenu (sl. 15) iz Mavrospelija, te na unutrašnjosti dviju glinenih koničnih šalica (sl. 16) iz Knosa.[56]

Slika 15: Zlatni prsten iz Mavrospelia datiran je između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (BOULOTIS. 2008, 71, sl. 7).

Slika 16: Konična šalica iz Knosa datirana je između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (BOULOTIS 2008, 72, sl. 8).

Kretsko hijeroglifsko pismo, te linearna pisma A i B većinom su pisana na glinenim tablicama sušenim na suncu, a pronađeni primjeri ostali su do danas očuvani zahvaljujući slučajnom izlaganju vatri. Osim slogovnih znakova, ova tri pisma sadrže ideograme, simbole za brojevne jedinice decimalnog sustava i razlomke, a linearno pismo B sadrži i znakove za mjerne jedinice mase.[57] Najmanja mjerna jedinica iznosi 60 grama, a najveća je poznata kao težina jednog bakrenog ingota od 30 kilograma.[58]

Kretsko hijeroglifsko pismo uglavnom se rabilo na sjeveru i sjeveroistoku Krete do srednjominojskog III. razdoblja, a linearno pismo A na jugu otoka do kraja kasnominojskog I.

[56]BOULOTIS 2008, 71 – 72, 76.
[57]DICKINSON 1994, 193.
[58]PLATON 2008, 66.

razdoblja.[59] Oba pisma su koegzistirala istovremeno, a često su njihovi zapisi nađeni u istim arhivima, primjerice u Knosu, Maliji i Festu.[60] Osima na tablicama, linearno pismo A nalazimo i na pečatnjacima, osobnim predmetima i predmetima votivne namjene.[61]

Primjer je tablica s linearnim A pismom (sl. 17) nađena u Kato Zakru koja ima ispisane obje strane. Na A strani nalazi se sedam linija koje sadrže skupinu znakova s brojevima, dok strana B ima dvije linije podijeljene jednom horizontalnom, gdje prva linija ima ideogram za vino i

broj, a druga grupu silabograma, ideogram i broj. Tekst tablice odnosi se na trgovinu vinom po čijoj je proizvodnji regija Kato Zakro i bila poznata.[62]

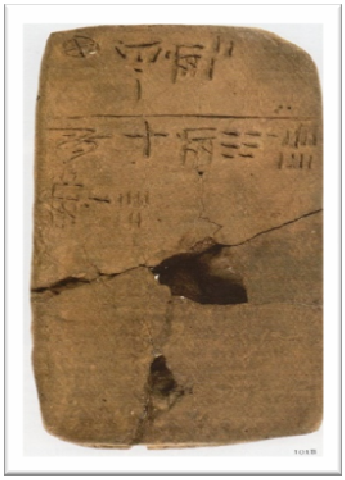

Slika 17: Tablica s linear A pismom na obje strane datirana je oko 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 133, 101b).

Primjeri linear A pisma na votivnim predmetima su posuda srcolikog oblika i žrtveni stol. Posuda (sl. 18) je napravljena od mramora, ima plitku unutrašnjost, a oblik podsjeća na kolijevku. Slične posude nađene su u Juktasu, Knosu i Palekastru. Duž oboda posude nalazi se urezano linear A pismo s 22 sačuvana znaka koji se čitaju s lijeva na desno, a neki znakovi se ponavljaju što ukazuje na njenu ritualnu namjenu. Stol za žrtvovanje (sl. 19) pravokutnog oblika napravljen je od serpentina i na prednjoj strani ima urezani linear A zapis. Dva slična stola za žrtvovanje nađeni su u Petsofasu.[63]

[59]TOM
[60] Arhi 012, 342.
[61]BOU K 2008, 175.
[62]AND 2.
[63] Isto,

Slika 18: Votivna posuda s urezanim linear A pismom pronađena je u Arhanesu i datirana između 1700. i 1500. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 47).

Slika 19: Stol za žrtvovanje iz Palekastra datiran je između 1700. i 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 131, sl. 100).

Iz vremena kretske dominacije nad egejskim područjem pronađene su natpisi s linearnim A pismom izvan Krete: na Teri, Kei, Melosu, u Miletu i Ajos Stefanosu na Peloponezu.[64]

Na Cipru je u 16.st. pr. Kr. nastalo cipro-minojsko pismo. Najvjerojatnije se razvilo iz linearnog pisma A i ostalo je u uporabi do 12. st. pr. Kr. kada evoluira u ciparsko pismo, a pronađeno je i u Ugaritu.[65]

Uspostavom mikenske vlasti na Kreti sredinom 15.st. pr. Kr. linearno B pismo postaje osnovno pismo administracije u Knosu, Haniji i u glavnim mikenskim centrima na Peloponezu. Većina znakova u linearnom pismu B je ista kao u linearnom pismu A, no linearno B je bolje organizirano pismo jer se uglavnom pisalo na jednoj strani uz pomoć vodoravnih linija. Tablice s linearnim B pismom predstavljaju važan izvor informacija o društvenom i ekonomskom uređenju mikenskog svijeta, a većina ih je nađena u Knosu i Pilu.[66]

Dvije tablice s linearnim B pismom primjeri su administracije koja se odvijala u Knosu. Prva tablica (sl. 20) pripada seriji tablica koje sadrže podatke o uzgoju životinja u regijama udaljenim od Knosa. Ova tablica sadrži popis životinja koje su se uzgajale u zapadnoj Kreti (Haniji) i broji 952 ovce, 365 koza, 81 svinju i 12 volova, a poredane su redoslijedom prema vrsti stada od najvećeg do najmanjeg. Druga tablica (sl. 21) dio je serije tablica koje sadrže podatke o žitaricama i ima podatke o količini pšenice koje su dodjeljivane određenom broju ljudi. Količina pšenice odnosi se na mjesečna izdavanja, tako je 30 jedinica ili porcija dodijeljeno osobi iz Lata, 261 porcija osobi iz Tilisosa i još 246 porcija osobi iz nepoznatog

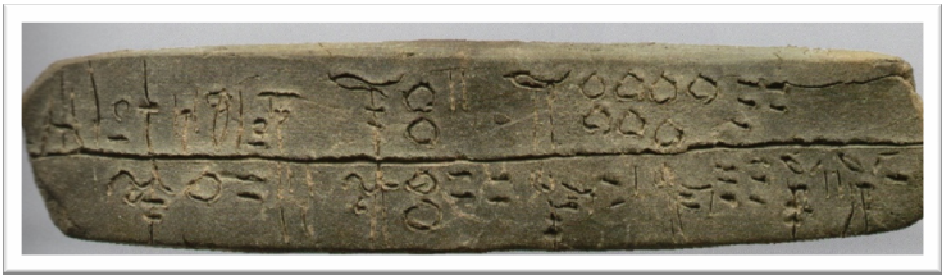

[64]DICKINSON 1994, 73, 194; BOULOTIS 2008, 73 – 74.
[65]BOULOTIS 2008, 74; HIRSCHFELD 2012, 372.
[66] Primjeri ekonomskih zapisa pismom linear B može se naći u BOULOTIS 2008, 76 – 77.

mjesta.[67]

Slika 20: Tablica s linearnim B pismom pronađena u Knosu datirana je između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 139, 107a).

Slika 21: Tablica s linearnim B pismom pronađena je u Knosu i datirana između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 139, 107b).

7. Pečati

Minijaturna umjetnost povezuje se s pojavom pečata koji su se od ranominojskog razdoblja koristili u birokratske svrhe. Najraniji pečati izrađivali su se od lokalnog mekog kamenja, kostiju ili bjelokosti, a služili su za otiskivanje u glinu.[68] Stavljali su ih na vrata skladišta, dokumente, posude i druge spremnike kao oznaku vlasnika i jamstvo za ispravnost poslanih proizvoda.[69] Osim za pečaćenje, pečati su se koristili i kao amuleti i nakit. Prvi pečati imali su jednostavan izgled, no s vremenom je ukras postajao sve složeniji i detaljniji.[70]

Slika 22. Primjeri pečata napravljeni od slonovače datirani su između ranominojskog III. i srednjominojskog I.A razdoblja (BETANCOURT 2007, 49, sl. 3.26).

[67]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al*. 2008, 139.
[68]DICKINSON 1994, 189, 191; YOUNGER i REHAK 2008, 159.
[69]DICKINSON 1994, 188.
[70]BETANCOURT 2007, 49.

U razdoblju starih palača bili su popularni pečati u obliku trostranih prizmi s prikazima ljudi i životinja.[71] Na pečatima iz Malije i Platanosa prikazi keramičkih posuda i broda bili su odraz profesionalnih zanimanja njihovih vlasnika.[72]

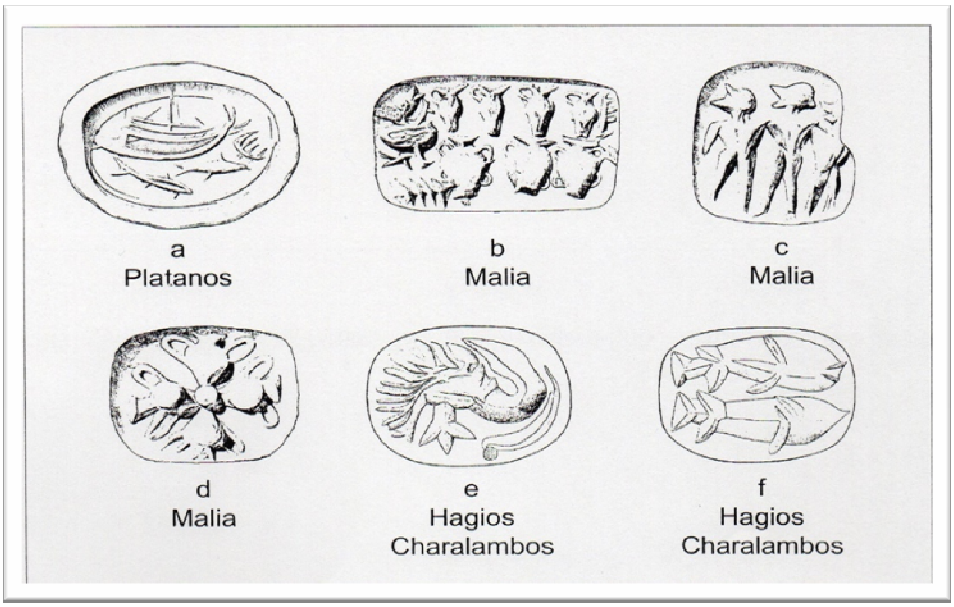

Slika 23: Primjeri pečata datirani su u srednjominojsko razdoblje (BETANCOURT 2007, 89, sl. 5.18).

Jedan od najranijih primjera pečata je zoomorfni pečat (sl. 24). Pečat izrađen od kosti s mrežastim uzrokom na površini, pronađen je kao grobni prilog. Na njemu se uočavaju oči i uši životinje, a posebno se ističu oči koje su prikazane kružnim udubinama. Osim za pečaćenje mogao se nositi i obješen oko vrata.[73]

Slika 24: Zoomorfni pečat od slonovače pronađen u Agiji Trijadi, u tolosu groba A, datiran je između 2600. i 2300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 146, sl. 111).

[71]WEINGARTEN 2012, 321.
[72]BETANCOURT 2007, 90.
[73]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 146.

Istočni utjecaj prisutan je na grupi „paradirajućih lavova/spirala“ pečata čiji je primjer pečat iz Drakonesa.[74] Cilindrični pečat (sl. 25) od slonovače na svojim krajevima ima dvije različite površine za pečaćenje. Veća površina prikazuje četiri stilizirana lava uobličena u kružnu kompoziciju, dok je na manjoj površini prikaz od osam spirala koje izlaze iz lista. Ukrašavanje lavlje grive mrežastim motivom na površini od 1 cm^2 predstavlja osobito umijeće minojskog umjetnika. Pečat je pronađen kao grobni prilog u tolosu u Mesara ravnici.[75]

Slika 25. Cilindrični pečat pronađen u Mesari, Drakonesu, tolosu groba Δ i datiran je između 2300. i 1900. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 147, sl. 112).

Hijeroglifski pečati koristili su se u administraciji, a obično su imali kratke hijeroglifske zapise koji su se odnosili na malu količinu uvezenog materijala.[76] Primjer takvog pečata je pečat pronađen je u Maliji. Pečat (sl. 26) od crveno-smeđeg sardoniksa na konveksnoj strani ima reljefni ukras od tri trolisna lista, a na ravnoj strani nalaze se hijeroglifski znakovi.[77]

Slika 26: Pečat s hijeroglifskim pismom pronađen u Maliji i datiran je između 1800. i 1650. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 130, sl. 98).

Tijekom razdoblja novih palača i posljednje palače prevladavao je lećasti oblik pečata. Izrađivali su ih od poludragog kamenja poput oniksa, ametista, ahata, sarda i drugog kamenja

[74]WEINGARTEN 2012, 319.
[75]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al*. 2008, 147.
[76]WEINGARTEN 2012, 321.
[77]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al*. 2008, 130.

koje su Minojci uvozili iz Egipta i Bliskog istoka.[78] Proizvodnja pečata postala je umjetnička forma koja je zahtijevala od umjetnika veliku vještinu prikazivanja detalja na površini od svega nekoliko centimetara. Osim birokratske namjene pečatnjaci su se također koristiti i kao grobni prilozi, te kao simboli moći dostojanstvenika. Pečaćenje postupno nazaduje s dolaskom Mikenjana na vlast, a smanjivanjem uvoza poludragog kamenja radionice polako prestaju s radom.[79]

Glineni otisak s prizorom bika (sl. 27) na površini vjerojatno je napravljen zlatnim pečatnjakom. Bik je prikazan u punom galopu, sa zabačenom glavom prema nazad, a u njegovoj pozadini nalazi se skakač čija je lijeva ruka ispružena prema biku. Ovaj pečat

pripada skupini pečata čiji su primjerci pronađeni u Gurniji, Agiji Triadi i Skalvokampu.[80]

Slika 27: Glineni otisak s prikazom bika pronađen u Haniji i datiran je oko 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 152, sl. 117).

Trostrani prizmatični pečat (sl. 28) iz Knosa ima ukrašene dvije strane, a na mjestu gdje se pričvršćuje konac nalazi se zlatna granulacija. Na jednoj strani prikazan je bik u galopu i drveće s grančicama, dok je na drugoj strani lav ranjen kopljem, glave okrenute unazad u

[78]CASTLEDEN 2000, 99;BETANCOURT 2007, 90; YOUNGER i REHAK 2008, 159.
[79]WEINGARTEN 2012, 325.
[80]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 152.

sjedećem položaju. Ovakvi prizmatični pečati rijetko se pojavljuju u razdoblju posljednje palače.[81]

Slika 28: Trostrani prizmatični pečat napravljen je od karneola iz Knosa, Sanatorijuma, groba III i datiran između 1450. i 1400. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 155, sl. 120).

Primjer lećastog pečata (sl. 29) prikazuje žensku figuru u sjedećem položaju na kamenom tlu, okruženu cvijećem, te lava u njezinoj blizini. Ovakav naturalistički prizor poznat je pod imanom „Gospodarica životinja“, a religijska simbolika istaknuta je pokretom ispružene ruke

ženske figure.[82]

Slika 29. Kameni pečat (Gospodarica životinja) iz Armenija, grobna komora 24 i datiran je između 1400. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 205, sl. 162).

Posebnu kategoriju u razvoju pečata predstavljaju zlatni pečatnjaci. Ikonografiju na zlatnim pečatnjacima činili su ponajprije prizori religijskih i atletskih događaja, epifanija, preskakanja bika ili kult svetog drveća.[83]

Minosov prsten (sl. 30) jedan je od najvažnijih primjera minojske umjetnosti i ima važnu ulogu u razumijevanju ikonografije prstenja sa sličnim prizorima. Na pečatu je prikazana božica kako sjedi na stepenastom oltaru podignutom iznad zemlje i promatra ritual vezan uz kult drveća, a muška figura prinosi voće ili ceremonijalnu posudu. Sličan kult drveća prikazan je i na lijevoj strani s polugolom ženskom figurom. U donjem dijelu prstena je božica koja upravlja brodom na čijoj krmi je morski konjic, a na palubi je svetište s konsekrativnim

ASTLI

23.

rogovima.

Slika 30: Minosov prsten pronađen je u blizini Hramske grobnice u Knosu i datiran je između 1500. i 1400. g. pr. Kr.(RETHEMIOTAKIS 2008, 83, sl. 4).

Slika 31: Zlatni pečatnjak iz Arhanesa datiran je između 1600. i 1400. g. pr.Kr.(RETHEMIOTAKIS, 2008, 83, sl. 6).

Prizori na pečatu ističu važnost božanske prisutnosti kroz elemente zraka, vode i kopna u svijetu gdje žive smrtnici.[84]

Prsten iz Arhanesa (sl. 31) prikazuje kult drveća, te štovanje svetog kamena betila. Na pečatu su vidljivi prizori plesa, pojavljivanje božice i figure koja grli sveti kamen, a sličnu ikonografiju imao je i prsten pronađen u grobnici Isopati kod Knosa.[85]

8. Arhitektura

Skromni materijalni dokazi otkriveni na Knosu omogućili su nam uvid u život prvih neolitičkih zajednica na Kreti. Krajem neolitika javlja se veći migracijski val i dolazi nova populacija koja je naselila veći dio otoka.[86]

8.1. Naselja ranominojskog perioda

Mirtos (sl.32.), ranominojsko naselje na južnoj obali istočne Krete smješteno je na brdašcu i ima tradiciju gradnje kuće s kamenim temeljem i nadogradnjom od opeke. Kuće su gusto, zbijeno raspoređene, svaka sa svojim prostorom za kuhanje i skladištenje, a prema analizi spremišnih prostorija i posuda pretpostavlja se da je svako domaćinstvo u prosjeku imalo pet članova.[87] Tako mala obiteljska zajednica od 25 do 30 ljudi nije mogla preživjeti u izolaciji.

U trenutku kada je uništeno vatrom (oko 2200. g. pr. Kr.), naselje je zauzimalo površinu od 1250 m^2 i kompleks od 100 prostorija povezanih hodnicima i otvorenim dvorištima.[88] Skupina prostorija na jugozapadnom dijelu naselja pokazuje odnos između religijskog vjerovanja u žensku plodnost i čuvanja hrane kao temelj opstanka zajednice. Osim nalaza amfora, vrčeva, kuhinjskog posuđa i pitosa ističe se nalaz „Božice Mirtosa“ u sobi 92, pokraj kamene klupe za koju se pretpostavlja da je predstavljala oltar.[89]

[84]RETHEMIOTAKIS 2008, 82.
[85]Isto, 83.
[86]JURIĆ 2001, 140.
[87] DICKINSON 1994, 53; TSIPOPOULOU 2008, 131 – 132; WILSON 2008, 97.
[88]CASTLEDEN 2000, 63 – 66.
[89]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 49, 51;BETANCOURT 2007, 31 – 32; WARREN 2008, 22.

Na istoku Krete razvijaju se prva gradska naselja: Mohlos, Zakro, Palekastro i Psira, a Vasiliki (sl. 34) je vjerojatno bio regionalno središte.[90] Kuće u Vasilikiju su prilagođene prirodnom profilu tla, blisko su povezane i smještene stupnjevito jedna iznad druge na padini.

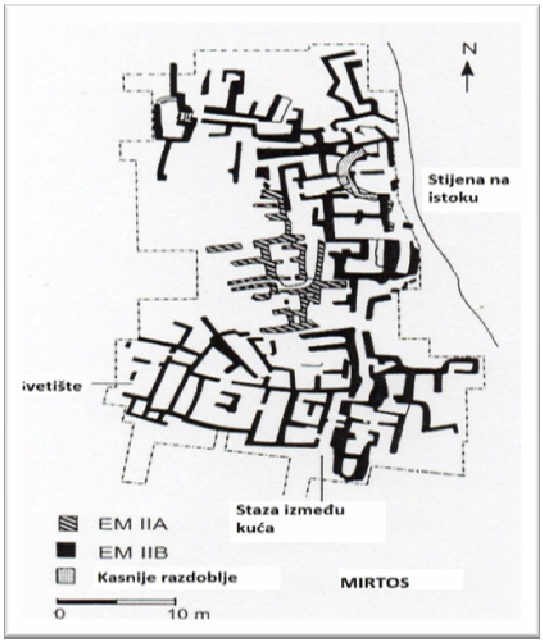

Slika 32: Tlocrt Mirtosa, naselja iz ranominojskog II. razdoblja (BETANCOURT 2007, 32, sl. 3.2).

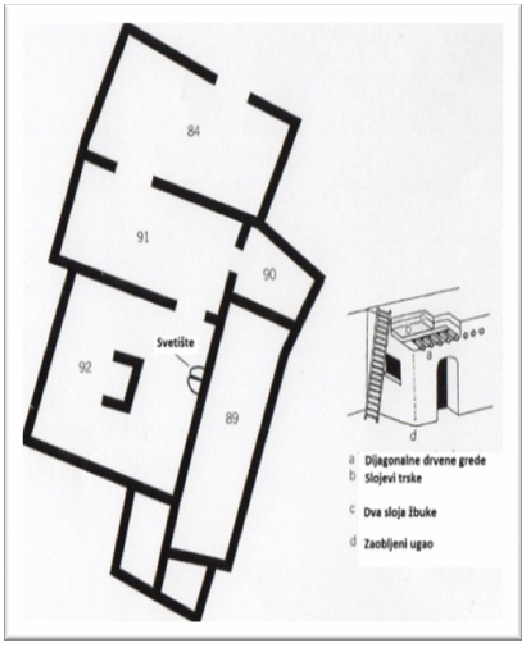

Slika 33. Rekonstrukcija kuće sa svetištem iz Mirtosa (PREZIOSI i HITCHCOCK, 1999, 50, sl. 22).

Kompleks „Kuća na brežuljku“ ima arhitektonske karakteristike prvih palača: popločeno dvorište, drveni stupovi, fleksibilni raspored unutrašnjih prostorija i obojene žbukane zidove.[91]

[90]WERNER i VOGEL 1999, 137.
[91]DICKINSON 1994, 52, 145; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 48 – 49; WERNER i VOGEL 1999, 139; CASTLEDEN 2000, 68; HITCHCOCK 2012, 190.

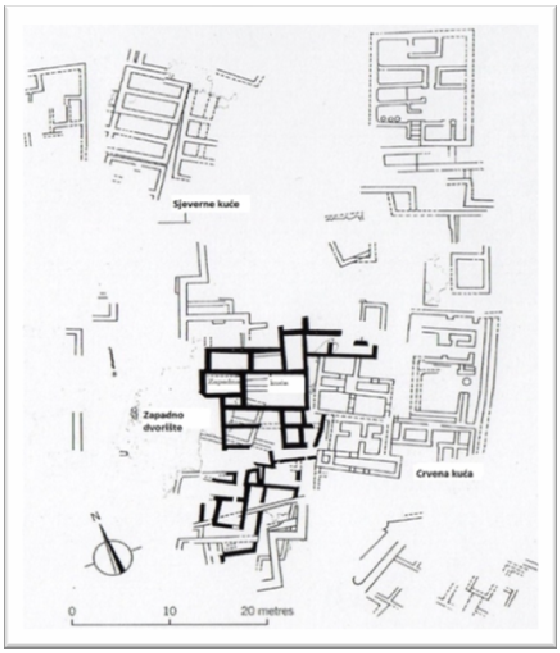

Slika 34: Tlocrt naselja Vasiliki u istočnoj Kreti iz ranominojskog II. razdoblja (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 48, sl. 21).

Slika 35: Zračni pogled na Vasiliki (WARREN 2008, 23, sl. 7).

8.2. Naselja srednjominojskog i kasnominojskog perioda

Urbani razvoj na Kreti prati razvoj gradova, smještenih u blizini lučkih naselja, najčešće na obroncima brežuljaka i okrenutih prema unutrašnjosti. Minojski grad je bio mjesto razmjene poljoprivrednih i obrtničkih proizvoda, bez utvrda, gdje su kuće bile zbijene jedna do druge s uskim uličicama (kao uZakru, Palekastru i Gurniji) ili raspoređene u blokove odvojene vrtovima i trgovima (kao u Maliji i Knosu).[92] Višekatne kuće s radnim prostorijama i ostavama u prizemlju, te stambenim prostorom na gornjim katovima građene su od kamena i opeke, a prekrivene su glinenom žbukom.[93] Drvo se koristilo za izradu potpornih stupova i okvira za vrata i prozore.[94]

Srednje brončano doba donosi ubrzani razvoj. Četiri glavna regionalna središta – Knos i Malija na sjeveru, te Fest na jugu iZakro na istoku, razvit će arhitekturu poznatu kao minojski grad palača.[95]Minojske palače su kompleksi zgrada sofisticirane konstrukcije čiji su prostori organizirani oko pravokutnog središnjeg dvorišta u kojemu se odvija čitav religijski, ekonomski, politički i socijalni život.[96]

[92]DICKINSON 1994, 60; WERNER i VOGEL 1999, 137.
[93]CASTLEDEN 2000, 70.
[94]DICKINSON 1994, 63, 147.
[95]Isto, 64 – 65.
[96]RETHEMIOTAKIS 2008, 25.

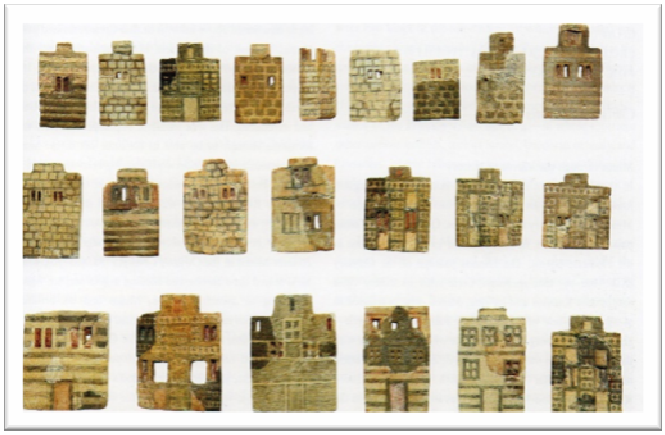

Slika 36: Gradski mozaik, pločice od fajanse s prikazom kuća iz Knosa datirane su između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (PALYVOU 2008, 43, sl. 10).

Slika 37: Glineni model kuće iz Arhanesa datiran je oko 1600. g. pr. Kr. (PALYVOU 2008, 41, sl. 6).

Oko 1700. g. pr. Kr. na Kreti se dogodio katastrofalan potres uslijed čega je došlo do razaranja palača.[97] Obnavljanje starih i izgradnja novih palača usrednjominojskom III. razdoblju ide usporedo s gospodarskim, umjetničkim i graditeljskim razvojem . Upravo iz tog razdoblja očuvani su ostaci mnogih palača i vila.[98]

Značajan kompleks predstavlja vila Agia Triada (sl. 38) koje se prije smatrala kraljevskom rezidencijom kraljeva iz Festa. Vila je poznata po arhitektonskim obilježjima nalik na palaču, nalazima fresaka, kamenim i brončanim posudama i važnom arhivu linear pisma A. Ostaci strukture formiraju oblik L s velikim pravokutnim dvorištem koji je u smjeru istok-zapad. U zapadnom dijelu nalazi se niz spremišta i još dodatno spremište u sjeveroistočnom dijelu, na sjeveru je peristil, a od ostalih arhitektonskih obilježja palače su prezide, prostorija sa stubovima, te pročelje od klesanog kamena.[99]

Kompleks se sastoji od vile A i vile B, a u razdoblju novih palača vila Agia Triada smatrala se palačom. U vili A niz je prostorija koje se dijele na dvorane za svečanosti (3, 12, 49, 4), spavaće sobe (4, 4a), spremišne prostorije (7, 7a) i manji sustav dvorana (13, 14, 52, 51). Vila je djelovala kao administrativno središte, kontrolirala proizvodnju i distribuciju poljoprivrednih proizvoda. Arhivi pružaju dokaze o intenzivnom dopisivanju s ostalim minojskim centrima, a iznimno bogatstvo vidljivo je po količini i kvaliteti pronađenih umjetničkih djela.[100]

---

[97]CASTLEDEN 2000, 79.
[98]HITCHCOCK 2012, 192.
[99]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999,113 – 114.
[100]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 115; RETHEMIOTAKIS 2008, 34, 119 – 120.

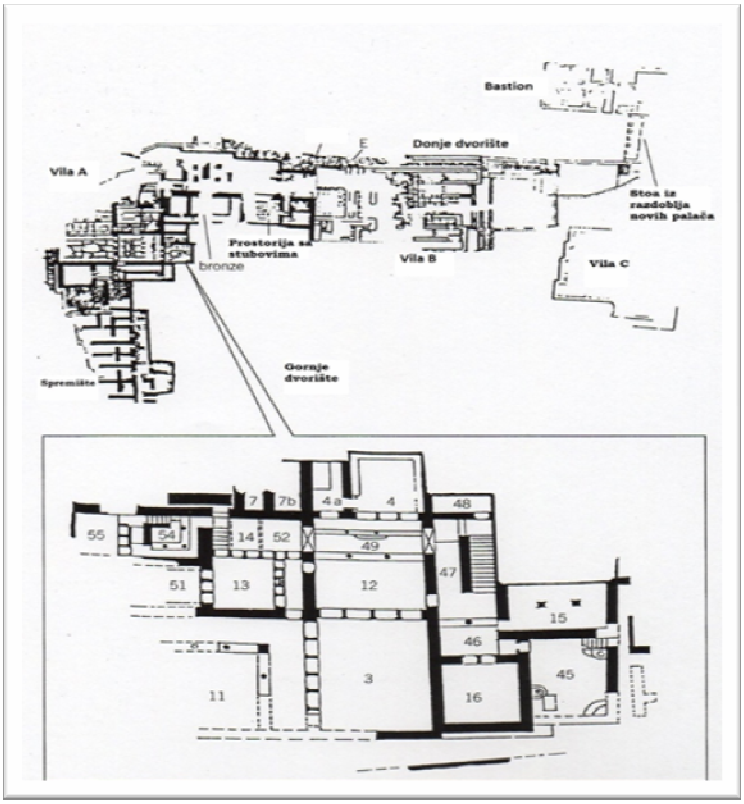

Slika 38: Tlocrt Agije Trijade s prikazom minojskih dvorana u Vili A iz razdoblja novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 113, sl. 69).

8.3 Minojska palača

Inovativnost minojskih graditelja vidljiva je ponajprije u konstruktivnim elementima palače. To su svjetlarnici i prezide s vratima (koji omogućuju izmjenu svjetla i sjene i bolju prozračnost), te kameni stubovi i drveni stupci koji su zamijenili zidove, a koristili su ih za potporu dvorana na pročelju i kod stepenica.[101] Na nekima od njih vidljive su oznake zidara ili simbol dvostruke sjekire.[102]

Palača u Knosu imala je razrađen sustav dovoda pitke vode, odvodnih kanala i vertikalnih cijevi uz pomoć kojih su skupljali kišnicu, a koja im je služila za ispiranje zahoda u istočnom krilu.[103] Monumentalnost gradnje minojskih palača u prvom redu predstavljaju pročelja načinjena od tesanog kamena, veliki broj prostorija raspoređenih u više razina, te monumentalno stubište.[104]

[101]DICKINSON 1994, 147;DAVIS 2008, 191; PLATON 2008, 63; YOUNGER i REHAK 2008, 148 – 149; HITCHCOCK 2012, 195.

[102]WERNER i VOGEL 1999, 133; YOUNGER i REHAK 2008, 148 – 149; HITCHCOCK 2012, 192.

[103] Opis vodovodnog i kanalizacijskog sustava v. CASTLEDEN 2000, 72 – 73; RETHEMIOTAKIS 2008, 42; HITCHCOCK 2012, 194.

[104] Obilježja arhitekture minojske palače mogu se naći u WERNER i VOGEL 1999, 133; PALYVOU 2008, 39 – 42; PLATON 2008, 63; RETHEMIOTAKIS 2008, 39 – 42; ANDREADAKI-VLAZAKI 2012, 519.

Stare palače imale su kružne jame ili kulures koje su bile u funkciji silosa za čuvanje godišnje zalihe žita.[105] Za vrijeme novih palača prestaju se rabiti i bivaju zatrpane različitim otpacima i zemljom. Važno je naglasiti da kretska naselja i palače nisu bile utvrđene.[106]Pri gradnji zidova koristili su mješoviti način gradnje od kamenja i drvenih greda što im je omogućavalo savitljivost građevine.[107] Podove su prekrivali obojenim pločama škriljevca ili alabastera, a dvorane i hodnike ukrašavali su freskama životinjskih i biljnih motiva, te prikazima iz svakodnevnog života.[108]

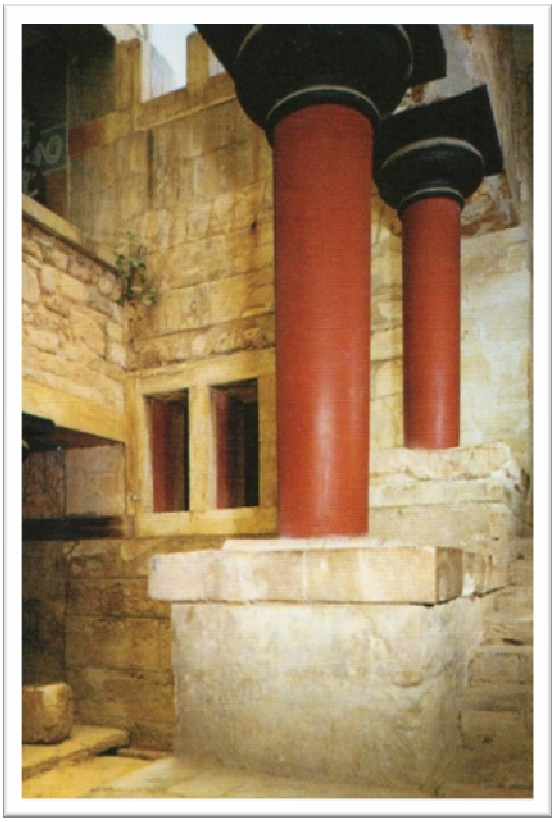

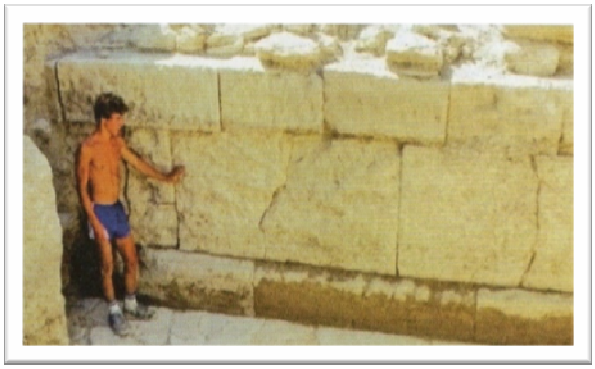

Slika 40: Ortostati iz Komosa (PALYVOU2008, 42, sl. 8).

Slika 39: Veliko stubište u palači u Knosu (PALYVOU 2008, 41, sl. 5).

Slika 41: Prezide s vratima u minojskoj dvorani u palači (PALYVOU 2008, 42, sl. 7).

8.4 Palača u Knosu

Palača u Knosu (sl. 42) po veličini, političkom značenju i prostranosti nadilazi ostale kretske palače. Nalazila se u središtu grada i oko nje se oblikovala gradska jezgra. Funkcionalna obilježja palače utjecala su na njezinu arhitekturu. Svakodnevni život, javne svečanosti i

[105] Uloge kouluresa u pojedinim palačama v. u PREZIOSI i HITCHCOCK 1999,78 – 84; HITCHCOCK 2012, 191;LA ROSA 2012, 587, 589; MACDONALD 2012, 534, 537.
[106]CASTLEDEN 2000, 164.
[107]WERNER i VOGEL 1999, 133; CASTLEDEN 2000, 70.
[108]DICKINSON 1994, 148; CASTLEDEN 2000, 72; WILSON 2008, 156.

religijski rituali odvijali su se u središnjem dvorištu oko kojega su se nalazile višekatne zgrade s naizgled kaotičnim rasporedom prostorija, hodnika i stepenica, a koji je zapravo bio dobro povezan i usklađen.[109]

Do središnjeg dvorišta moglo se doći s jugozapadne strane zapadnog krila gdje se od zapadnog propilona uspinje hodnik procesije, pod pravim kutom lomi, vodi do južnog propilona, unutrašnjeg monumentalnog ulaza koji predstavlja čvorište, gdje se nalazi višekatno stubište. Stubište otvara niz svečanih dvorana za službena primanja na gornjem katu, a još jedno dodatno stubište uspinje se iz središnjeg dvorišta. Bočna vrata vode u prizemlje do kripte sa
stupovima, tripartitnog svetišta, prijestolne dvorane uz središnje dvorište i zapadnog skladišnog
trakta.[110]
Na sjeverozapadnom dijelu nalazi se kazališna zona u kojoj su se održavale svečanosti, a dalje prema zapadu vodi kraljevska cesta u smjeru Male palače.[111]

Na sjevernoj strani palače je hipostilna dvorana čiji su strop nosili stupovi, a iza koje slijedi monumentalni sjeverni ulaz sagrađenizmeđu dva bastiona s trijemovima oslikanim freskama.[112]

U istočnom krilu nalazi se kraljev stan koji predstavlja kompleks dvorana sa stupovima, svjetlarnicima i terasama. Sastoji se od dvije skupine prostorija međusobno povezanih hodnikom, a u sredini svake od njih je megaron. Kraljev megaron je bio veći i koristio se za službena primanja. Kraljičin megaron je južno smješten, oslikan je dupinima i rozetama, te ima toaletne prostorije.[113] U drugim dijelovima istočnog krila nalazile su se radionice i spremišta s velikim pitosima.[114] Knos je ostao u uporabi sve do početka kasnominojskog III.A_2 razdoblja,
a u posljednjoj fazi bio je pod mikenskom administracijom.[115]

---

[109] Opis palače u Knosu može se naći u PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 92 – 97; WERNER i VOGEL 1999, 143; JURIĆ 2001, 147 – 153; BETANCOURT 2007, 69 – 73; RETHEMIOTAKIS 2008, 28 – 31.
[110]WERNER i VOGEL 1999, 143; JURIĆ 2001, 147;BETANCOURT 2007, 69, 70; RETHEMIOTAKIS 2008, 28, 84.
[111]CASTLEDEN 2000, 85; JURIĆ 2001, 149; BETANCOURT 2007, 70; RETHEMIOTAKIS 2008, 28.
[112]JURIĆ 2001, 149; BETANCOURT 2007, 71.
[113]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 96; WERNER i VOGEL 1999, 143; JURIĆ 2001, 151; BETANCOURT 2007, 71; RETHEMIOTAKIS 2008, 30 – 31.
[114]RETHEMIOTAKIS 2008, 29 – 30.
[115]CASTLEDEN 2000, 35; KANTA 2008, 147; RETHEMIOTAKIS 2008, 27.

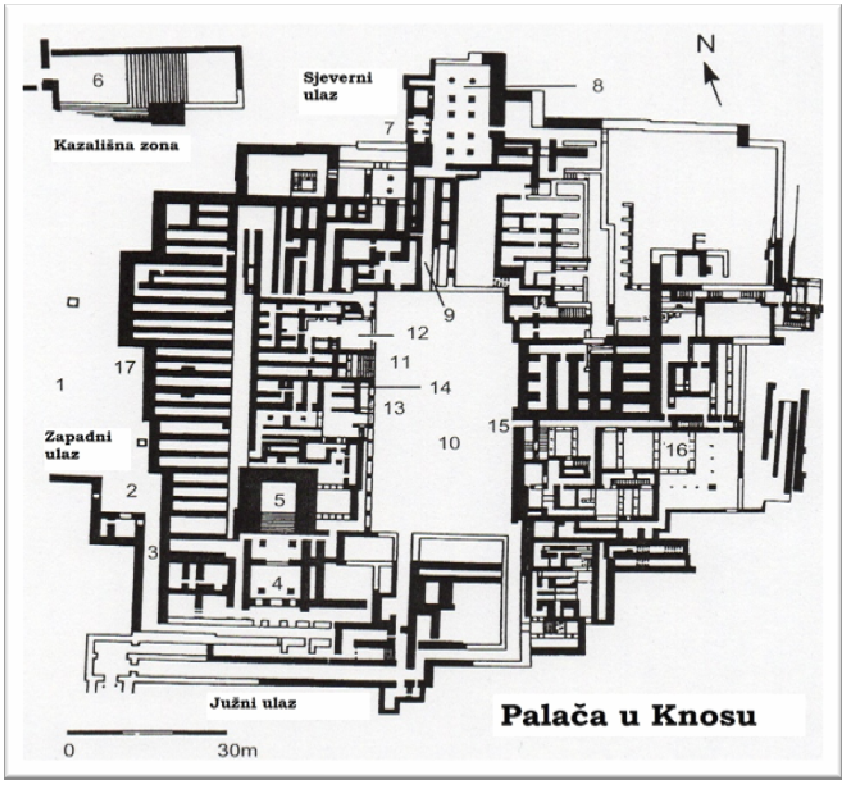

Slika 42: Tlocrt palače u Knosu: 1–zapadno dvorište, 2–zapadni ulaz, 3–hodnik procesije, 4– monumentalni ulaz, 5– stepenište koji vodi na gornji kat, 6–kazališna zona, 7–sjeverni ulaz, 8–hipostilna dvorana, 9–sjeverni hodnik, 10–veliko dvorište, 11–stepenište za gornji kat na zapadnoj strani, 12– prijestolna dvorana, 13– tripartitno svetište, 14–riznica, 15 – veliko stepenište,16–dvorana dvosjeklih sjekira, 17–zapadno spremište (BETANCOURT 2007, 70, sl. 5.2).

9. Religija

Prvi oblici religije na Kreti javljaju se još u neolitiku. Za agrarno društvo koje ovisilo o prirodnim pojavama i čija se egzistencija temeljila na uspješnoj stočarskoj i poljoprivrednoj proizvodnji religija je bila dio svakodnevnog života. Detaljnu sliku religijskih običaja pružaju ostaci svetišta, svetih špilja, pogrebni običaji, predmetni kultne namjene i prikazi kultnih obreda na minojskim umjetničkim djelima.

9.1. Svetište u naselju

Na sjeverozapadnom dijelu kompleksa zgrada u naselju Mirtos, iz ranominojskog II. razdoblja, nađeno je svetište koje se sastoji od prostorije s klupama okruženo skladištima, u kojemu je načinjen oltar za glinenu figuricu božice. Štovanje predaka nalazimo u zajedničkim

prostorijama grobnica na istoku i tolosu na jugu i u središnjoj Kreti. Na to upućuju brojni ostaci keramičkog posuđa namijenjenog za pogrebne svečanosti i kultne rituale.[116]

9.2. Svetišta na vrhuncu brda

U razdoblju starih palača javlja se fenomen javnog bogoslužja koji se odvijao na otvorenim prostorima planinskih vrhova i brežuljaka.[117] Osobito je bilo raširenO na istoku Krete, gdje se ističu Petsofas i Traostalo, no najvažnije svetište smješteno je na vrhu planine Juktas (sl.43), gdje je izgrađen sustav od kamenih terasa – niza prostorija s ugrađenim kamenim oltarima.[118]

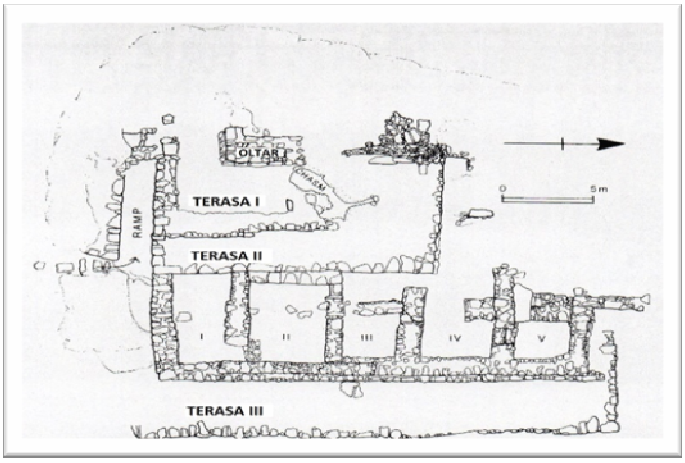

Slika 43: Tlocrt svetišta na vrhu planine Juktas
(DICKINSON 1994, 271, sl. 8.4).

U svetištima su pronađene votivne glinene figurice, smještene unutar pukotina u stijeni ili razbacane na terasi. U svetištu Juktas nađeno je više muških nego ženskih figurica, a zanimljivi su nalazi votivnih dijelova ljudskog tijela koji su predstavljali simboličke darove za ispunjenje želja ozdravljenja od različitih fraktura, bolesti unutarnjih organa ili pak drugih bolesti.[119] Animalne figurice, najčešće domaćih životinja, predstavljaju težnju za božanskom zaštitom od bolesti i neplodnosti. Osim ljudskih i animalnih figurica, pronađena su i votivna zvona, ostaci ceremonijalnog posuđa, nakit, pečati, brončane figurice i bodeži, te stolovi za darove.[120]

Primjer votivne animalne figurice je figurica bika iz svetišta Vrisinas (sl. 44). Ručno rađena figurica ima sferičan oblik, kratke noge, izvrnuti rep na stražnjici i šupljine na licu koje

[116]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 51; WARREN 2008, 22, LUPACK 2012, 254.
[117]HITCHCOCK 2012, 196.
[118]DICKINSON 1994, 269; CASTLEDEN 2000, 58; LUPACK 2012, 252.
[119]WARREN 2008, 24; TZONOU-HERBST 2012, 215.
[120]DICKINSON 1994, 271.

označavaju oči i nos. Na tijelu su vidljivi ostaci smeđe boje, a figurica je bila dio kultnog rituala u kojem je zamijenila pravu životinju.[121] Figurica bika s dvije glave iz istog svetišta vjerojatno naglašava molbu upućenu božanstvu za pomoć i zaštitu, a sličnost pokazuje riton s dvije bikove glave iz svetišta Traostalosa u blizini Zakra.[122]

Slika 44: Glinene figurice bika iz svetišta Vrisinas datirane su između 1800. i 1600. g. pr. Kr.
(ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 228, 229, sl. 185 i 186)

U razdoblju starih palača u blizini grada Palekastra nalazilo se svetište Petsofas gdje su izvan i unutar svetišta pronađene votivne glinene figurice (sl. 45) veličine od 10 do 15 centimetara.[123] Muške figurice imaju tanki struk, savijene ruke na prsima, a mogle su imati i pojas s bodežom, tkaninu oko kukova, nakit, te naglašene anatomske osobine poput nosa i ušiju. Ženske figurice imaju zvonasto tijelo, ruke su im ispružene prema gore ili savijene prema licu s mogućim dodatkom šešira na glavi.[124]

Iz istog razdoblja potječu brončane muške figurice iz Tilisosa i pećine Skotino (sl. 46). Brončana muška figurica pronađena u Tilisosu ima desnu ruku na prsima i lijevu spuštenu sa stisnutom šakom. Na sferičnoj glavi izražene su oči, uši i nos, frizura je u obliku gumba, dok su noge lagano svinute a pojas je naglašen dvostrukim reljefnim prstenom. Brončana muška figurica iz pećine Skotino ima desnu ruku na čelu u karakterističnom minojskom pozdravom s pognutim torzom kao da je u stanju molitve.[125] Na okrugloj glavi lice nije izraženo, dok kosa u obliku tri uvojka pada do naglašenog pojasa.[126]

[121]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 228.
[122]Isto, 229.
[123]CASTLEDEN 2000, 58;TZONOU-HERBST 2012, 215.
[124]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 86 – 87; BETANCOURT 2007, 94 – 95.
[125]ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 224.
[126]Isto, 225.

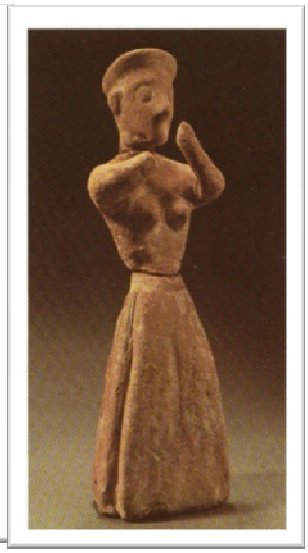
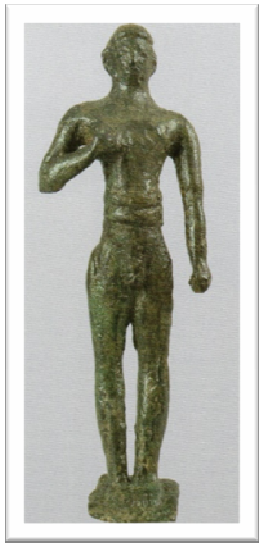
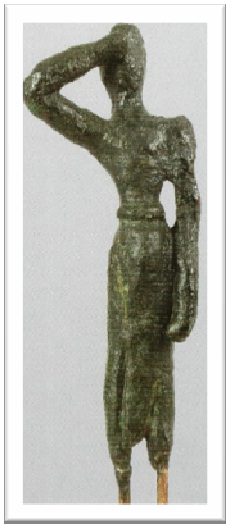

Slika 45: Glinene figurice iz svetišta Petsofas iz srednjominojskog razdoblja: lijevo –muška figurica, desno –ženska figurica (SAKELLARAKIS 2006, 22, 23).izTilisosa, desno –figurica iz pećine Skotino (ANDREADAKI-VLAZAKI et al.2008, 224, 225, sl. 179, 180).

Slika 46: Brončane figurice datirane su između 1700. i 1450. g. pr. Kr.:lijevo –figurica

.

Svetište Anemospilia, smješteno na planini Juktas, osim što ima poseban oblik arhitekture, značajno je i po tome što nam pruža dokaze o ljudskom žrtvovanju iz razdoblja starih palača. Pronađeni su ostaci četiriju skeleta, od kojih su tri stradala u potresu, a četvrti skelet osamnaestogodišnjeg mladića nađen je na stolu u zgrčenom položaju s brončanim nožem među kostima. Svetište se sastoji od tri prostorije u nizu, a ispred njih je predsoblje. U središnjoj prostoriji nalazio se oltar na kojem je bio veliki drveni kip. U istočnoj prostoriji pronađene su keramičke posude s ostacima hrane, dok su u zapadnoj prostoriji pronađeni skeletni ostaci žrtvovanog mladića na oltaru, te osoba stradalih u potresu.[127]

Na padini planine Dikte smješteno je svetište Kato Sime s kojega se pruža pogled prema južnoj obali otoka.[128] Svetište je izgrađeno u razdoblju starih palača, ali je obnovljeno i prošireno u monumentalni kompleks za vrijeme novih palača. Povezano je s planinskim izvorom, a sastoji se od popločane ceste koja vodi do pravokutnog dvorišta ograđenog masivnim zidom i središnje strukture koja je bez krova i otvara se prema nebu.[129]

[127]CASTLEDEN 2000, 70, 169 – 171; YOUNGER i REHAK 2008, 170.
[128]YOUNGER i REHAK 2008, 166.
[129]DICKINSON 1994, 278; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 140.

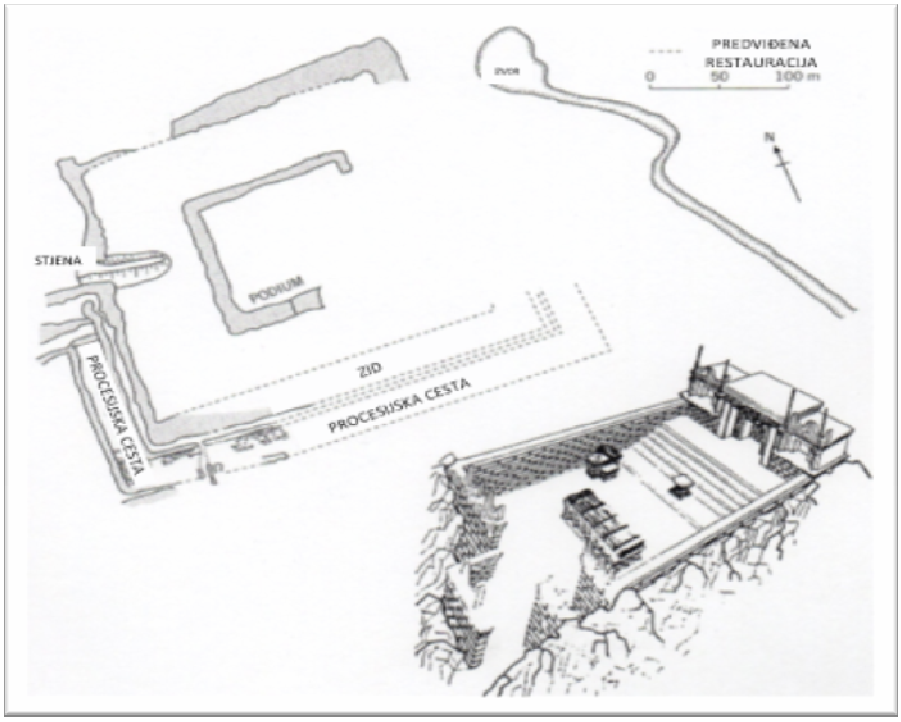

Slika 47: Tlocrt svetišta Kato Sime iz razdoblja novih palača i rekonstrukcija svetišta s ritona Svetište iz Kato Zakra (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 141, sl. 88).

Tlocrt svetišta Kato Sime (sl. 47) povezuje se s prikazom tripartitnog svetišta na ritonu Svetišta iz Kato Zakra. Među najznačajnijim nalazima su brončane figurice (kod kojih je broj muških figurica veći od ženskih u omjeru 2:1, a pronađeno je i mnogo libacijskih stolova od kojih su neki imali linearni A zapis. Posebno se ističe muška brončana figurica s rukama na prsima. Figurica (sl. 48) ima izražene detalje poput duge valovite kose, velikih očiju s izraženim zjenicama, velikim ušima, a vjerojatno je predstavljala važnu političku ili religijsku osobu. Jedna brončana figurica s istim pokretima nosi brončanu koničnu kapu kakvu su nosili kraljevi na Bliskom istoku.[130]

Iz istog razdoblja novih palača pronađena je figurica u Palekastru (sl. 49) i prema položaju ruku povezuje se s brončanom muškom figurom iz svetišta Kato Sime. Kuros iz Palekastra kultna je figura koja predstavlja božanstvo i potječe iz vremena novih palača. Napravljen je od različitih materijala: zlata, bjelokosti, drva i dvije vrste kamenja. Figura se ističe realnim prikazom i anatomskim detaljima na mišićima, tetivama i prstima, a izbor i povezivanje različitih materijala ukazuje na vještinu i kreativnost umjetnika.[131]

[130]HIGGINS 1997, 30 – 31; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 142 – 143.
[131]DICKINSON 1994, 173; PLATON 2008, 65; YOUNGER i REHAK 2008, 160; EVELY 2012, 397; MACGILLIVRAY i SACKETT 2012, 578.

Slika 48: Brončana figurica iz svetišta Kato Sime iz razdoblja novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK, 1999, 143, sl. 90).

Slika 49: Kuros iz Palekastra datiran je između1500. i 1450. g. pr. Kr. (PLATON 2008, 64, sl. 8).

9.3. Svetišta u pećinama

Pećine su služile za stanovanje i kao sklonište pastirima, a u razdoblju starih palača postaju značajna kultna mjesta. Poznate pećine ovakvog tipa su: pećina na planini Dikta, pećina Kamares, Trapeza i pećina Skotino. Pećina na planini Dikta (sl.50) nalazi se u blizini sela Psihro, a sastoji se od terase koja vodi do ulaza, gornje prostorije i donjeg dijela koji završava na 65 metara dubine, dok je u podnožju malo jezero okruženo stalaktitima i stalagmitima. U gornjoj prostoriji nalazio se oltar iz razdoblja novih palača sa spremištem, a tu su pronađeni i brojni brončani predmeti poput noževa, dvosjeklih sjekira, vrhova kopalja, oruđa, keramičkih posuda s ostacima hrane, nakit itd. Na stalaktitima su bile pričvršćene dvojne sjekire i bodeži. Neki arheolozi smatraju kako kripta sa stupovima u palačama simbolizira arhitektonski prikaz špilja sa stalaktitima i stalagmitima i povezanost s podzemnim božanstvima.[132]

[132]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 145 – 148.

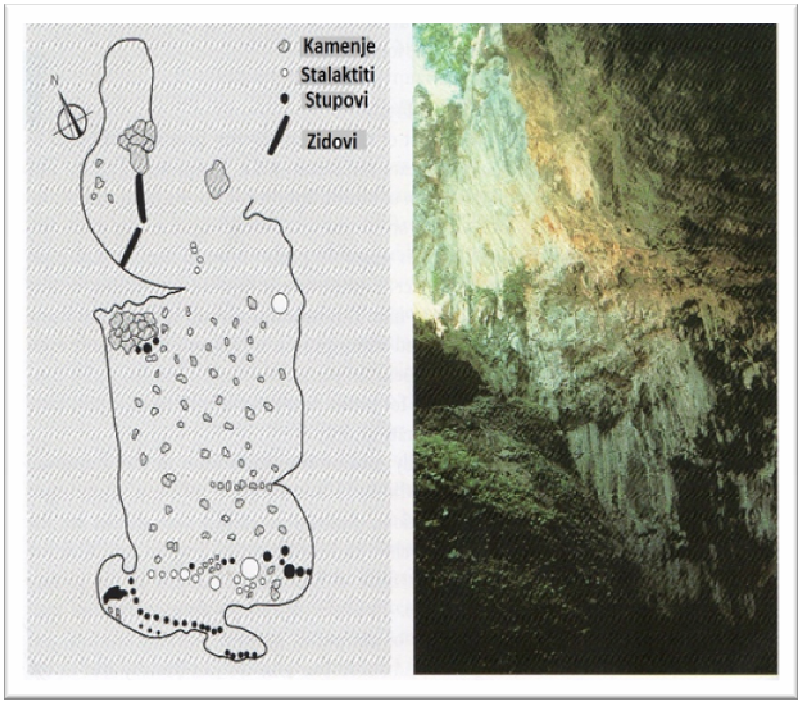

Slika 50: Tlocrt i ulaz pećine Psihro (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 146, sl. 91).

9.4. Kultne prostorije u palači u Knosu

U razdoblju novih palača broj svetišta na planini se smanjio, a religijski obredi i svečanosti nastavljaju se, uglavnom, odvijati u palačama. Zapadno i središnje dvorište palače u Knosu služilo je za javna okupljanja, svečanosti i ritualne aktivnosti poput plesanja, prizivanja božanstava, sportskih natjecanja ili žrtvovanja životinja.[133] Osim svetišta, uz središnje dvorište u palači u Knosu nalazile su se i druge kultne prostorije. U prijestolnoj dvorani (sl. 51) nalazi se freska s prikazima grifona koji okružuju prijestolje od alabastera i predstavljaju simbol prisutnosti božice, dok je nasuprot prijestolja bazen za pročišćavanje.[134] Kultnu namjenu imala je i kripta sa stupovima (sl. 52) u prizemlju, a postojanje svetišta na gornjem katu naznačeno je na fragmentu freske naslikane na arhitektonskom pročelju sa stupovima, dvosjeklom sjekirom i posvećenim rogovima.[135]

[133]LUPACK 2012, 256.
[134]DICKINSON 1994, 284; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 94; BOULOTIS 2008, 48; HITCHCOCK 2012, 194; LUPACK 2012, 255, 257; DRIESSEN 2012, 565; PLATON 2012, 511; MACDONALD 2012, 537.
[135]DRIESSEN 2012, 565; HITCHCOCK 2012, 195; LUPACK 2012, 257.

Slika 51: Prijestolna dvorana u Knosu datirana je u razdoblje 1999, 94,sl. 51).

Slika 52: Kripta sa stupovima u novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK Knosu (PREZIOSI i HITCHCOCK, 1999, 93, sl. 50).

9.5. Svetišta s klupama

U razdoblju posljednje palače minojsko društvo doživljava velike promjene pod mikenskom upravom. Javljaju se novi tipovi gradskih i kućnih svetišta s klupama uz zid gdje se štuje božica s podignutim rukama.[136] Najpoznatija takva svetišta bila su u Gazi, Gurniji (sl.53) i Kavusiju, a u jugoistočnom dijelu palače u Knosu nalazilo se svetište dvosjeklih sjekira.[137] Zanimljiva je pojava zmijskih cijevi koje su bile dio kultne opreme, a mogle su poslužiti kao držači za šalice i posude. Zmijske cijevi kao i božice s podignutim rukama imaju cilindrični oblik tijela i povezuju se s minojskim vjerovanjem u podzemna božanstva.[138]

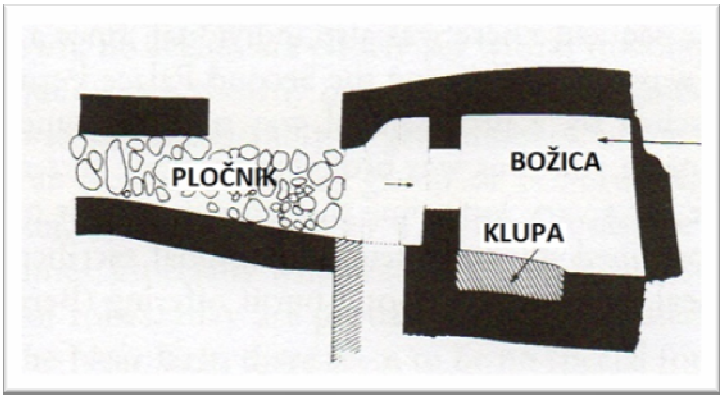

Slika 53. Tlocrt svetišta s klupama iz Gurnije iz kasnominojskog III. razdoblja (DICKINSON 1994, 277, sl. 8.7).

[136]LUPACK 2012, 259.
[137]DICKINSON 1994, 275; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 210; BETANCOURT 2007, 192; KANTA 2008, 152; RETHEMIOTAKIS 2008, 88; HITCHCOCK 2012, 196.
[138]DICKINSON 1994, 285; PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 212; TZONOU-HERBST 2012, 217; LUPACK 2012, 260.

9.6. Božica

Središnji lik minojske religije je ženska božica koja je s vremenom poprimala različite uloge i obilježja. Štovala se kao Potnia, zaštitnica prirode i plodnosti, gospodarica životinja i čuvarica gradova.[139]Među najranijim prikazima božice je glinena figura božice iz Mirtosa iz ranominojskog II. razdoblja. „Božica Mirtosa“ (sl. 54) ima šuplje, zvonasto tijelo, dugi tanki vrat, a jedini otvor je kroz vrč koji se nalazi između tankih ruku.[140] Male zajednice koje su živjele na brdima imale su problem nedostatka vode pa zato vrč s tekućinom ima simbolično značenje. Površina tijela božice ukrašena je crvenom bojom, ima modelirane grudi i središnji trokut na dijelu prepona.[141]

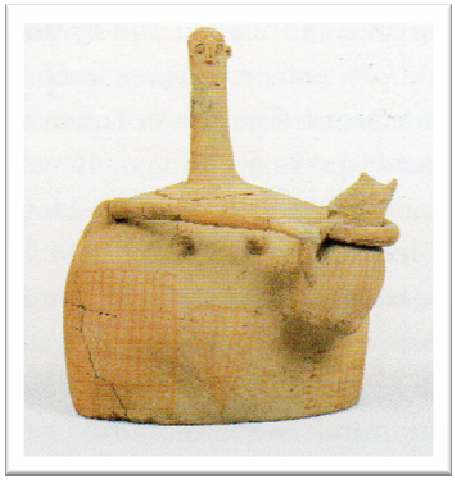

Slika 54: Božica iz Mirtosa datirana je između 2400. i 2300. g. pr. Kr. (WARREN 2008, 23, sl. 8).

Zmijske božice (sl. 55) nađene u palači u Knosu iz razdoblja novih palača pružaju nešto drugačiji prikaz božice. Obje figurice imaju duge suknje s pregačama, ukrašene pojaseve i otvorene prsluke s naglašenim golim grudima. Brojni detalji i posebna obilježja učinili su ove figure prepoznatljivim primjerima minojske umjetnosti. Veća figura ima visoki šešir i zmije oko ruku, dok manja figurica ima manji šešir, mačku koja sjedi na glavi i drži dvije zmije u rukama.[142] Volani na haljini manje figurice pojavljuju se na odjeći božica iz Sirije i Babilonije. Upotreba fajanse kod izrade figurica još je jedan pokazatelj stranog utjecaja.[143]

[139]CASTLEDEN 2000, 124; KANTA 2008, 153.
[140]RETHEMIOTAKIS 2008, 79.
[141]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 49; CASTLEDEN 2000, 65; BETANCOURT 2007, 32; WARREN 2008, 22.
[142]HIGGINS 1997, 32; RETHEMIOTAKIS 2008, 81.
[143] BETANCOURT 2007, 95, 97; 2008, 59.

Slika 55: Figurice od fajanse iz svetišta u Knosu datirane su oko 1600. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 37).

Promjene u religijskim običajima u razdoblju posljednje palače obilježila je pojava božice s podignutim rukama. Prepoznatljivost božice je u šupljem cilindričnom tijelu i raznim ukrasima na kruni – poputrogova, zmija, ptica ili cvjetova maka. Ova obilježja nam mogu ukazati na različita svojstva pojedinih božica ili ih povezivati s različitim kultovima.[144] Rogovi mogu simbolizirati snagu bika ili pak ukazivati na božanstvo povezano s vremenskim prilikama, dok mak zbog svojih sjemenki može predstavljati simbol plodnosti. Glava i vrat čine jednu cjelinu, a grudi, kosa i ruke modelirani su kao zasebni dijelovi i naknadno dodani na tijelo. Podignute ruke povezuju se s blagoslovom, a slični pokret ruku imale su i neke božice na Bliskom istoku. Nanno Marinatos smatra kako su se odvijale gradske ili seoske procesije koje su završavale postavljanjem ovih figura na klupe u svetištima.[145]

Jedan od najranijih prikaza je božica iz svetišta Dvosjeklih sjekira (sl. 56, lijevo). Božica ima sferičnu glavu, velike ruke i ukrašena je brojnim detaljima. Slikana dekoracija ogrlice i narukvice predstavlja pravi nakit, dok ptica na glavi otkriva njezinu božansku prirodu.[146] Figura božice iz Gazija (sl. 56, sredina) ima konični torzo, glavu u obliku šalice i viša je 20

[144]CASTLEDEN 2000, 107; BETANCOURT 2007, 192; RETHEMIOTAKIS 2008, 87 – 88; LUPACK 2012, 259.
[145]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 212 – 213.
[146]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 210.

centimetara od božice pronađene u svetištu dvosjeklih sjekira. Na tijelu su istaknute grudi, nos, oči, obrve i uši.[147] Ukras na glavi sastoji se od pet nastavaka, a iznad čela je pričvršćena figura ptice. Na drugoj figuri božice iz Gazija (sl. 56, desno) glavni ukras na kruni su cvjetovi maka.[148]

Slika 56: Figurice božica s podignutim rukama: lijevo – božica iz svetišta Dvosjeklih sjekira datirana je između 1375. i 1300. g. pr.Kr, sredina – božica iz Gazija datirana je između 1200. i 1100. g. pr. Kr., desno – božica iz Gazija datirana je oko 1200. g. pr. Kr. (sl. lijevo i sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 210, 213, sl. 167 i 168, sl. desno –ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 117, sl. 8).

9.7. Sveti simboli

Minojska religija prepoznatljiva je po svojim svetim simbolima koji se pojavljuju na freskama, posudama i pečatima. Posebno mjesto u religiji zauzima sveta životinja bik koji je bio inspiracija brojnim umjetničkim djelima. Preskakanje bika opasna je aktivnost koja simbolizira vlast čovjeka nad prirodom, a među najranijim njezinim prikazima glinena je posuda iz Kumase (sl. 57) koja prikazuje akrobate koji su se objesili na glavu i rogove bika.[149]

Kreativnost i umjetničke vještine minojskih umjetnika postaju složenije što je vidljivo i po pečatima. Na pečatu iz Malije (sl. 58, lijevo) prikazana je gola muška figura koja pomalo u neprirodnom položaju pokušava preskočiti jurećeg bika.[150] Pečat iz Praisosa (sl. 58, desno)

[147]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 213.
[148]ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 117.
[149]BETANCOURT 2007, 47.
[150]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 158.

Slika 57: Glinena posuda s akrobatima koji preskaču bika iz Kumase datirana je između 2000. i 1900. g. pr. Kr.(sl. lijevo – SAKELLARAKIS 2006, 14,sl. desno –BETANCOURT 2008, 56, sl. 2).

udaljuje se od realnog prikazivanja preskakanja i ovdje je bik prikazan u sjedećem položaju s izraženim anatomskim obilježjima i jačom muskulaturom što ukazuje na lagani pad popularnosti ovog sporta.[151]

Slika 58: Pečati s prikazom preskakanja bika: lijevo – pečat od bazalta iz Malije datiran je između 1350. i 1200. g. pr. Kr., desno – pečat od ahata iz Praisosa, groba D datiran je između 1400. i 1300. g. pr. Kr.(ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 158, 159, sl. 124 i 125).

Među najljepšim prikazima preskakanja bika freska je iz palače iz Knosa iz razdoblja posljednje palače. Na freski (sl. 59) prikazan je bik u punom galopu sa sva četiri kopita u zraku dok ga jedna ženska figura drži za rogove, a druga ženska figura pokušava pomoći mladiću koji vješto preskače bika. Razlikovanje spolova po bojama slično je u egipatskoj umjetnosti gdje je svijetla boja karakteristična za ženski, a tamna boja za muški spol.[152] Ostali značajni prikazi bika su ritoni u obliku bikove glave koji su služili za libaciju prilikom religijskih svečanosti.[153]

[151]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 159.
[152]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 167, 169; CASTLEDEN 2000, 147;BETANCOURT 2007, 193 – 194.
[153]BETANCOURT 2007, 99.

Slika 59: Freska Toreadora iz Knosa datirana je između 1450. i 1400. g. pr. Kr. (BETANCOURT, 2008, 60, sl. 11).

Među poznatim religijskim simbolima konsekrativni su rogovi koji su se nalazili na pročeljima fasada i na vrhu svetišta, a često su prikazivani zajedno s dvosjeklim sjekirama na brojnim keramičkim posudama.[154] Dvosjekla sjekira služila je kao oznaka svetih mjesta, a velik broj dvosjeklih sjekira različitih veličina načinjenih od zlata, bronce i srebra pronađen je u špilji Arkalokori.[155]

Jedan od religijskih simbola je i sveti čvor koji na freski Parižanke ima apotropejsko značenje i predstavlja simbol božice.[156]

10. Pogrebni običaji

Važan izvor materijalnih nalaza svakako su i grobovi, čije proučavanje doprinosi boljem razumijevanju društvene organizacije i religijskog života. Na Kreti ima veći broj nekropola i mjesta s kontinuiranim pokapanjem više generacija što je pokazatelj stabilnosti društva. S obzirom na regionalan stil i tradiciju određenog područja, grobna arhitektura obuhvaća nekoliko tipova grobnica. Pokapanje u pećinama i stjenovitim zaklonima nastavak je neolitičkih običaja, a osobito je bilo prisutno u zapadnom dijelu Krete.[157]

Jedan od tipova grobnica (sl. 60) poput one u Psirikoja je sagrađena od vertikalnih ploča i korištena kroz generacije.[158]

---

[154]CASTLEDEN 2000,133 – 134; RETHEMIOTAKIS 2008, 86.
[155]CASTLEDEN 2000, 134 – 135; RETHEMIOTAKIS 2008, 86.
[156]CASTLEDEN, 2000, 136; RETHEMIOTAKIS 2008, 86.
[157]BETANCOURT 2007, 33; TSIPOPOULOU 2008, 128.
[158]DICKINSON 1994, 215; BETANCOURT 2007, 35 – 36; TSIPOPOULOU 2008, 132.

Slika 60: Grobnica iz Psire koristila se u ranominojskom razdoblju (BETANCOURT 2007, 36, sl. 3.7).

U razdoblju prije palača postojale su snažne veze između članova zajednice koji su se generacijski sahranjivali u istoj grobnici. Prema skeletnim ostacima može se zaključiti da je ukop uključivao procese uklanjanja mesa s kostiju i odvajanje glavnih kostiju, osobito lubanje, na posebno mjesto. Grobnice su s vremenom bile nadograđivane, a stariji ukopi bi se prilikom čišćenja premještali u kosturnicu.[159]

Pravokutne grobnice u obliku kuće karakteristične su za istočnu i središnju Kretu, a najpoznatije su u Mohlosu i Arhanesu.[160] Mohlos je u brončano doba bio povezan s kopom, no tektonski poremećaji uzrokovali su promjenu morske razine i danas je on otok.[161] Grobnica u obliku kuće s popločenim dvorištem (sl. 61) sastoji se od nekoliko prostorija koje je Richard Seager prilikom iskopavanja 1908. godine smatrao zasebnim grobovima. Grobnice su bile dio krajolika, sagrađene uz stijenu od velikih pločastih blokova i obojanog kamenja poput crnog vapnenca, te crvenog i zelenog škriljevca. Bogati nalazi uključuju zlatne igle, dijademe, votivne dvostruke sjekire, srebrne šalice, ritualne vaze poput ritona, posude od terakote obojene dekoracijom, brončani alat i oružje, te kamene posude.[162]

[159]TSIPOPOULOU 2008, 130.
[160]DICKINSON 1994, 217.
[161]BETANCOURT 2007, 35.
[162]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 58 – 59; TSIPOPOULOU 2008, 130.

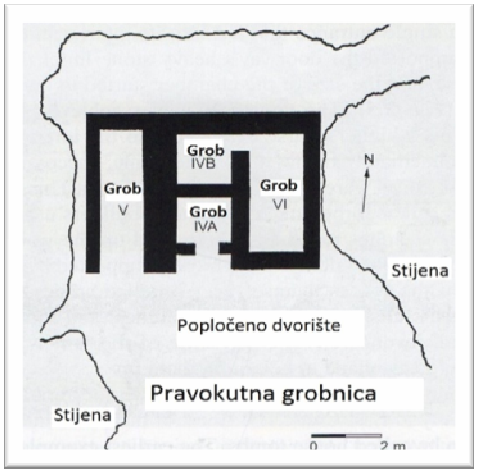

Slika 61: Tlocrt pravokutne grobnice iz Mohlosa iz ranominojskog II. razdoblja (BETANCOURT 2007, 36, sl.3.6).

Slika 62: Zračni pogled na otok Mohlos (WARREN 2008, 21, sl. 4).

Kružne grobnice ili tolosi tradicionalno se povezuju s dolinom Mesara na jugu Krete, gdje su građene kao zajedničke grobnice monumentalnih dimenzija.[163] Tolos iz Kamilarija (sl. 63.), izgrađen u ranominojskom II. razdoblju, vanjskog dijametra od 11 metara, koristio se sve do kasnominojskog III.A_2 razdoblja. Ulaz u tolos bio je na istočnoj strani, a u glavnu prostoriju dolazilo se kroz niz predvorja složenog rasporeda koja su se kasnije koristila kao kosturnice. Krov nije sačuvan, a velike količine pronađenih šalica i posuđa unutar i izvan tolosa, pokazatelji su održavanja pogrebnih svečanosti i religijskih obreda. Kamilari je, kao i većina tolosa, opljačkan.[164]

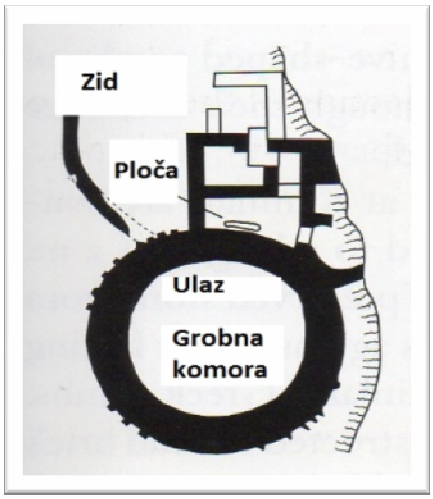

Slika 63:Tolos Kamilari u južnoj Kreti iz ranominojskog II. razdoblja (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 59, sl. 31).

Slika 64: Zračni pogled na tolos Kamilari (BETANCOURT 2007, 34, sl. 3.4).

[163]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 59; MEE, C. 2012, 280.
[164]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 60; BETANCOURT2007, 33 – 34; MEE 2012, 281.

Glineni modeli pronađeni u tolosu Kamilari, iz razdoblja novih palača, prikazuju pogrebne običaje. Jedan model prikazuje grupu plesača (sl. 65, lijevo) na kružnom plesnom podiju s posvećenim rogovima što upućuje na religijski ples na svetom mjestu. Kod drugog modela (sl. 65, desno) četiri figure u sjedećem položaju primaju darove od manjih figura.[165]

Slika 65: Glineni modeli pronađeni u tolosu Kamilari datirani su između 1600. i 1450. g. pr. Kr.:lijevo – model koji prikazuje muške plesače, desno – model koji prikazuje darivanje(DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 142, sl. 10 i 11).

U razdoblju starih palača javljaju se ukopi u pitosima i larnaksima. Jedan od najboljih primjera takvog pitosa (sl. 66) je konični pitos iz Etanije. Pitos ima blago zakrivljene strane, dvije horizontalne ručke sa strane i jednu vertikalnu ručku nasuprot izljevu. Bijela dekoracija stvara kontrast na tamnoj pozadini, a sastoji se od listaste trake ispod ruba, kontinuiranih spirala koje zauzimaju najveći dio posude i tri horizontalne trake iznad dna.[166]

Slika 66: Pitos s izljevom iz Etanije datiran je između 1800. i 1600. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKIet al. 2008, 43, sl. 22).

[165]DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 142.
[166]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 43.

Veće socijalno raslojavanje u društvu može se pratiti prema pogrebnim običajima gdje se javljaju grobnice za mali broj ljudi obično ukopane podzemno i s pretkomorom na površini.[167] Hramska grobnica (sl. 69) je jedinstveni arhitektonski primjer grobnog kompleksa koji je pripadao kraljevskim članovima palače iz Knosa.[168] Grobna konstrukcija postavljena je na dva kata, imala je popločeno dvorište, stubište vani i iznutra, pretkomoru i kriptu s dva stupa koja je služila kao kosturnica. U podzemlju se nalazila pravokutna grobna komora sa stupom i žbukanim podom. Zidovi i strop su početno bili obojeni plavom bojom kao oznakom neba, a pronađeni su i ostaci nekoliko običnih posuda iz razdoblja novih palača, dok se većina nalaza datira u 14. st. pr. Kr.Prema Evansu nadzemni dio kompleksa služio je kao hram za štovanje mrtvih što dokazuju pronađeni fragmenti konsekrativnih rogova i urezane dvosjekle sjekire na zidovima kripte.[169]

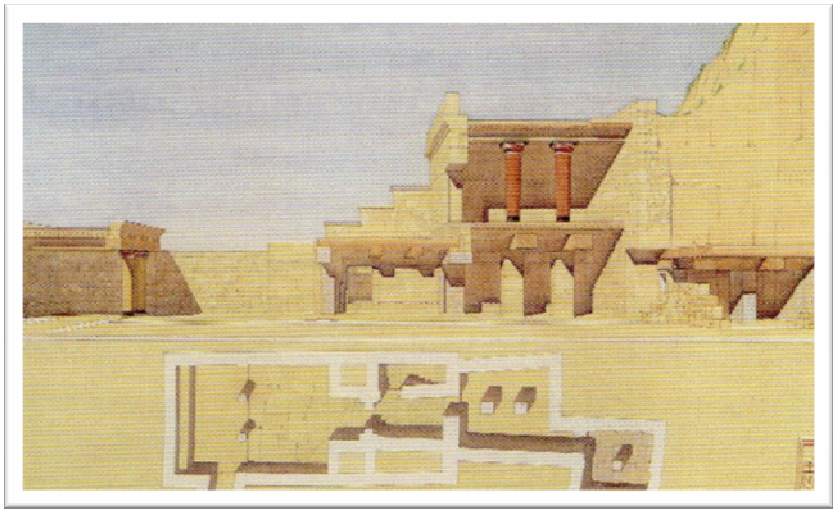

Slika 69: Hramska grobnica u Knosu iz razdoblja posljednje palače (DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 136, sl. 2).

Kraljevska grobnica u Isopati nalazila se na brežuljku s pogledom na okolne planine, na luku u Knosu, more na sjevernom dijelu i palaču na južnom dijelu. Grobni kompleks sastojao se od pravokutne grobne komore veličine 8x 6.5 m^2, grobne ciste u podu, pretkomore s dvije pravokutne niše i uzdignutog krova. Najraniji nalazi datiraju u vrijeme poslije 1450. g. pr. Kr., a među značajnijim nalazima ističe se egipatska kamena vaza, zlatna igla, ogrlica s perlama od poludragog kamenja i luksuzni vrčevi stila žara palače. Grobnica je uništena u drugom svjetskom ratu.[170]

[167]DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 136.
[168]YOUNGER, i REHAK 2008, 172.
[169]DICKINSON 1994, 220;DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 136.
[170]DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 136.

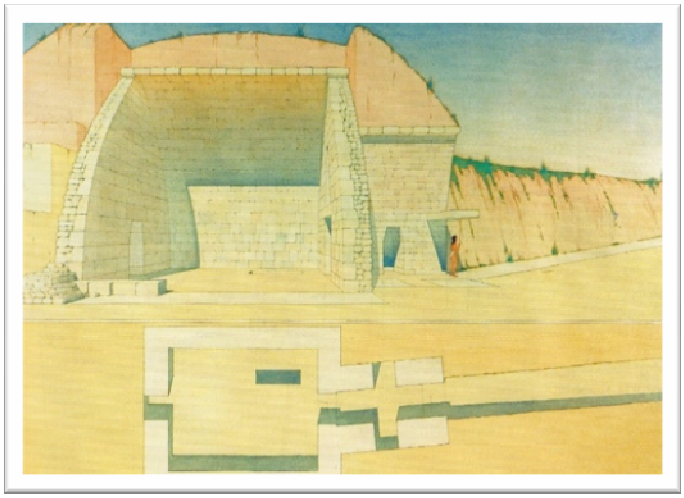

Slika 71. Egipatska vaza pronađena u Kraljevskoj grobnici datirana je između 1450. i 1375. g. pr. Kr.(ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 77, sl. 52).

Slika 70: Kraljevska grobnica u Isopati datirana je između 1450.i 1400. g. pr. Kr. (KANTA 2008, 146, sl. 1).

Dolazak Mikenjana donosi promjene u pogrebnim običajima. Napuštaju se starija groblja poput zajedničkog groblja u Porosu gdje su grobnice usječene u stijenu kontinuirano bile u uporabi 250 godina, sve do kraja razdoblja starih palača. Nove grobnice sastojale su se od grobne komore ukopane pod zemljom i dugačkog hodnika koji je vodio do ulaza na površini. Većina grobnih komora imala je jedan do dva ukopa u drvenim ili glinenim sanducima.[171] Najljepši primjeri glinenih sanduka odnosno larnaksa nastali su u razdoblju posljednje palače, a mogli su biti u obliku kade s otvorom za vodu na dnu ili pravokutnog oblika s četiri noge i poklopcem.[172] Nekropola Armeni ima najveći broj glinenih sarkofaga ovog razdoblja, a većina je ukrašena religijskim motivima i svetim simbolima kao odraz vjerovanja u zagrobni život.

Jedan takav primjer iz nekropole je sarkofag pravokutnog oblika (sl. 72) na četiri noge i dvoslivnim poklopcem. Glavnu dekorativnu zonu jedne duže strane predstavlja niz od tri stilizirane hobotnice, dok je na drugoj strani red triju konsekrativnih rogova s dvosjeklim sjekirama unutar rogova i gornjim dijelom ukrašenim spiralama. Na jednoj kraćoj strani je prizor apstraktne biljke, a na drugoj biljka nalik papirusu.[173]

Larnaks (sl. 73) eliptičnog oblika s otvorom na dnu pronađen u Sitiji ima četiri horizontalno cilindrične ručke i slikanu dekoraciju iznutra i na površini. Dekoracija unutrašnje strane sastoji

se od dvije velike ribe i polukružnica koje predstavljaju imitaciju kamenja, dok vanjsku

[171]DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 137.
[172]KANTA 2008, 150.
[173]ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 77.

površinu prekrivaju dvije hobotnice svojim valovitim krakovima. Morski motivi omiljeni su

Slika 72: Sarkofag iz nekropole Armeni datiran je između 1350. i 1200. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKIet al. 2008, 278, sl. 226).

dekorativni ukrasi na minojskim larnaksima i pokazuju simboličnu povezanost zagrobnog života i velikih morskih dubina. Oblici minojskih larnaksa napravljeni su s namjenom da olakšaju pokojnicima prijelaz u zagrobni život, a slikovni prikazi pružaju još dodatnu mogućnost uporabe broda ili kočije kod takvih događaja.[174]

Slika 73: Larnaks u obliku kade iz Sitije datiran je između 1200. i 1100. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 280, sl. 237).

Na larnaksu (sl. 74) s lokaliteta Vasilikija Anogija prikazano je drvo života (okruženo pticama i ribama duboko ukorijenjeno u moru) kako pruža grane prema nebu i tako simbolički povezuje nebo i zemlju. Minojska mitologija povezuje početak zagrobnog života s morskim dubinama, a nedokučivost i tajanstvenost tih dubina često simbolizira hobotnica koja živi skrovito u njihovoj tami.[175]

[174]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 280.
[175]MARINATOS 2008, 143, 145.

Slika 74: Glineni larnaks s lokaliteta Vasliki Anogije datiran je između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (MARINATOS 2008, 144, sl. 1).

Sarkofag iz Aja Trijade (sl. 75) primjer je kamenog sarkofaga napravljenog od vapnenca;na četiri strane oslikan je freskama s prizorima pogrebnih običaja. Na kraju jedne strane prikazana je muška figura koja stoji ispred vrata grobnice s drvetom ispred njega, dok trojica muškaraca donose male krave i model broda koji simbolizira put na drugi svijet. S lijeve strane svećenica obavlja libaciju između dva stupa s ritualnim dvosjeklim sjekirama na kojima sjede ptice, dok

svirač lire prati ritual. Na drugoj strani prikazano je ceremonijalno žrtvovanje bika, a kraće strane imaju prizore ženskih figura u kočijama koje vuku grifoni i divlje koze. Sarkofag predstavlja lijepu ilustraciju narativnog friza minojskog religijskog vjerovanja.[176]

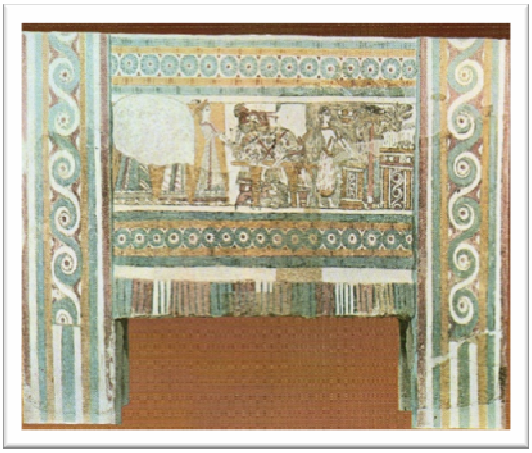

Slika 75: Sarkofag iz Agije Trijade (dugačke strane) datiran je između 1400. i 1300. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 115).

[176]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 178 – 180; BETANCOURT 2007, 195; DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 140 – 141.

Pojava ratničkih grobova na području Knosa i Hanije povezana je s utjecajem mikenske aristokracije čiji je ratnički duh vidljiv po grobnim prilozima poput mačeva, bodeža, vrhova kopalja, strelica, ali i nakita, brončanih ogledala, te brončanih i srebrnih posuda. Na nekim tablicama s linearnim B pismom nalaze se zapisi o ratničkoj opremi, ratnim kolima i oružju koje su Mikenjani koristili.[177]

Nakon 1300. g. pr. Kr. smanjuje se broj ratničkih ukopa, a pojava kremacije sto godina poslije najavljuje utjecaje novih grupa. Piksida (sl. 76) s ostacima kremacije pronađena s još dvije urne pripada najranijim nalazima novih pogrebnih običaja. Na piksidi dominira prikaz konsekrativnih rogova i stiliziranih dvosjeklih sjekira, a prisutnost ovih svetih minojskih religijskih simbola potvrđuje njezinu ritualnu namjenu.[178]

Slika 76: Piksida pronađena na lokalitetu Kritsa-Kataro datirana je između 1200.i 1100. g. pr. Kr.(ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 281, sl. 228).

11. Svakodnevni život

Blagodati mediteranske klime utjecali su na mentalitet i životni stil stanovnika otoka. U prošlosti, slično kao i danas, topli i sunčani dani poboljšavali su raspoloženje, poticali fizičke i mentalne sposobnosti, a kvalitetna prehrana dugoročno je utjecala na zdravlje. Likovni prikazi na freskama pokazuju Minojce kao mlade ljude privlačnog izgleda koji su živjeli u sladu s prirodom, a dobru formu održavali različitim fizičkim aktivnostima. Freske pružaju dojam idiličnog života, bez stresa i svakodnevnih briga.

Žene su prikazivane kao tamnokose ljepotice, svijetle puti, odjevene u zvonaste, raznobojne, duge suknje, stisnutog korzeta s kratkim rukavima koji je naglašavao grudi i tankog struka

[177]DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 135, 137 – 138.
[178]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 281.

opasanog pojasom.[179] Dugu kovrčavu kosu ukrašavali su nakitom ili su je nosili raspušteno preko ramena. Kako bi izgledale privlačnije, oči su isticale crnom bojom, usne crvenim ružem, a tijelo njegovale mirisnim uljima.[180] Izgled i stil odijevanja odraz su osobnosti minojskih žena koje su uživale veliku slobodu i zauzimale važan položaj u društvenom i religijskom životu.

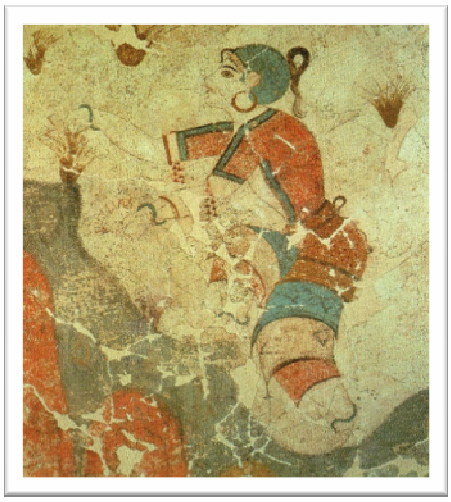

Slika 77: Fragment freske Parižanke datiran je između 1400. i 1350. g. pr. Kr (BETANCOURT 2008, 59, sl. 10).

Slika 78: Dio freske iz sobe 3, kuće Xeste, Akrotiri s prikazom djevojke koja bere šafran (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 127, sl. 81).

Muškarci su na freskama prikazani ili kao dječaci ili kao mladići kako sudjeluju u sportskim natjecanjima poput boksanja ili preskakanja bika. Fizički izgled oblikovale su velike oči, pravilan nos, crna valovita kosa, dok je oskudna odjeća otkrivala građu preplanulog atletskog tijela. Zanimljiva je pojava vladara kojeg naizgled zasjenjuje dominantna uloga ženskog božanstva. Minojski vladar predstavljao je politički autoritet čije je božansko porijeklo i legitimitete podržavala religija.[181] Obilježja vladara nisu jasno izražena što je utjecalo na različite interpretacije kod arheoloških nalaza. Na pečatu „Vladara“ (sl.79) prikazana je muška figura na vrhu garda sa skeptrom u ispruženoj ruci kao simbolom moći.[182] Freska Princ ljiljana (sl. 80) iz Knosa također se interpretira kao prikaz vladara, odnosno kralja svećenika gdje muška figura nosi raskošnu cvjetnu krunu.[183]

[179]YOUNGER, i REHAK 2008, 161.
[180]CASTLEDEN 2000, 16; BETANCOURT 2007, 194.
[181]BOULOTIS 2008, 49, 54; MANNING 2008, 119.
[182] PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 97; CASTLEDEN 2000, 130; BETANCOURT 2007, 90; BOULOTIS 2008, 52; ANDREADAKI-VLAZAKI 2012, 523.
[183]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 98; BOULOTIS 2008, 47 – 48, 52; BETANCOURT 2007, 93.

Slika 79: Pečat „Vladar“iz Hanije datiran je oko 1450. g. pr. Kr. (BOULOTIS 2008, 53, sl. 9).

Slika 80: Freska Princ ljiljana iz Knosa datirana je između 1650. i 1450. g. pr. Kr. (BOULOTIS, 2008, 47, sl. 2).

11.1. Hrana

Minojska prehrana temeljila se na osnovnim mediteranskim namirnicama poput maslinovog ulja, vina i meda koje su zajedno sa žitaricama i mesom činile temelj minojske gastronomije. Minojska kuhinja ne može bez začina, a kod pripreme jela koristio se češnjak, celer, peršin, origano, bosiljak, ružmarin, korijander, timijan, šafran i kadulja.[184] Ovi začini, osim što obogaćuju hranu raznim okusima i mirisima, smanjivali su unos soli i ljekovito djelovali na čitav organizam. Minojska prehrana također je uključivala povrće, orašaste plodove, različite vrste sjemenki, mlijeko, sir i druge mliječne proizvode, dok su glavne slastice bile smokve, grožđe i med čiji su ostaci pronađeni u posudama.[185] U obalnim naseljima glavni izvor zdrave hrane bilo je more. Od brojnih morskih plodova i različitih vrsta riba pravila su se ukusna jela, čiji je okus poboljšavala i konzumacija alkohola. Minojci su najčešće konzumirali vino, a raznovrsne posude za piće i velike količine pronađenih šalica, vrčeva i pehara upućuju na važnost vina u svakodnevnom životu kako u javnim, tako i u religijskim ritualima.[186]

Budući da je hrana jedna od temeljnih čovjekovih potreba, a lako se kvari, Minojci su kao osnovne metode konzerviranja hrane primjenjivali sušenje, upotrebu soli, octa i ulja. Razvoj keramike koja je bila vodootporna i pružala zaštitu od visokih temperatura, vlage i različitih nametnika, omogućila je distribuciju prehrambenih proizvoda i tako doprinijela ekonomskom

[184]CASTLEDEN 2000, 52; DICKINSON 1994, 27.
[185]DICKINSON 1994, 27, 47; RETHEMIOTAKIS 2008, 110.
[186]DICKINSON 1994, 131.

razvoju.[187] Ekonomski najvažnije namirnice poput vina, maslinovog ulja i žita čuvali su se u velikim pitosima unutar palača, dok su se stremenaste posude većinom upotrebljavale za njihov prijevoz.

Osim za čuvanje i prijevoz, keramičko posuđe koristilo se i u procesima prerade hrane. Ovisno o vrsti namirnice primjenjivale su se različite kulinarske metode. Kuhanje se tradicionalno odvijalo u tronožnim jednostavnim loncima, dok se hrana služila na glinenim pladnjevima i drugom stolnom posuđu. Bogata kućanstva i palače pokazivale su luksuzno metalno posuđe prilikom različitih svečanosti kao izraz moći i prestiža.

Tronožna posuda (sl. 81, lijevo) ravnog dna, jajolikog oblika, s dvije ručke ispod ruba tipični je oblik posude za kuhanje u srednjominojskom II. i kasnominojskom I. razdoblju, a slične posude nađene su u Mohlosu, Gurniji, Maliji, Palekastru i Haniji. Kemijska analiza pokazala je kako su se često koristili u kuhanju mesa i povrća uz dodatak maslinovog ulja.[188]

Posuda za kuhanje iz Hanije (sl. 81, desno) ima zdepasto, loptasto tijelo s ravnom bazom, visoki obod i dvije vertikalne ručke. Svojim oblikom odgovara cilindričnom postolju, a na posudi se nalaze tragovi gorenja.[189]

Slika 81: Posude za svakodnevnu upotrebu: lijevo – tronožna posuda iz Makrigialosa, Sitije datirana je između 1600. i 1450. g. pr. Kr., desno – posuda kuhanje i postolje iz Hanije datirani su između 1200. i 1150. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKIet al. 2008, 120, 121, sl. 89 i 90).

[187]BETANCOURT 2008, 98 – 99.
[188]ANDREADAKI-VLAZAKIet al. 2008, 120.
[189] Isto, 121.

Obnovljeni ribež (sl. 82, lijevo) koji je nađen u Festu ima eliptični oblik, izvučeni obod i vertikalnu dršku. Njegova namjena vidljiva je po središnjem podignutom dijelu s paralelnim grebenima koji se koristio za ribanje voća i povrća.[190]

Med je bio omiljena slastica na Kreti, a spominje se i u minojskoj mitologiji. U antičkim grčkim zapisima spominje se „nedimljeni“ i „dimljeni“ med, a povezan je s vrstom košnica gdje nastaje. Tragovi gorenja vidljivi su na košnici iz Zakra. Košnica (sl. 82, desno) ima cilindričan oblik s velikim eliptičnim otvorom na jednom kraju, dok se na drugom kraju nalaze nepravilne rupice. Posuda ima 4 nožice, a na vrhu su izbočene dvije ručke. Ova posuda je nađena u Zakru koji je poznat po proizvodnji meda, a podaci na tablicama s linearnim pismu B govore o ekonomskom i terapeutskom svojstvu meda.[191]

Slika 82: Posude u kućanstvu: lijevo – ribež iz Festa datiran je između 1750. i 1700. pr. Kr., desno – košnica iz Kato Zakro datiran je između 1525. i 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 116, 117, sl. 85 i 86).

11.2. Gozbe

Posebnu važnost u minojskom društvu imale su raskošne gozbe kao neizostavni dio nekog prigodnog slavlja ili svečanosti. Gozba je bila više od samog objeda, ona je predstavljala priliku za socijalno povezivanje, kulturnu razmjenu i učvršćivanje diplomatskih odnosa. Takva slavlja pružala su priliku za pokazivanje društvenog statusa, bogatstva i ugleda sudionika.

Ikonografija trostranih pečata (sl. 83) iz razdoblja starih palača pokazuje događaje vezane za hranu životinjskog porijekla. Na pečatima je prikazan povratak iz lova i kuhanje mesa u velikim loncima.[192] Lov ima simboličko značenje ljudske premoći nad prirodom i dok je u neolitiku primarno služio za pribavljanje hrane, kasnije predstavlja način zabave.

[190]Isto, 116.
[191]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 117.
[192]MORGAN 2015, 54.

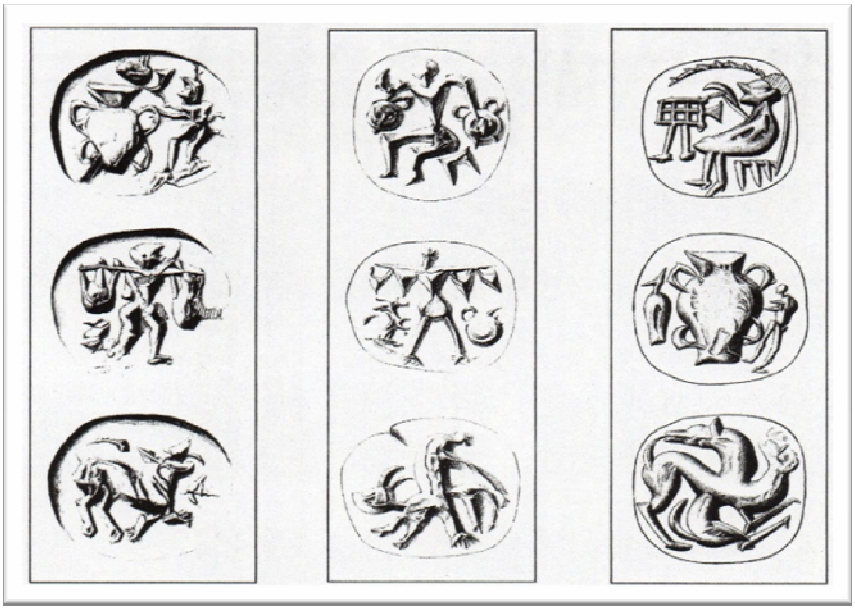

Slika 83: Trostrani pečati od steatita iz Knosa datirani su u srednjominojsko II. razdoblje (MORGAN 2015, 55, sl. 4).

Sličnu temu prikazuju dijelovi minijaturne freske iz lokaliteta Aja Irini (sl. 84) koja je nastala u razdoblju novih palača. Osim što pokazuje događaje vezane za s pripremanjem za gozbu, značajan je prikaz procesije muškaraca koji svjedoče o važnosti kulture razmjene darova.[193]

Slika 84: Dijelovi Minijaturnog friza iz Aja Irini datiranog u 16. st. pr. Kr.(MORGAN 2015, 50, sl. 1 a, b).

Uz bogatu trpezu uobičajeno je bilo ispijanje velikih količina alkohola, kao što prikazuje freska iz palače u Knosu. Konzumiranje vina u velikim količinama djelovalo je opuštajuće i olakšavalo socijalnu interakciju među gostima, a takve društvene događaje neizostavno su pratili zabavni sadržaji poput pjesme, glazbe i plesa.

[193]MORGAN 2015, 54.

Slika 85: Freska Preklopna stolica iz palače u Knosu datirana je između 1400. i 1375. g. pr. Kr. (RETHEMIOTAKIS 2008, 85).

11.3. Bolesti

Materijalni ostaci minojske kulture svjedoče o naprednoj i bogatoj civilizaciji. Freske iz kasnominojskog razdoblja pokazuju Minojce kako žive su skladu s prirodom neopterećeni životnim problemima.

Zdrava prehrana, sportske aktivnosti, arhitektonske inovacije poput cisterna s pitkom vodom i razvoj gradskih središta neki su od čimbenika koji su omogućili kvalitetniji način života na otoku.[194] Međutim, proučavanje skeletnih ostataka pruža drugačiju sliku. Povećana stopa smrtnosti bila je kod djece u ranom djetinjstvu i trudnica kod porođaja. Težak fizički rad, nedostatak lijekova, loši higijenski uvjeti i slabija prehrana smanjili su životni vijek muškaraca s 37 godina u ranominojskom razdoblju na 31 godinu u kasnominojskom razdoblju, dok je kod žena pao s 30 godina na 27 godina.

Kontinuirani rast populacije minojske Krete imao je popratne pojave što se može zaključiti prema analizi skeletnih ostataka iz četiri različita minojska naselja. Najkraći životni vijek imalo je stanovništvo iz kasnominojskog Armenija, dok je najduži biokod stanovništva ranominojske Aja Fotije čiji je broj stanovnika i najmanji. Pojava dentalnih bolesti povezana je s kvalitetom hrane i povećanim unosom ugljikohidrata u prehrani. Minojska prehrana koja je inače bogata zdravim namirnicama, nije bila svugdje jednako zastupljena.

[194]McGEORGE 2008, 118.

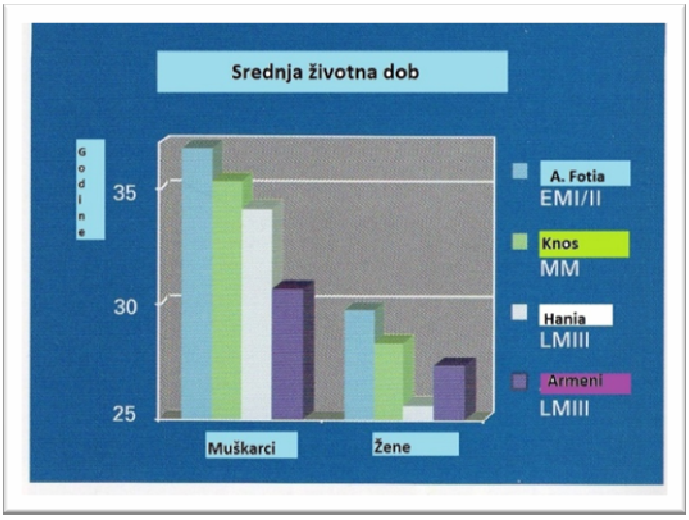

Dijagram 1: Dijagram srednje životne dobi na osnovu istraživanja četiri minojskih nekropola iz različitih razdobalja (McGEORGE 2008, 120).

Stanovništvo Aja Fotije imalo je pristup svježoj hrani iz mora što je i utjecalo na najmanji postotak dentalnih bolesti.[195] Kasnominojska Hanija, koja je bila razvijeni trgovački centar s većim brojem stanovnika, unatoč zdravoj hrani iz mora imala je najveći broj karijesa i niži životni vijek. Može se zaključiti kako porast stanovništva zbog, lakšeg širenja zaraznih bolesti i smanjenja raznolikosti prehrambenih namirnica, ima veliki utjecaj na kvalitetu i dužinu života.

Naselje	Razdoblje	Broj zubi/zubne šupljine	Karijes	Gubitak zubi poslije smrti
Agia Fotia	EM I./II.	106	8.3 %	1.9 %
Knos	MM	1352	9 %	13.7 %
Hania	LM III.	282	36.9 %	13.1%
Armeni	LM III.	4074	17.7 %	28.6%

Tablica 1. Prikaz utjecaja prehrane s većim udjelom ugljikohidrata na dentalno zdravlje u četiri minojske nekropole

Unatoč ograničenom medicinskom znanju, Minojci su dobro poznavali ljekovita svojstva domaćih biljaka, maslinovog ulja i meda, koristili mak kao narkotik, a primjenjivali su i određene kirurške zahvate.[196] Prema skeletnim ostacima utvrđeno je kako je osteoporoza najviše pogađala žene, artritis se javljao kod starije populacije, a brucelioza kod ljudi koji

[195]McGEORGE 2008, 120.
[196] Pronađene su lubanje s tragovima zacjeljivanja, a minojski kirurzi poznavali su postupak trepanacije. McGEORGE 2008, 126; ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 117.

uzgajaju stoku.[197] Prijelomi i dislokacije bili su uobičajeni, od zaraznih bolesti često se obolijevalo od ospica i tuberkuloze, a periodično se pojavljivala malarija i salmonela.[198] Postojale su i druge bolesti koje nisu ostavile tragove na kostima, a na nekim kostima vidljivi su tragovi zacjeljivanja.[199]

Kao oblik molitve za ozdravljenje Minojci su ostavljali votivne dijelove ljudskog tijela u svetištima, a danas se zadržalo kao tradicija zavjetnih darova u grčkoj ortodoksnoj crkvi.[200] Modeli votivnih dijelova tijela iz svetišta Petsofas ukazuju na bolesti za koju su vjernici tražili božansku pomoć.[201]

Slika 86: Votivni dijelovi ljudskog tijela iz svetišta Petsofas i Traostalos datirani su između 2000. i 1700. g. pr. Kr. (McGEORGE 2008, 122, sl. 2).

Glineni modeli desne polovice muškog tijela odgovaraju stanju hemiplegije odnosno oduzetosti polovice tijela. Dva modela nogu s rupicama za vješanje vjerojatno su bila namijenjena kao zahvalni darovi za ozdravljenje, dok modeli ruku ukazuju na stanje osteoartritisa. Kod modela ženskog tijela područje zdjelice ima izražene ureze što se povezuje s ginekološkim problemom neplodnosti.[202] Ovi votivni darovi odraz su potreba minojskog čovjeka iz razdoblja kada su svetišta na vrhovima brežuljaka predstavljala glavna religijska središta za bogoslužja.

---

[197] Brucelioza je poznata kao „Kretska groznica“ čiji uzročnici mikroorganizmi uništavaju koštanu srž, limfne čvorove, slezenu i bubrege. McGEORGE 2008, 123 – 124.
[198] DICKINSON 1994, 89; McGEORGE 2008, 123 – 124.
[199] McGEORGE 2008, 126.
[200] Isto, 122.
[201] RETHEMIOTAKIS 2008, 79.
[202] ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 226, 227.

11.4. Minojski utjecaj na susjedna područja

Ekonomski razvoj egejskog područja tijekom srednjeg brončanog doba utjecao je na porast stanovništva, urbanizaciju i osnivanje novih gradova. Kikladski otoci koji su od ranominojskog razdoblja bili uključeni u trgovinsku razmjenu s Kretom postali su dio njihove trgovačke mreže. Otoci najbliži Kreti bili su pod najvećim utjecajem, što se može vidjeti po minojskom posuđu, pečatima, religijskim običajima, načinu proizvodnje keramike i kamenih vaza, korištenju linearnog A pisma i drugim minojskim elementima.[203] Akrotiri na Teri ostao je očuvan nakon što je krajem kasnominojskog I.A razdoblja doživio prirodnu katastrofu i ostao pokopan pod vulkanskim pepelom. Materijalni ostaci svjedok su čvrste veze koju je grad imao s Kretom, a snažna minojska prisutnost vidljiva je po arhitektonskim i umjetničkim nalazima.[204] Karakteristična obilježja minojske arhitekture poput urbanog planiranja, višekatnih zgrada s pročeljem od klesanog kamena, prezida, te drvenih okvira prisutni su u arhitekturi Akrotirija, a mogu se vidjeti i na freski Dolazak u grad (sl. 87). Od posebnog značenja su zapadna kuća i kuća Xeste 3, koje su uz minojski stil gradnje poznatije po freskama čiji prizori pružaju pogled na život stanovnika Akrotirija.[205]

Slika 87: Freska Dolazak u grad iz Akrotirija, Tere datirana između 17. i 16. st. pr. Kr. (RETHEMIOTAKIS 2008, 108, sl. 5).

Minojski utjecaj u Triandi i Filakopiju vidljiv je po pronalascima keramike i fresaka s minojskom ikonografijom.[206] Aja Irini na Kei također je ostvarivala snažnu vezu s Kretom.

[203]CASTLEDEN 2000, 117; BETANCOURT 2007, 110.
[204]CASTLEDEN 2000, 117; BETANCOURT 2007, 110.
[205] Opisi fresaka iz Zapadne kuće i kuće Xeste 3 mogu se naći u PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 124 – 125, 128; BETANCOURT 2007, 115 – 118, 120 – 122, 124, 125.
[206]RETHEMIOTAKIS 2008, 109.

Kuća A ima brojne arhitektonske osobine karakteristične za minojsku arhitekturu poput pročelja od klesanog kamena, nepravilnog rasporeda prostorija, okna za svjetlo povezanog s dvoranom fresaka, drvenih okvira, crvene žbuke, kripte sa stupovima blizu skladišta, kamenih odvoda oblika – U. U kući su pronađene freske s minojskom ikonografijom.[207] U blizini kuće A pronađeni su ostaci hrama trapezoidnog oblika (sl. 88) koji je vjerojatno izgrađen u 15.stoljeću prije Krista. Ulaz se nalazio na sjeveroistočnom dijelu u sobi 6, dok je u zapadnom dijelu malo dvorište služilo kao mjesto okupljanja. Ostaci trideset i dvije ženske figure napravljene od terakote pronađene su u sobi 1, ali točan broj nije poznat jer ih je mnogo u fragmentiranom stanju. Figure su veličine od 0,7 do 1.35 metara, sve u uspravnom položaju i s rukama na bokovima.[208] Ženska figura (sl. 89) odjevena je u dugu suknju s pojasom koji se namata i vijencem oko vrata te ima naglašene gole grudi.[209]

Sličan položaj s rukama na bokovima ima ženska figura na minojskom pečatu i brončana ženska figurica iz Palekastra. Mišljenja arheologa se razilaze oko toga predstavljaju li one plesačice ili božice.[210] U sobi 5, koja je služila kao skladište kultne opreme pronađena je muška brončana figurica i mali brončani brod. Muška figurica prikazuje minojski pozdrav s podignutom šakom prema čelu dok je druga ruka uz tijelo, a takve figurice pronađene su u svetim špiljama i svetištima na planini.[211]

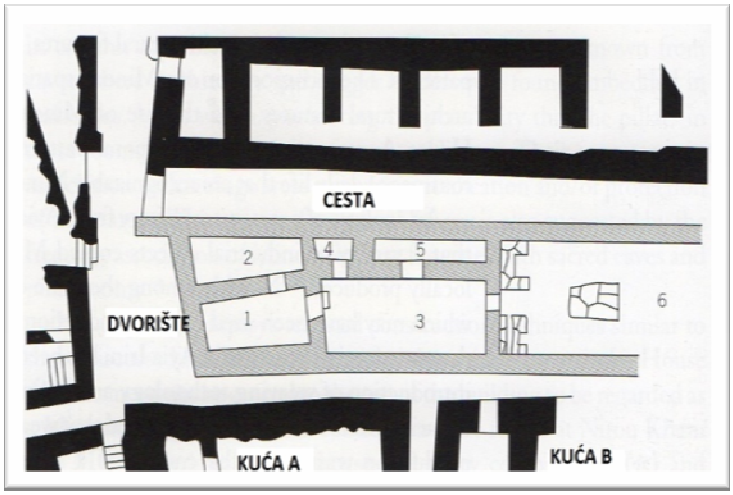

Slika 88: Tlocrt hram u Aja Irini na Kei datiran je u razdoblje novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999,136, sl. 85).

Slika 89: Ženska figura od terakote iz hrama u Aja Irini na Kei datirana je u razdoblje novih palača (PREZIOSI, i HITCHCOCK 1999, 137, sl. 86).

U kasnominojskom III. razdoblju na Cipru nađeni su ostaci arhitekture nastali pod utjecajem egejskog područja poput oltara s rogovima iz Mirtu-Pigadesa, ostatka bazena koji podsjeća na

[207]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 132, 134.
[208]Isto, 136 – 137.
[209]BETANCOURT 2007, 126; DICKINSON1994, 175.
[210]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 138.
[211]Isto, 139.

bazen za pročišćavanje i popločenog dvorišta iz kuće A u Hala Sultan Tekke. Arhitektonske karakteristike minojske gradnje vidljive su i u kući X na lokalitetu Kalavas – Ajos Dimitreos po glavnom južnom ulazu, južnom pročelju i krilu sa spremišnim pitosima.[212]

11.5. Minojska keramika izvan Krete

Tehnički napredak u keramičkoj proizvodnji omogućio je razvoj kvalitetne minojske keramike koja je bila popularna na području istočnog Mediterana. Brojne imitacije minojskih oblika i dekorativnih motiva bile su prisutne u keramičkoj proizvodnji lokalnih radionica na kikladskim otocima. Dekoracija kikladske keramike u srednjem kikladskom razdoblju sadržavala je linearni ukras u tamnoj boji, a ponekad i bijeli ukras na tamnoj pozadini. Tamna površina kikladskih posuda rezultat je boje koja sadrži tamni manganov oksid. Primjena minojskih tehničkih inovacija poput glazure bogate željezovim oksidom, uz poboljšanu pirotehnologiju, unaprijedila je kikladsku keramičku proizvodnju i omogućila stvaranje posuda sa sjajnom površinom. Kikladski lončari osim imitacije minojske keramike stvarali su i originalne, neobične oblike koji su ostavljale jak dojam.[213]

Ceremonijalna vaza (sl. 90) poznata kao „bokal s bradavicama“ iz kasnokikladskog I.A razdoblja ima visoki vertikalni izljev i pokazuje sličnost s ptičjim ili ženskim oblikom tijela. Na izljevu se nalaze male obojene točkice koje izgledaju poput očiju. Sličan bokal pronađen je na Melosu, a zbog svijetle boje teško je odrediti porijeklo. Amfora iz Filakopija (sl. 91) ukrašena je omiljenim minojskim motivom trske, koji je ovdje oslikan brzim potezima, za razliku od minojskog kontroliranog načina.

Utjecaj minojske ikonografije prisutan je na vrčevima iz Akrotirija (sl. 92). Okrugli vrč s malim izljevom ukrašen je velikim tekućim spiralama (sl. 92, lijevo) koje pokrivaju cijelu površinu kako je uobičajeno na Kreti. Motiv pšenice je glavni ukras na drugom vrču (sl.92, sredina), a treći vrč (sl. 92, desno) ima prikaz laste u slobodnom letu s jedne strane posude, što stvara dojam bezbrižnosti.[214]

[212]PREZIOSI i HITCHCOCK1999, 202 – 204.
[213]BETANCOURT 2007, 112.
[214]Isto, 113.

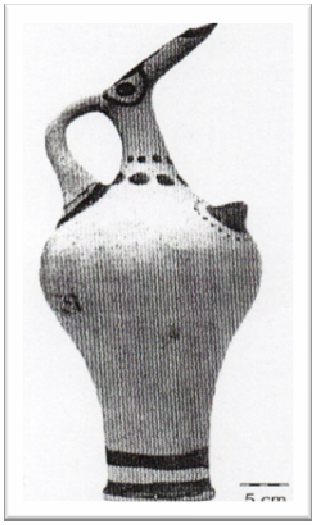

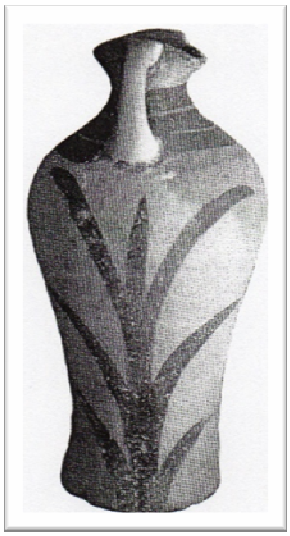

Slika 90: Ceremonijalna vaza iz sobe Δ4, iz Akrotirija datirana je u kasnokikladsko I.A razdoblje (BETANCOURT 113, sl. 6.3)

Slika 91: Amfora iz Filakopija na Melosu datirana je u kasnokikladsko I.A razdoblje (BETANCOURT 113, sl. 6.4)

Slika 92: Vrčevi iz Akrotirija datirani su u kasnokikladsko I.A razdoblje: lijevo – vrč iz sobe Δ3, sredina – vrč s motivom pšenice, desno – vrč s prikazom lastavice (BETANCOURT 114, sl. 6.5, 6.6 i 6.7)

Minojska ikonografija prisutna je i na vazama nađenim na lokalitetu Aja Irini na Keosu. Kasnominojska razdoblja I.A i I.B predstavljaju vrhunac minojske kulturne dominacije na egejskom području. Minojski utjecaj završava krajem kasnominojskog I.B razdoblja i zamjenjuje ga mikenski utjecaj, a neka kikladska naselja doživljavaju propast ili su napuštena.[215]

[215]BETANCOURT 1985, 135.

Slika 93. Vaze s lokaliteta Aja Irini s minojskom ikonografijom datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: A – vrč, B – alabastron, C – vaza u obliku košare, D – riton u obliku šalice (BETANCOURT, P. P. 1985. tabla 18, sl. A – D).

Zanimljiv nalaz predstavlja vrč (sl. 94) pronađen u Akrotiriju veličine 0,361 m koji na jednoj strani ima prikaz ptice raširenih krila koja stoji na repu i drži u kandžama malu pticu, dok su na drugoj strani prikazana dva muškarca prilikom libacije. Dno posude ukrašeno je valovitom linijom,pticu okružuju rozete dok su muškarci antitetički postavljeni i stoje na kamenju koje vjerojatno predstavlja krajolik gdje se libacija odvija. Oba prikaza odvojena su grančicom. Ptica predstavlja egipatskog sokola koji simbolizira božanstvo, a libacija je bila dio minojskih religijskih rituala.[216]

Slika 94: Vrč iz Akrotirija datiran je u kasnokikladsko I. razdoblje(MORGAN 2015, 57, sl. 6).

12. Keramika

[216]BANOU2015, 18 – 19; MORGAN 2015, 55.

Povijest Krete započela je osnivanjem neolitskog naselja na području Knosa u sedmom tisućljeću. U neolitičkom periodu na Kreti su živjele male zajednice koje su uzgajale domesticirane biljke i životinje, bavile se lovom i ribolovom i stvorile temelje kretske kulture.[217]

12.1. Neolitička keramika

Neolitička keramika napravljena je ručno od mješavine gline, minerala, kamenčića i drugog organskog materijala, zbog čega je bila uglavnom gruba i porozna. Površina je imala brojne rupice kao posljedicu nastalih šupljina tijekom pečenja koju je stvarao organski materijal. Dodaci glini poput kalcita ($CaCO_3$) ili mramora, zajedno s biljnim materijalom, smanjivali su promjene u volumenu tijekom pečenja i povećavali njezinu poroznost kako bi voda i plinovi lakše isparavali. Tijekom sušenja, organski materijal povećavao je stopu evaporacije i tako sprječavao lomljenje posude, dok je prisutnost vapnenca smanjivala temperaturu vitrifikacije.[218]

Međutim, na visokoj temperaturi kalcit se razlaže na ugljikov dioksid koji može uzrokovati lomljenje, dok dodatak organskog materijala može smanjiti čvrstoću i uzrokovati krhkost posude. Poroznost posude uklanjala se poliranjem površine prije pečenja dok je glina bila još vlažna.

Kretska neolitička keramika obično je bila tamnosmeđe, sive ili crne boje sa sjajnim tragovima na površini što je bio rezultat gorenja u zatvorenom prostoru pri nižim temperaturama, kad se kod nepotpunog izgaranja i redukcijske atmosfere stvara ugljikov monoksid formirajući pritom crne željezne okside. Željezo se pojavljuje u obliku oksida ili minerala u sastavu gline, a prilikom zagrijavanja, ovisno o prisustvu ugljikova dioksida ili ugljikova monoksida, dolazi do izmjene crvenog željezovog(III) oksida ili crnog željezovog(II) oksida što utječe na boju posude.[219]

Proces pečenja neolitičkih posuda prolazi kroz nekoliko faza. Većina željeznih minerala su hidroksidi koji dehidroksilacijom na temperaturi od 400° C gube vodu i prelaze u okside što je vidljivo po promjeni boje posude. Proces vitrifikcije započinje na 650°C, kad posude postaju čvršće ali istovremeno dolazi do razlaganja kalcijevog karbonata pri čemu se oslobađa ugljikovdioksid koji može uzrokovati lom neolitičkih posuda (koje su često pečene na temperaturi manjoj od 700°C). Dehidroksilacija traje do 800°C, dok razlaganje kalcijevog

[217]BETANCOURT 2008, 7 – 9.
[218] Isto, 13 – 14.
[219]BETANCOURT 1985, 6; 2008, 14 – 15.

karbonata prestaje oko 850°C kad se počinju formirati kalcijevi silikati sve do 1050°C, a vitrifikacija se nastavlja i poslije 1050°C.

Dokazano je kako pečenje posuda na nižim temperaturama kroz duže vrijeme može imati isti učinak kao i pečenje na višoj temperaturi u kraćem vremenu. U oksidacijskim uvjetima vitrifikacija se događa na višim temperaturama, za razliku od redukcijskih uvjeta koje zahtijevaju nižu temperaturu kakva je odgovarala neolitičkoj keramici.[220]

Važnu ulogu pri tom imale su neolitičke jame i ognjišta koje su stvarale uvjete redukcijske atmosfere i tako utjecale na stvaranje neolitske keramike tamne boje. Ponekad se na jednoj posudi pojavilo i nekoliko nijansi zbog doticaja s ogrjevom što je uobičajeno kod pečenja posude na otvorenom ognjištu.[221] Neolitičke posude (sl. 95)uglavnom su bile neravnih, debljih stijenki namijenjene svakodnevnoj upotrebi i zbog tog napravljene kako bi bile što trajnije i izdržljivije.

Slika 95: Neolitička keramika: lijevo – vrč iz Lasitija (Kasteli Furni) datiran je između 3600. i 3000. g. pr. Kr., desno – posuda iz pećine Elitije (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 22, sl. desno – BETANCOURT 1985, tabla 1. sl. B).

Kod nekih posuda iz ranog neolitika pronađenih u Knosu, ukrasi su se sastojali od linija, uboda i varijacija cik-cak motiva postavljenih u horizontalne trake. U srednjem neolitiku broj različitih motiva se povećao, dok su urezane dekoracije aplicirane pažljivije ali isto u jednoj ili nekoliko horizontalnih traka.[222] Većina neolitičke keramike je dobro rađena i korištena.

12.2. Razdoblje prije palača

Ranominojsko doba donosi novu tehnologiju. Novost je u načinu pripremanja gline.

[220]BETANCOURT 2008, 15 – 16.
[221]BETANCOURT 1985, 6.
[222]Isto, 9 – 10.

Ovisno o posudi, lončari su radili mješavinu gline u različitim omjerima od neogenog lapora i crvene terra rosse gline. Neogeni lapor je svijetla glina nastala od morskih sedimenata.[223] U svom sastavu sadržava veće količine kalcijevog karbonata koji oslobađanjem ugljikovog dioksida na visokoj temperaturi može uzrokovati lomljivost posude, a s druge strane daje svijetlu boju koja stvara kontrast s crvenim ili crnim željezovim oksidima na površini posude.[224] Kod izrade kvalitetnijih posuda koristila se vapnena neogena glina koja je omogućila bolje vitrificiranje i veću izdržljivost, dok se za posude svakodnevne upotrebe više koristila terra rossa glina.[225]

Inovacija su i novi oblici posuda. Posude za otpremanje i posluživanje tekućina imale su podignuti izljev koji je sprječavao prolijevanje i kapanje. Cilindričan vrat vrča mogao se čvrsto začepiti i tako osigurati sigurni prijenos posuda, a poslije ponovo upotrijebiti za posluživanje. Novi oblici posuda mogli su se rabiti za posebnu namjenu. Tako su male pikside širokog ruba korištene u prijenosu gušćih tekućina, a posude s nogama omogućavale su kuhanje iznad vatre. Posebni oblici u obliku malih životinja korišteni su kod različitih svečanosti.[226] Općenito, s obzirom na oblik, posude se mogu podijeliti na duboke, otvorene, plitke, zatvorene i posude posebnih oblika.[227]

Sofisticirane keramičke peći (sl. 96) najvažniji su čimbenik nove tehnologije.[228] Minojske peći građene su od opeke i kamena, a sastoje su se od ložišta, komore za keramiku i dimnjaka koji vuče toplinu. Stvaranjem propuha toplina se ravnomjerno širi oko posuda, sprječava njihov lom, a visoka temperatura čini ih čvršćim. Prednost ove tehnologije je odvajanje ložišta od prostora gdje se nalaze posude. Povezanost tih dvaju dijelova omogućava postupni rast temperature i na taj načina lončar kontrolira uvjete atmosfere u peći i samu temperaturu. Prirodno strujanje toplog zraka oko posude može se kontrolirati otvaranjem ili zatvaranjem vrata peći, djelomično ili potpuno pokrivanjem dimnjaka, kao i količinom dodanog ogrijeva. Svi su se predmeti prethodno sušili nekoliko dana na suncu, a zatim stavljali u viši nadsvođeni odjeljak peći koji je bio obložen ilovačom i odvojen središnjom podlogom od nižeg odjeljka koji je služio kao ložište. Ovom novom kontrolom lončari su mogli povećati raspon svojih proizvoda.[229]

---

[223] Sastav gline v. BETANCOURT 2008, 26 – 27.
[224]BETANCOURT 2008, 20, 26.
[225] Isto, 86.
[226] Isto, 86 – 87.
[227] Pregled oblika može se naći u BETANCOURT 2008, 33 – 41.
[228]Detaljni opis keramičke peći iz Komosa v. SHAW 2001,12, 15, 18, 22.
[229]BETANCOURT 2008, 20 – 23;

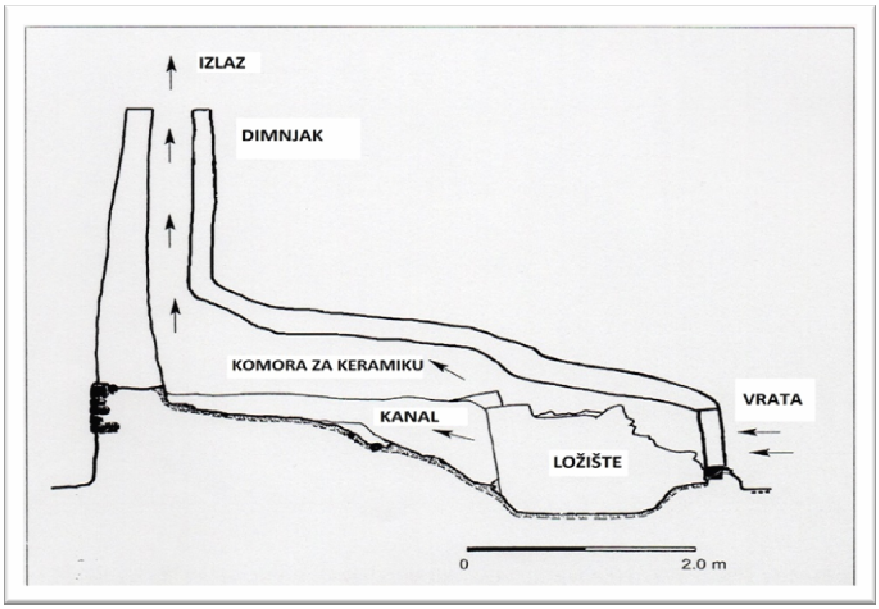

Slika 96: Teoretska rekonstrukcija keramičke peći iz Komosa iz kasnominojskog I.A razdoblja (BETANCOURT 2008, 23, sl. 2.5).

Boja minojske keramike ovisila je o prisutnosti željeza u glini. Veća količina kisika prilikom gorenja stvara oksidacijsku atmosferu i utječe na pojavu crvenog željezovog(III) oksida koji keramici daje crvenu ili crveno-žutu boju, dok s izostankom kisika prevladava redukcijska atmosfera pogodna za stvaranje keramike crne boje– zbog pojave crnog željezovog(II) oksida.

Keramika ranominojskog I. razdoblja javlja se u nekoliko stilova, a svojim inovacijama i različitim pristupima proizvodnji predstavlja razdoblje eksperimentiranja u traženju što kvalitetnije izrade.[230]

12.2.1. Ajos Onufrios

Ajos Onufrios stil (sl. 97) predstavlja prvu slikanu keramiku na Kreti. U ovom stilu koristio se crveni linearni ukras na svijetloj podlozi za ukrašavanje posuda specifičnih oblika. Ranije se u literaturi spominjao kao „tamno na svijetlom“ slikani stil, ali kod Ajos Onufrios stila ukras je isključivo crvenosmeđe boje, dok je kod Kumasa stila korišten crni linearni ukras.[231]

Kako bi se postigao kontrast tamnog ukrasa na svijetloj podlozi, lončari primjenjuju tehniku gorenja u tri faze. Prvo se otvore vrata keramičke peći kako bi ušao kisik dok se posuda peče na nižoj temperaturi, zatim se zatvore vrata stvarajući redukcijsku atmosferu pri čemu crveni

[230]Detaljna analiza keramičkih posuda proizvedenih u keramičkoj peći u Komosu v.VAN DE MOORTEL 2001, 47 – 88.
[231]BETANCOURT 2008, 47.

željezov(III) oksid prelazi u crni željezov(II) oksid i kao takav se zadržava ispod vitrificirane, odnosno porculanske površine. Ponovnim otvaranjem vrata odvija se nova oksidacija i površina posude postaje svijetla, osim kod vitrificiranih dijelova. Ovaj stil koristi vapnenački neogeni lapor za stvaranje svijetle podloge. Posude imaju okruglo dno, loptasti oblik i povišeni izljev (sl. 97, desno), a pažljivim nanošenjem crvenih linija na svijetloj podlozi naglašava se oblik posude i ostvaruje trodimenzionalna kompozicija. Raniji oblici ovog stila imali su više okrugli profil s okruglim dnom (sl. 97, lijevo), dok kasnije poprimaju kruškoliki oblik s ravnim dnom.[232]

Ovaj stil dobio je naziv prema arheološkom nalazištu u ravniciMesara. Porijeklo stila je nepoznato, ali crveno ukrašavanje bilo je prisutno i u Egiptu i Palestini.[233]

Slika 97: Vrčevi stila Ajos Onufrios: lijevo – vrč iz lokaliteta Ajos Onufrios blizu Festa iz ranominojskog I. razdoblja, desno – vrč iz lokaliteta Kanli Kastelidatiran je u ranominojsko I. razdoblje (sl. lijevo –BETANCOURT 2008, 17, sl. 2., sl. desno –ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 23, sl. 2).

12.2.2 Stil Lebena

Stil Lebena koristio je isti sastav gline kao i Ajos Onufrios, ali boje ukrasa bile su obrnute. Crvena boja bogata željezom korištena je kao podloga dok je ukras bio bijele boje, tako se na kraju dobiva bijeli ukras na crvenoj podlozi. Osim dekoracije, posude stilova Ajos Onufrios i Lebena javljaju se u različitim oblicima.[234]

[232]Isto, 48, 49, 51.
[233] Isto, 52.
[234] Isto, 53, 55.

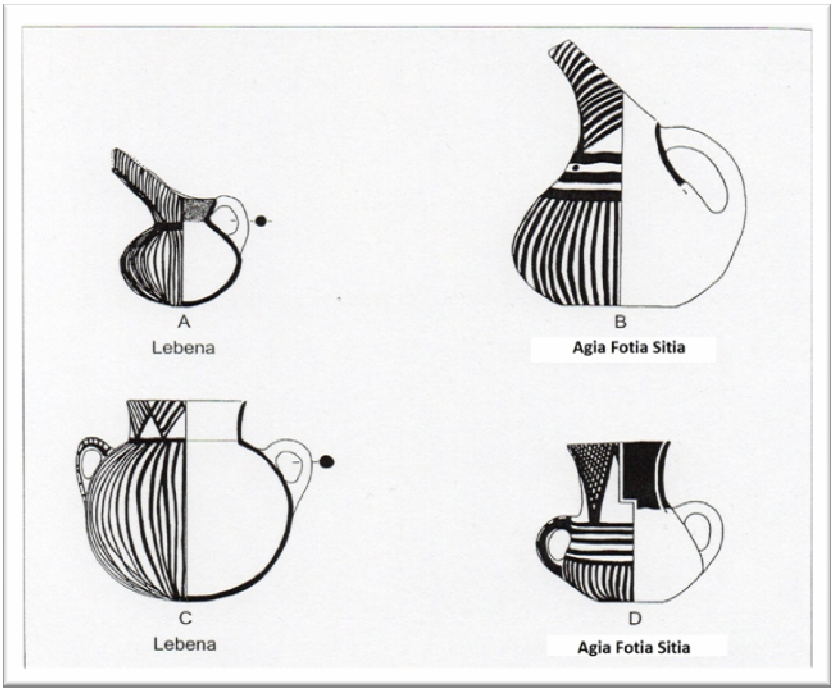

Slika 98: Ilustracija promjene oblika posuda u ranominojskom I. razdoblju od vaza okruglog oblika s okruglim dnom do visokih vaza kruškolikog oblika (BETANCOURT 2008, 50, sl. 5.5).

Stil Ajos Onufrios se uglavnom pojavljuje na vrčevima, dok stil Lebena na posudama specijaliziranog oblika, gdje dolazi do izražaja kreativnost lončara. Mala piksida (sl. 99) stila Lebena eliptičnog oblika s naglašenim ramenima i podignutim vratom ima pravocrtni način ukrašavanja (koji je bio popularan tijekom tog vremena), motive trake i cik-cak. Vjerojatno je sadržavala mirisno ulje ili neku drugu dragocjenu tekućinu.

Minijaturna posuda u obliku bačve (sl.100) ima cilindrični oblik ukrašen mrežastim, X, cik-cak i kosim bijelim motivima na crvenoj podlozi. Slični minijaturni oblici koji su predstavljali imitacije većih oblika koristili su se kao grobni prilozi.[235]

Slika 99: Piksida stilaLebena iz ranominojskog I. razdoblja (BETANCOURT 2008, 54, sl. 5.10).

Slika 100: Posuda u obliku bačve stila Lebena iz ranominojskog I. razdoblja (ANDREADAKI-VLAZAKI ET AL. 2008, 24, sl. 3)

12.2.3. Stil Pirgos

[235]Isto, 55.

Za razliku od navedenih slikanih stilova, u ranobrončano doba I. javlja se stilPirgos čije posude imaju tamnu površinu zbog redukcijskih uvjeta tijekom pečenja u peći.[236] Ukras se postiže kontrastom poliranih linija, koje mogu biti urezane, vertikalne, horizontalne ili dijagonalne, na nepoliranoj podlozi. Horizontalne urezane linije ističu oblik posude i mogu se pojaviti u više poliranih zona. Kod ovog stila koristi se glina siromašna vapnencem, a karakterističan oblik je kalež koji je služio za posluživanje pića. Kalež (sl. 101, lijevo) se sastoji od konične zdjele koju podržava stožasta baza i pojavljuje se u različitim oblicima i veličinama.[237]

Ovaj oblik ima porijeklo u jugozapadnoj Anatoliji i preko Kiklada je došaona Kretu.

Kalež s niskim dnom (sl. 101, desno) bio je jedan od popularnijih oblika. Obično je veličine 10 do 20 centimetara i s dvije ručke sa strane.[238]

Slika 101: Kaleži stila Pirgos izAgije Fotije datirani su u ranominojsko I. razdoblje: lijevo – kalež Pirgos stila, desno – kalež s niskim dnom (sl. lijevo –ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 25, sl. 4, sl. desno –BETANCOURT 2008, 61, sl. 5.18).

Posuda oblika boce Pirgos (sl. 102, lijevo) stila ima ravno dno i dekoraciju na gornjem ramenu od mrežastih i vertikalnih linija. Najljepši oblici ovog stila su bikonične pikside (sl. 102, desno). Njihov izgled je bio jako profinjen, sa čvrstim stjenkama, tankim nožicama i poklopcem koji prekriva gornji dio posude. Glazirani ukras na poklopcu uključuje i oblik zvijezde na gornjoj površini.[239]

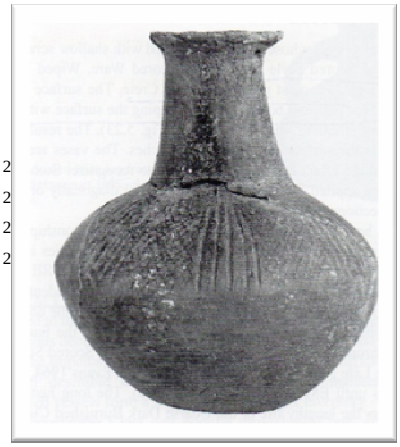

2
2
2
2

Slika 102: Posude iz Agije Fotije datirane su u ranominojsko I. razdoblje: desno –boca Pirgos stila iz groba 209, desno – bikonične pikside pronađene su u grobu 2 (BETANCOURT 2008, 63, sl. 5.21 i 5.22).

12.2.4.Rovašeni stil

Rovašeni stil pojavio se u kasnom neolitiku i nastavlja se u ranominojskom I. razdoblju. Posude imaju tamnu površinu prekrivenu nizom plitkih – grubih, vertikalnih ili dijagonalnih linija, nanesenih pomoću krute četke ili krajeva snopa slame. Stil je lako prepoznatljiv, uglavnom se koristio na vrčevima i zdjelama, a bio je popularan u zapadnoj Kreti.[240]

Slika 103: Vrč Rovašenog stila iz pećine Plativola datiranog u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 65, sl. 5.23).

Tijekom ranominojskog II.A razdoblja dolazi do načelnih promjena u dizajnu i mnoge posude ovog razdoblja su bolje planirane i kvalitetnije napravljene. Ukrasi se pažljivo nanose i uglavnom se sastoje od linija.[241]

12.2.5. Fina siva keramika

[240]Isto, 64.
[241]BETANCOURT 1985, 36.

Fina siva keramika rađena je od kvalitetne gline s dekoracijom od urezanih linija veličine 1mm nanesenih prije pečenja i sive površine (zbog redukcijskih uvjeta tijekom pečenja). Motivi su uglavnom organizirani u horizontalne trake, a čine ih polukružnice, ravne linije, dijagonalne linije, riblja kost i točkasti ukras. Karakterističan oblik je minijaturna piksida.[242]

Piksida iz pećine Plativola (sl. 104, lijevo) ima sferičan oblik, dvije vertikalne ručke i visoko konično postolje, a dekoraciju čini osam zona s urezanih linija s različitim motivima na gornjem ramenu posude.[243] Sličnog oblika je piksida (sl. 104, sredina) iz Gurnije koja ima visoku cilindričnu bazu, dvije ručke, a gornji dio posude ukrašen je s nizom polukružnica.[244] Za razliku od prethodna dva primjera piksida iz Agije Fotije ima zaobljeni oblik bez postolja (sl. 104, desno).

Slika 104: Posude Fine sive keramike: lijevo – piksida iz pećine Plativola datirana je između 2600. i 2300. g. pr. Kr., sredina – piksida iz Gurnije datirana je u ranominojsko II.A razdoblje, desno – piksida iz Agije Fotije (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKIet al. 2008, 30, sl. 9, sl. sredina – BETANCOURT 2007, 40, sl. 3.12, sl. desno – BETANCOURT 2008, 10, sl. 1.6).

12.2.6. Stil Kumasa

Slikana keramika stilaKumasa dobila je ime po tolosu u Mesari. Vrčevi i čajnici zdepastog ili okruglog oblika s ravnim dnom tipični su oblici ovog stila. Ukrašavanje se sastojalo od linearnog crnog ili crvenog ukrasa pažljivo slikanog u geometrijskom dizajnu na svijetloj podlozi. Ručke, izljev i drugi strukturni elementi dio su simetrije, a linije su obično slikane po njima kako bi upotpunile glavni motiv.[245]

Izuzetan je primjerstila Kumasa posuda u obliku žene (sl. 105, lijevo), s prugastom zmijom preko ramena, koja je vjerojatno imala religijsko značenje. Nađena je izvan grobnice kao

[242]BETANCOURT 1985, 40; HALLAGER 2012, 407.
[243]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 30.
[244]BETANCOURT 2007, 39 – 40.
[245]BETANCOURT 1985, 41; HALLAGER 2012, 408.

kultni predmet. Posuda predstavlja pojednostavljen prikaz žene s jedva primjetnim anatomskim detaljima i glavom koja podsjeća na kikladske mramorne kipiće. Ukrašena je crveno smeđim geometrijskim ornamentom u Kumasa stilu stvarajući dojam tkanog ili šivanog uzorka na odjeći. Izljev koji dopušta ulijevanje tekućine u šuplje tijelo vjerojatno predstavlja vrč u lijevoj ruci.[246] Na vrčevima iz Mirtosa (sl. 105, desno) motivi su bolje organizirani i geometrijski precizniji, a imali su važan utjecaj na daljnji razvoj minojske umjetnosti. Nakon svog procvata u ranomminojskom II.A, stil naglo nazaduje u korist stila Vasiliki.[247]

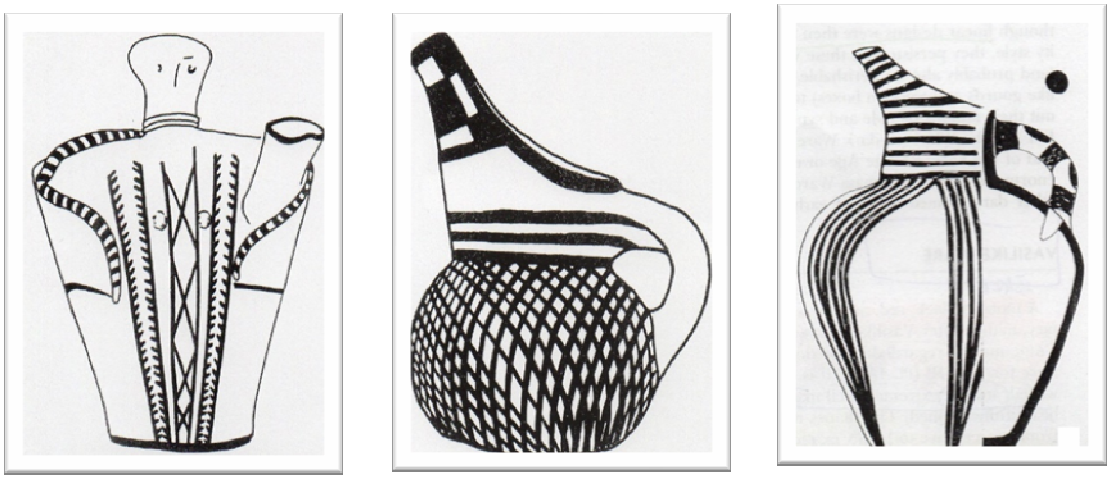

Slika 105: Vrčevi Kumasa stila datirani su ranominojsko II.A razdoblje:lijevo – posuda u obliku žene pronađena izvan tolosa u Kumasi, sredina – vrč iz Kumase, desno – vrč iz Mirtosa (BETANCOURT 1985, 41, 42, 44, sl. 22, 23 i 26D)

Cjelokupni keramički stil mijenja se početkom ranominojskog II.B razdoblja kad keramičari eksperimentiraju sa slobodnijim formama čiji rezultat je pojava preuveličanih oblika. Vrčevi imaju jako povišene gornje dijelove, a neki od njih dobivaju dugačke produžetke na otvoru.[248]

12.2.7. Stil Vasiliki

Keramika stila Vasilki dobila je ime po lokalitetu u istočnoj Kreti. Posude su iznimne kvalitete, debljih i čvrstih stjenki, a površina išarana crnom, crvenom i smeđom bojom.Oblici variraju od klasičnih do visoko egzotičnih, a išarana dekoracija im je lako prepoznatljiva

[246]BETANCOURT 1985, 42.
[247] Isto, 43.
[248]BETANCOURT 2007, 40.

osobina. Stil Vasiliki koristiose kod većeg broja različito oblikovanih posuda kao što su čajnici s izraženim produžetkom, vrčevi, konične zdjele, te mali pehari.[249]

Površina se uvijek glazira, polira i tehnikom gorenja postiže se šareni izgled, pri čemu je zaslužna i glazura bogata kalijem koji smanjuje temperaturu taljenja. Kontroliranom upotrebom kisika tijekom gorenja stvara se crvena boja željezovog(III) oksida, dok u njegovom izostanku nastaje crna boja željezovog(II) oksida i tako se postiže šarenilo različitih boja; crvene, svijetle do tamno smeđe, crne i mnogo drugih boja. Šarenilo nekih posuda rezultat je njihovog slučajnog dodira s ogrjevom tijekom gorenja, ali najbolji primjeri napravljeni su pažljivom kombinacijom redukcijsko-oksidacijskih procesa.[250]

Čajnik iz Mirtosa (sl. 106, lijevo) ima išaranu dekoraciju od narančastih krugova s crnim mrljama na tamnosmeđoj površini. Čajnik je kruškolikog oblika s okruglim dnom, produženim izljevom i vertikalnom ručkom na suprotnoj strani, a pronađen je kao dio kultne opreme u prostoriji do svetišta božice iz Mirtosa. Većina keramičkih posuda pronađenih u Mirtosu proizvedena je u 20 kilometara udaljenoj regiji sjeverno od Ierapetre.[251]

Jajoliki vrč (sl. 106, desno) iz Mirtosa ima također išaranu dekoraciju od narančastih krugova sa crnim mrljama u središtu, ali na crvenoj pozadini. Posuda ima okruglo dno, visoki izljev i vertikalnu ručku na pozadini.[252]

Slika 106: Posude Vasiliki stila pronađene u Mirtosu datirane su u ranominojsko II.B razdoblje: lijevo – čajnik, desno – vrč (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 31, 32 sl. 10 i 11).

Inovativni primjeri keramike ranominojskog III. perioda stvorili su osnovu za njihovo širenje tijekom srednjeg brončanog doba. To je period ručno rađenih posuda kada lončari primjenjuju jednostavnu dekoraciju.[253]

---

[249]BETANCOURT 1985, 43; 2007, 41.
[250]BETANCOURT 1985, 47; 2007, 42.
[251]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 31.
[252]Isto, 32.

12.2.8. Stil „bijelo na tamnom“

Keramika stila „bijelo na tamnom“ (sl. 107) pojavila se u istočnoj Kreti u ranominojskom II. razdoblju i trajala je do početka srednjeminojskog razdoblja. Kod posuda ovog stila površina se prekriva crnom bojom, a zatim primjenjuje bijeli ukras u obliku spirala, zakrivljenih linija, cik-cak i drugih motiva. Bijeli ukras ostvaruje zanimljiv kontrast s tamnom pozadinom. Taj stil postaje složeniji u srednjem brončanom periodu srednjominojskog I.A, a dodatak crvene boje najavljuje početke polikoromije.[254]

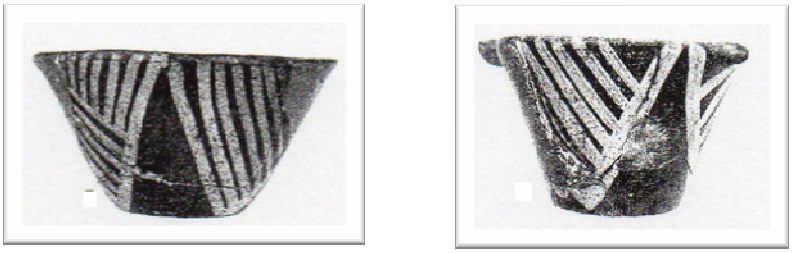

Slika 107: Posude stila „bijelo na tamnom“ datirane su između ranominojskog II. i srednjominojskog I. razdoblja: lijevo – konična zdjela iz Vasilikija, sredina – konična zdjela s izljevom iz Vasilikija, desno – vrč iz Mohlosa (BETANCOURT 1985, tabla 5, sl. F i G, tabla 6, sl. B).

12.3. Razdoblje starih palača

U srednjominojskom razdoblju na području velikih naselja Knosa, Festa i Malije izgrađene su prve palače koje su djelovale kao politička, religijska i administrativna središta. Stalni ekonomski rast i uspostavljanje trgovačke mreže na području istočnog Mediterana doveo je do stvaranja birokratskog sustava i razvoja prvog pisma, a napredak minojskog društva utjecao je na porast stanovništva i osnivanje novih urbanih naselja. Prirodna katastrofa na kraju ovog razdoblja uništila je prve palače, ali i označila novi početak tijekom kojeg je minojska civilizacija doživjela svoj vrhunac.[255]

Revolucionarna pojava lončarskog kola promijenila je svijet lončarstva, a na Kreti se pojavila u srednjominojskom I.B razdoblju.[256] Minojsko lončarsko kolo građeno je od

[253]BETANCOURT 2007, 43.
[254]BETANCOURT 1985, 55; BETANCOURT 2007, 43.
[255]RETHEMIOTAKIS 2008, 26.
[256]HALLAGER 2012, 409.

propadljivog materijala i jedini sačuvani ostaci su teški diskovi. Upotreba lončarskog kola omogućila je brojne stilske promjene i pojavu posuda tankih stjenki.[257]

Porast stanovništva utjecao je na povećanu proizvodnju keramičkih posuda koje su preuzele nove funkcije: od pripremanja i posluživanja hrane, njezinog čuvanja, transporta, za trgovinsku razmjenu, do pogreba i drugih uloga. Srednjominojsko razdoblje donosi velike promjene koje prate ekonomski i društveni razvoj.[258]

Srednjominojsko I.A razdoblje je posljednji period ručno rađene keramike. Stilovi ukrašavanja razvijaju se u nekoliko pravaca, a prepoznatljivo obilježje ovog perioda je uporaba crvene boje. Osim stila „bijelo na tamnom“ koji se nastavlja razvijati na istoku, javlja sestilBarbotin koji koristi plastični ukras; Urezani stil koji spaja slikani ukras s urezanim linijama i jednostavni stil „tamno na bijelom“. Od oblika dominiraju konične šalice, pehari i vrčevi s izraženim vratom i malim, uskim izljevom.[259] Zajednički motiv koji se javlja u Knosu u vrijeme srednjominojskog I.A i I.B razdoblja je tamni leptir na prednjem dijelu posude.[260]

12.3.1. Urezani stil

Tehnika urezivanja nastavlja tradiciju iz ranominojskog razdoblja, a urezani ukrasi uvijek su ispunjeni bojom. Najčešći motivi koji se pojavljuju su cik-cak, kratki zarezi, ravne, dijagonalne linije i mrežasti motivi. Najbolji predstavnik ovog stila je vrč niskog vrata (Sl. 108, lijevo), s malim izljevom ukrašen nizom horizontalnih frizova, dok su gornje rame i donji dio posude ostajali neukrašeni.

Dekoracija na peharu (sl. 108, desno) iz Knosa sastoji se od dvije trake urezanih mrežastih motiva između kojih su dva bijela motiva leptira i dijagonalno oslikanih cik-cak motiva okruženih trilinijskim trakama.[261]

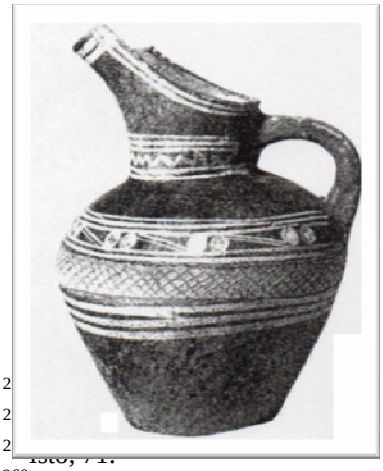

[257] [illegible]
[258] [illegible]
[259] [illegible]
[260] Isto, 75.
[261] Isto, 82.

Slika 108: Posude Urezanog stila iz Knosa datirane su srednjominojsko I. razdoblje: lijevo – vrč, desno – pehar(BETANCOURT 1985, tabla 6, sl. D i F).

12.3.2. Stil Barbotin

Keramiku Barbotin stila većinom nalazimo u središnjoj Kreti, a posebno je bila popularna na jugu. Karakteristično obilježje ovog stila je pojava plastičnog reljefa na površini posude. Inspiracija za barbotin ukrase vjerojatno su bile morske životinje poput bodljikave školjke, rakovice ili morskog krastavca. Najduže su se upotrebljavali ukrasi u obliku bodlja, a često su se kombinirali sa slikovnim ornamentima.[262] Barbotin ukrasi često se postavljaju na gornji dio posude, ručke ili obod, dok se crvenom i bijelom bojom oslikava tamna pozadina i hrapavi ukrasi na posudi.[263] Riton iz Zakra (sl. 109, lijevo) ima jedinstvenu kombinaciju bodlja na gornjem dijelu i slikanih ukrasa na donjem dijelu posude.[264]

Slika 109: Vaze stila Barbotin: lijevo – riton iz Kato Zakra datirane je u srednjominojsko III. razdoblje, desno – vrč iz razdoblja starih palača (sl. lijevo – BETANCOURT 1985, tabla 7 sl. D,
sl. desno –SAKELLARAKIS, 2006, 14).

12.3.3. Stil Kamares

[262] Isto, 83 – 84; HALLAGER 2012, 409.
[263]BETANCOURT 1985, 84.
[264] Isto, 84.

Umjetnost razdoblja prvih palača obilježila je pojava stila Kamares s bijelim, crvenim, narančastim i tamnocrvenim dekoracijama na tamnoj podlozi metalnog sjaja stvarajući doživljaj polikromije.[265] U pravilu, biljni, figuralni i geometrijski motivi prekrivali su čitavu površinu, a ponekad su se upotrebljavale i druge dekorativne tehnike poput barbotina. Plosnati elementi uređeni su u dizajn koji je naglašavao zakrivljene oblike posude stvarajući trodimenzionalni učinak, a podsjeća na kružne pokrete vesla slične pokretima lončara kod izrade keramike na lončarskom kolu.[266] Stil se javlja u srednjominojskom I. razdoblju, vrhunac postiže u srednjominojskom II., a nazaduje u srednjominojskom III. razdoblju.[267]

Kamares keramika dobila je ime po pećini Kamares koja se nalazi na južnim obroncima planine Ide. Prvo arheološko istraživanje Kamares pećine proveo je A. Taramelli 1894.g. i objavio svoje rezultate 1901.g. u američkom *Vjesniku za arheologiju* dok su britanski arheolozi M. Dawkins i R.M. Laistner 1913.g. proveli pravo sistematsko istraživanje pećine i izdali svoje rezultate u *Godišnjaku britanske škole* u Ateni.[268]

Većina Kamares keramike napravljena je na lončarskom kolu što je omogućilo stvaranje profinjenih oblika visoke kvalitete i tankih stijenki dok tehnički napredak u proizvodnji i bogata dekoracija ukazuju na proizvodnju u palačama. Kamares keramika se pojavljivala u različitim oblicima (sl. 110) i veličinama, a namjena joj uglavnom bila za ispijanje.[269]

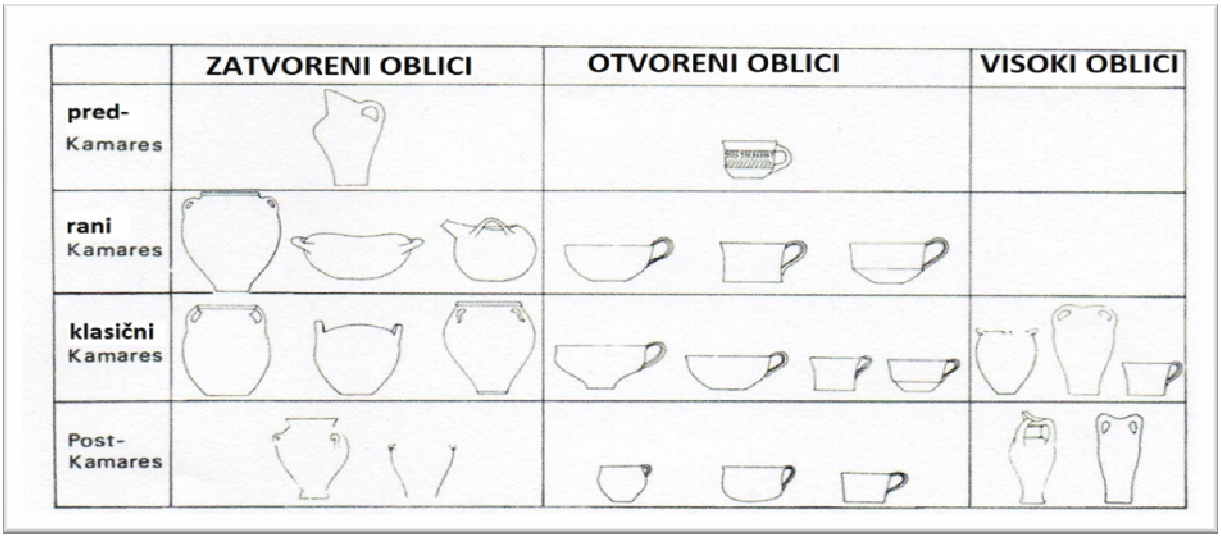

Slika 110: Shematski oblici posuda Kamares stila (STANCO et al. 2012, 190, sl. 4).

[265]BETANCOURT 1985, 90; DAY *et al.* 2006, 30.
[266]BETANCOURT 2007, 83.
[267]BETANCOURT 1985, 95.
[268]VAN DE MOORTEL 2006, 74 – 75.
[269]DAY *et al.* 2006, 35.

D. MacKanzie je 1906.g. prvi napravio sistematiku analizu Kamares keramike na materijalu nađenomu Knosu dok su stilsku analizu napravili 1968.g. A.Zois i 1976.g. G.Walberg.[270] G.Walberg u svojim radovima 1983. i 1987.g. razlikuje provinicijalnu keramiku i keramiku koja se proizvodila u palačama,[271] a kao glavne centre proizvodnje spominje Fest i Knos.[272] Keramika srednjominojskog I.A razdoblja (sl. 111) pronađena u novijim istraživanjima Festa ima sličnu dekoraciju i prisutnost roza boje koja se pojavljuje na nekim vazama predkamares faze(sl. 112) u Mesari.[273]

Slika 111: Polikromna keramika pronađena u Festu datirana je u srednjominojsko I.A razdoblje(DAY et al. 2006, 38, sl. 3 i 4).

Slika 112: Polikromne vaze predkamares faze iz Festa datirane su u srednjominojsko I.A razdoblje (DAY et al. 2006, 38, sl. 5 i 6).

Prva faza predkamares na početku srednjeg minojskog doba prati pojavu polikromije i upotrebu crvene i bijele boje, dok je većina motiva jednostavna i uglavnom linearna.[274] Tijekom ranog Kamaresa u srednjominojskom I.B razdoblju nastaju posude tankih stijenki s novim detaljima poput trakastih drški i spiralnog motiva.[275]

[270] DAY *et al*. 2006, 30.
[271] Isto, 31.
[272] Isto, 32.
[273]Isto, 37.
[274]BETANCOURT 1985, 95.

Klasični Kamares datira se u srednjominojskom II.A i II.B razdoblju. Većina posuda ima dizajn inspiriran biljnim svijetom. Floralni elementi su pojednostavljeni i reducirani su zakrivljene linije, a spiralni ukras često je dopunjen dodatnim zavojima ili viticama (sl. 113). Oblik posude je zaobljeniji, a dekoracija predstavlja spoj neobičnih i jedinstvenih kombinacija.[276]

Iako se polikromija nastavlja u srednjominojskom III. razdoblju, u postkamares fazi vidljivo je nazadovanje. Boje i motivi su skromniji, a novi umjetnički stil s palmama, cvijećem i drugim naturalnim utjecajima vjerojatno su odraz utjecaja fresaka iz palače(sl. 114).[277]

Slika 113: Vaze klasičnog Kamares stila: lijevo – vrč iz Festa datiran je između 1750. i 1700. g. pr. Kr., desno – amfora iz Festa datirana je u srednjominojsko II.B razdoblje (sl. lijevo –BETANCOURT 2008, 57, sl. 3, sl. desno – SAKELLARAKIS 2006, 27).

Glavne karakteristike stila Kamares su polikromija, složena kompozicija motiva, kompleksni ukrasi, floralni i životinjski motivi, te kreativnost i inovativnost lončara.[278] Taj stil predstavlja jednu od najvažnijih pojava u povijesti keramičke umjetnosti, čije posude jako tankih stijenki i jedinstvenih slikanih uzoraka predstavljaju uspjeh slikara i lončara.

Vrč iz Festa (sl. 115, lijevo) karakteristični je primjer stila Kamares. Vrč jajolikog oblika s kljunastim izljevom i niskim vratom ukrašen je bijelim motivima na tamnoj pozadini, a glavnu

dekoraciju čine dva nasuprotno postavljena motiva u obliku srpa. Ova posuda uravnoteženog

[275]Isto, 95 – 96.
[276]Isto, 96.
[277]Isto, 96.
[278]BETANCOURT 1985, 97

Slika 114. Vaze postkamares faze:lijevo –amfora iz Knosa datirana je u srednjominojsko III. razdoblje, desno – minijaturni pitos s tri ručke nađen u Festu datiran je između 1700. i 1600. g. pr. Kr. (sl. lijevo – SAKELLARAKIS 2006, 21, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 40, sl. 19).

oblika ima simetričnu kompoziciju i jednostavni kontrast bijele i crne boje.[279]

Posuda za voće (sl. 115, desno) jedinstveni je primjer keramike stila Kamares. Neobičnu dekoraciju čine veliki glineni cvjetovi koje upotpunjuju slikani motivi spirala i šahovnice.[280]

Slika 115: Vaze stila Kamares: lijevo – vrč s kljunastim izljevom nađen u Festu datiran je između 1750. i 1700. g. pr. Kr., desno – posuda za voće iz razdoblja starih palača (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 35, sl. 14, sl. desno –SAKELLARAKIS 2006, 29).

Važno obilježje Kamares keramike je oponašanje metalnih posuda, ali najprepoznatljivija je po svojim bojama i dekoracijama.[281]

Crna glazura nastaje postupkom pečenja u tri stadija (redukcije-oksidacije-redukcije), na temperaturi višoj od 1000 °C. Keramičkom analizom takve glazure uočena je veća količina

[279]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 35.
[280]BETANCOURT 1985, 99
[281] Isto, 35.

aluminija, kalija i željeza, a u nekim slučajevima magnezija i titanija u kombinaciji s manjom količinom silicija.[282]

Na Kamares keramici prisutno je nekoliko nijansi narančaste i crvene boje. Crveni pigmentse ne vitrificira tijekom pečenja jer ne sadrži kalij u svom sastavu, a prolazio je kroz stadije redukcije i oksidacije sve do nastanka crvenog hematita. Ponekad je sadržavao određenu količinu magnezija koji je u većoj količini prisutan u narančastom pigmentu. Ružičasti pigment sličniji je po kemijskom sastavu crvenom i narančastom pigmentom, ali se ovdje djelomično vitrificira što stvara tamniju nijansu, te vjerojatno sadrži veću količinu željeza za razliku od drugih pigmenata.[283]

Prilikom određivanja kemijskog sastava bijelog pigmenta Betancourt i Swann napravili su rendgenskom spektrometrijom utvrdili postojanje dvaju bijelih pigmenata na polikromnim vazama iz Komosa: bijeli pigment bogat magnezijem (talk) i bijeli pigment siromašan magnezijem (kalcijev silikat).[284] Bijeli, crveni i narančasti pigmenti aplicirali su se na posudu prije pečenja, a iste boje koristile su se i kod keramike ranominojskog razdoblja.[285]

Računalnom analizom dekorativnih motiva Kamares keramike iz radova Gisele Walberg omogućeno je stvaranje digitalne baze podataka što olakšava stilsku analizu te keramike (sl. 116).

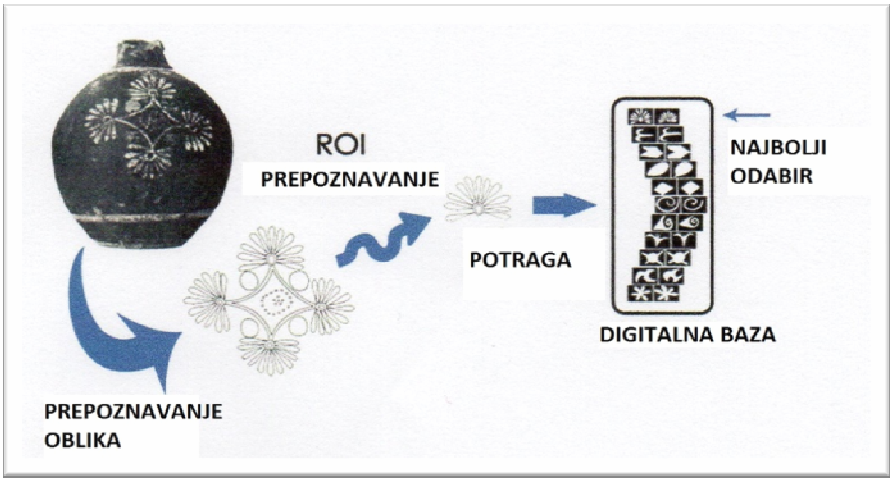

Slika 116: Koraci u stvaranju digitalnih podataka (STANCO et al. 2012, 195, sl. 7).

Kod tehnike ROI (Region of Interest) koriste se matematički algoritmi za izolaciju pojedinačnih motiva s keramičkih posuda (sl. 117). Određene poteškoće stvaraju različiti materijalni izvori s takvim prikazima (fotografije, slike posuda napravljene vodenim bojama i

[282] Isto, 51.
[283] Isto, 51 – 54.
[284] Isto, 54.
[285] Isto, 56.

ručno slikane shematizirane linije). No, na taj način izrađena je digitalna baza od 144 različita motiva koji su pohranjeni kao binarni prikazi u rezoluciji 500 x 500 piksela.[286]
Svaki motiv u digitalnoj bazi postavljen je kao upit koji se prilikom potrage može pojaviti kao rezultat koji najbolje odgovara traženom obliku (sl. 118).[287]

Slika 117: Primjeri prepoznavanja istog motiva na različitim vazama (STANCO et al. 2012, 195, sl. 8).

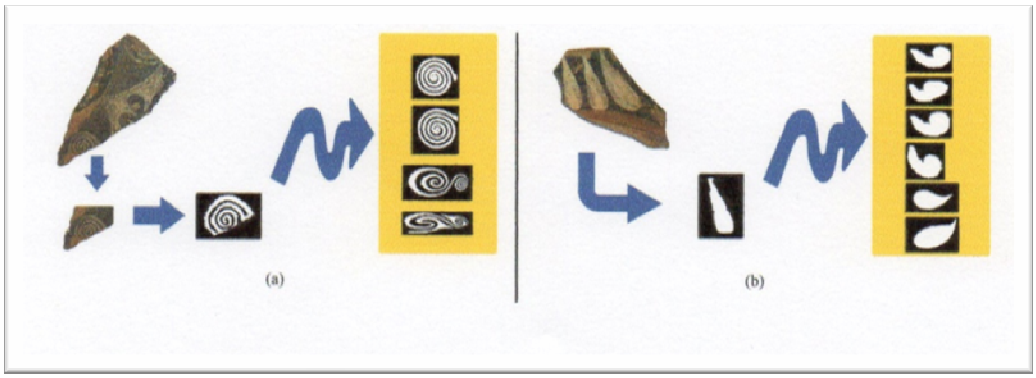

Slika 118: Primjeri potrage odgovarajućeg motiva u digitalnoj bazi podataka (STANCO et al. 2012, 208, sl. 16).

Kod keramike u srednjominojskom III. razdoblju vidljiva je sklonost jednostavnijem oslikavanju, upotrebi motiva poput ljiljana, šafrana, dijagonalnih linija, velikih bijelih spirala i šrafiranju. Također je prisutan i motiv palme, gdje su se uz pomoć nove tehnike listovi urezivali i oslikavali bijelom bojom prije gorenja (zbog isticanja tamne pozadine). Primjeri ove tehnike javljaju se u Komosu, Knosu i Arhanesu. U istočnoj Kreti bijela boja sa spiralnim i biljnim motivima čini osnovni temelj dekoracije. Keramički nalazi dokaz su

[286]STANCO *et al.* 2012, 204.
[287] Isto, 204 – 207.

širenja utjecaja minojskih radionica tijekom srednjominojskog III. i do kasnominojskog razdoblja nad čitavom Egeidom.[288]

12.3.4. „Tortoise-shell ripple“stil

„Tortoise-shell ripple“ stil primjer je polirane keramike (sl. 119) srednjominojskog III. razdoblja, s crveno smeđim ukrasom na svijetloj pozadini. Poliranjem je čitava površina posude postajala sjajna i čvrsta. Dekorirala se upotrebom valovitih i cik-cak ukrasa, horizontalnih traka i skupinom nepravilnih paralelnih linija koji predstavljaju „Tortoise-shell ripple“ stil. Na Kreti i na egejskim otocima nađene su manje količine keramike, a pretpostavlja se da je izvorno nastala u istočnoj Kreti.[289] Novi izgled površine posude bio je rezultat pomno pripremljene glazure na posudi i poboljšanog korištenja keramičkih peći. Glazura se birala oprezno jer je morala sadržavati kalij koji smanjuje temperaturu taljenja.
Nakon oslikavanja posude (dok je još vlažna) vršilo se poliranje što je stvaralo sjaj zbog djelomične vitrifikacije, a porozniji dio manje se vitrificirao. Također, tijekom gorenja morala je biti prisutna dovoljna količina kisika kako bi željezo iz glazure stvorilo bogatu crvenu ili smeđu boju. Karakteristični oblici su šalice, vrčevi, amfore, kupe, a takva keramika bila je privlačna i pogodna za korištenje.[290]

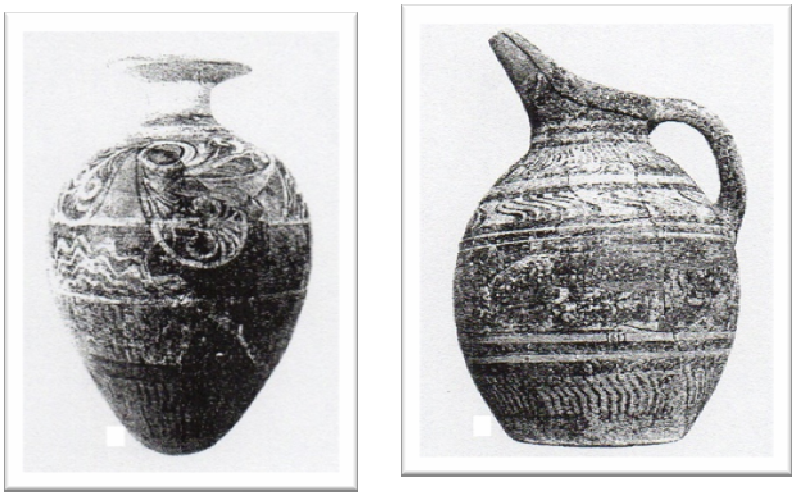

Slika 119: Posude „Tortoise-shell ripple“ stila: lijevo – riton iz Zakra datiran je između srednjominojskog III. i kasnominojskog I.A razdoblja, desno – vrč iz Gurnije datiran je u kasnominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 1985, tabla 15 sl. E i F).

12.4. Razdoblje novih palača

U razdoblju novih palača minojska civilizacija doživjela je svoj politički, ekonomski i kulturni vrhunac. Na ostacima starih uništenih palača Knosa, Festa i Malije izgrađene su nove

[288]BETANCOURT 2007, 83 – 85.
[289]BETANCOURT 1985, 113.
[290] Isto, 114.

i veće palače u kojima su se održavale sve društvene, političke i religijske aktivnosti. Palača je postala glavni pokrovitelj umjetnika i poticala je razvoj različitih umjetnosti, a vladari palače voljeli su pokazivati svoje bogatstvo izlaganjem dragocjenih predmeta koji su nastali u radionicama unutar palača. Na Kreti je izgrađeno još nekoliko manjih palača, a u ruralnim dijelovima nastale su vile kao administrativna središta za kontrolu proizvodnje i distribucije poljoprivrednih proizvoda.[291]

Inovacije u keramičkoj proizvodnji u razdoblju novih palača odraz su nove tehnologije pripremanja gline i poboljšanih uvjeta proizvodnje. Lončari su mogli postići jako visoke temperature unutar keramičkih peći, što se odrazilo na pojavu sjajne i čvrste površine na posudama, a time i otvorilo mogućnost za nove oblike i dekoracije. U dekoraciji posuda kasnominojskog razdoblja izražena je umjetnost krajolika i često se koriste obrisi biljaka i životinja za prikazivanje apstraktnih motiva.[292]

Nova tehnologija izrade keramike rezultat je bržeg strujanja zraka u novim keramičkim pećima. To su bile male građevine kružnog oblika napravljene od kamena i gline, kamenog temelja s otvorom s prednje strane i komorom koja se ponekad naslanjala na stjenoviti greben. Krov je mogao biti od kamena ili nekog propadljivog materijala s otvorom u sredini. Osnova tehnike je postizanje jačeg strujanja zraka odnosno propuha, pri čemu se posude koje su bile na središnjoj platformi iznad ognjišta griju kontroliranom temperaturom, a topli zrak prolazi kroz i oko njih. Ložište je s dva zida podijeljeno na tri dijela, a kontrolirana temperatura postiže se količinom ogrijeva, zatvaranjem ili otvaranjem vrata na prednjem dijelu ili pomoću dimnjaka što utječe na stvaranje oksidacijske ili redukcijske atmosfere.[293] Posude su se prije pečenja sušile, a kod pečenja neobojane posude obično su se stavljale bliže vratima peći jer nisu zahtjevale veliku temperaturu dok su se veće veće posude postavljale s otvorom prema dolje.[294] Nova tehnologija proizvodnje doprinijela je boljoj kvaliteti i razvoju postojećih ali i novih oblika keramičkih posuda.

Osnovna obilježja keramike s početka kasnominojskog I.A razdoblja su spiralni i biljni motivi na tamnoj, sjajnoj površini koji pružaju doživljaj kretanja što većina istraživača tumači utjecajem zidnog slikarstva odnosno fresaka.[295] Stilski, keramika kasnominojskog I.A razdoblja se postupno razvijala i predstavlja kombinaciju starih i novih utjecaja, pri čemu se kod stila „tamno na svijetlom“ upotrebljavaju biljni ukrasi u bijeloj boji na tamnoj pozadini.

[291]RETHEMIOTAKIS 2008, 27.
[292]BETANCOURT 1985, 120; 2007, 85.
[293]BETANCOURT 1985, 118 – 119.
[294]SHAW 2001, 24.
[295]BETANCOURT 1985, 123.

Motivi koji se još pojavljuju su rozete, spirale i valovnice. Bijela i crvena boja koriste se za isticanje, a redovi bijelih točkica ili tankih valovnica često se slikaju na vrhu tamnih traka.[296] Karakteristični oblici ovog perioda su ritoni koji su nađeni u Gurniji (sl. 120.A) i Akrotiriju (sl.120.B) na Teri, a sličnost u dekoraciji i obliku može se pratiti i po vrčevima (sl. 120. C,D) koji su također pronađeni na istim lokalitetima.[297]

Stil Palača koji se javlja u kasnominojskom I.B razdoblju predstavlja vrhunac minojske keramičke umjetnosti, a uz njega egzistira i standardni tradicionalni stil koji se dijeli na „jednostavni“ i „polikromni stil“. „Jednostavni stil“ dobio je naziv zbog svog izgleda, s obzirom na to da je imao samo jedan ili dva friz ukrasa, dok je ostali dio površine ostao neispunjen ili ukrašen trakama. Uglavnom je bio prisutan kod manjih oblika – poput šalica, malih vrčeva, a ponekad se pri dekoriranju koristila i bijela boja (sl. 121. A, B i C).[298]

Slika 120: Ritoni i vrčevi iz kasnominojskog I.A razdoblja: A – konični riton iz Gurnije, B – konični riton iz Akrotirija, C – vrč iz Akrotirija, D – vrč iz Gurnije (BETANCOURT 1985, tabla 17 sl. C, E, F, G).

[296] Isto,130 – 131.
[297] Isto,133.
[298]Isto, 139.

Slika 121: Posude „jednostavnog stila“: A – vaza s lažnim izljevom iz Gurnije datirana je između kasnominojskog I.A i I.B, B – vrč iz Psire datiran je u kasnominojsko I.B razdoblje, C – vrč iz Gurnije datiran je u kasnominojsko I.B razdoblje (BETANCOURT 1985, tabla 18 sl. F, G, I).

„Jednostavni“ i „polikromni stil“ nastavljaju se iz kasnominojskog I.A, a karakteristična dekoracija „polikromnog stila“ sastoji se od lisnatih traka i spirala koje se oslikavaju na gornjim površinama. Svoje ime duguje običaju dodavanja crvenog i bijelog dodatnog ukrasa. Vidljivo je nekoliko zona ukrasa gdje glavni friz i njemu podređene zone mogu biti odijeljene jednostavnim trakama, nizovima velikih točaka ili tamnim trakama s dodanim bijelim točkicama, floralnim trakama, valovnicama ili nekom drugom dekoracijom. Crvena boja služila je ispunjavanju malih otvorenih prostora.[299]

Dva vrča iz Psire (sl. 122) ukrašena su „polikromnim stilom“. Na jednom vrču glavnu dekoraciju čine spirale, dok su kod drugog vrča glavni motivi bikova glava i dvosjekla sjekira, a preostali prostor ispunjen je motivima bršljana, spirala i malih sjekira. Smještaj dvosjekle sjekire između rogova ukazuje na kultnu namjenu posude.[300]

Stil Palača dijeli se na Floralni, Morski, Apstraktni, Geometrijski i Alternativni stil. Iznimna kreativnost prisutna je i u oblicima posuda koje pružaju dojam otmjenosti i profinjenosti, a kako su proizvod istih radionica, ista posuda može biti ukrašena različitim stilovima. Javljaju se novi

oblici – poput jajolikog ritona, vrča s lažnim izljevom, te bokala. Keramika iz kasnominojskog I.A razdoblja i metalne posude utjecali su na razvoj oblika, a lako ih je prepoznati po jedinstvenom izgledu. Minojsko slikarstvo kasnominojskog I.B razdoblja s

[299]BETANCOURT 1985, 139.
[300] Isto, 139.

motivimaprimorskog i kopnenog krajobraza s životinjskim i ljudskim likovima utjecalo je i na stil palača čiji repertoar pruža pogled na mnoge detalje izgubljenog krajolika.[301]

Slika 122: Vrčevi iz Psire „polikromnog stila“ datirani između kasnominojskog I.A i I.B (BETANCOURT 1985, tabla 18 sl. H i tabla 19 sl. D).

12.4.1. Morski stil

Morski ukrasi prisutni su na mnogim minojskim umjetničkim djelima poput fresaka i kamenih vaza, a među najljepšim primjerima keramike stila palača upravo su vaze oslikane motivima hobotnica, dupina, argonaut hobotnica i školjaka tritonove trube. Naturalistički elementi preoblikuju se u plosnate slike, a ukras se prikazuje dvodimenzionalno i prilagođava obliku posude radi izbjegavanja iskrivljenog dojma slike na rubovima. Stil naglašava asimetričnu ravnotežu, isprepletene vijuge i suprotna dijagonalna kretanja, a posebno je važan krivolinijski izgled što pogoduje prikazu morskih motiva koji često imaju nepravilne i vijugave obrise.[302]

Na keramiku morskog stila velik utjecaj imalo je zidno slikarstvo, što se može primijetiti na prikazivanju dupina s nepravilnim repom, osamljenih morskih životinja i na mrežastoj pozadini.[303] Doživljaj slike proizlazi iz oblika, njihovog rasporeda i međusobnog odnosa motiva, a s obzirom na specifično oblikovanje određenog motiva moguće je razlikovati pojedine slikare. Jedan od najuspješnijih slikara iz kasnominojskog I.B razdoblja zvao se Učitelj morskog stila. Njegova ostavština uključuje vaze iz Palekastra i Zakra.[304]

[301]BETANCOURT 1985, 140; 2007, 86 – 87.
[302]BETANCOURT1985, 144; 2007, 87.
[303]BETANCOURT 1985, 144.
[304]Isto, 145

Obje vaze (sl. 123, sl. lijevo i sredina) prikazuju hobotnicu okruženu životinjama koje plivaju dijagonalno, a između krakova nalaze se različiti sitni ukrasi, čime se postiže dojam *horror vacui*. Ikonografija, način ukrašavanja i sličnosti u slikanju povezuju ove dvije vaze s istim umjetnikom. I druge vaze pokazuju varijacije sličnih pomorskih tema.

Slična ikonografija prikazana je na vrču s lažnim izljevom (sl. 123, desno) iz Gurnije. Zdepasto, loptasto tijelo vrča s kratkim vratom i tri ručke predstavlja kombinaciju morskih motiva i oblika posude. Dvije hobotnice naslikane s prednje i stražnje strane prate oblik posude, dok tritonove trube, morska trava i morski ježinci ispunjavaju međuprostore.[305]

Slike 123: Vaze Morskog stila datirane su u kasnominojsko razdoblje I.B: lijevo – lećasta vaza iz Palekastra, sredina – vrč s lažnim izljevom iz Kato Zakra, desno – vrč s lažnim izljevom iz Gurnije (sl. lijevo i sredina – BETANCOURT 1985, tabla 20 sl. G i H, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 54, sl. 32)

Riton (sl. 124, lijevo) slikara iz Polip slikarske skupine prikazuje zgusnutu skupinu argonaut hobotnica i prateće vertikalne koraljno resaste linije.[306] Morska ikonografija prisutna je i na jajolikim ritonima iz Zakra i Psire. Kod ritona iz Zakra (sl. 124, sredina) središnji motiv čini morska zvijezda okružena školjkama tritona, a međuprostor ispunjavaju morsko kamenje i koralji.[307] Zajedničke karakteristike ovih ritona su široki, ravan obod, mala ručka i reljefni prsten na vratu. Kod ritona iz Psire (sl.124, desno) dekoraciju čine vertikalno raspoređeni delfini prilagođeni obliku posude dok preostali dio posude dopunjuju rombovi ispunjeni točkicama. Morska trava i koraljni motivi ukrašavaju vrat i gornju površinu oboda. Ova kompozicija podsjeća na freske delfina iz kraljičinog megarona u Knosu. Ovakvi ritoni koristili su se za libaciju.[308]

[305]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 54.
[306]BETANCOURT 1985, 145.
[307]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 258.
[308]Isto, 259.

Vaza s lokaliteta Nirua Kani (sl. 125, lijevo) također predstavlja primjer koji, poput većine vaza morskog stila, ima središnji motiv s nekoliko manjih gusto raspoređenih motiva. Cilindrična vaza u obliku košare s dvije horizontalne ručke i tri cilindrične izbočine ispod ruba ima dekoraciju koja se sastoji od četiri vertikalno postavljene tritonove trube koje se izmjenjuju s morskom travom, dok koralji na dnu stvaraju dojam morskog krajolika.[309] More je bila neiscrpna inspiracija minojskih umjetnika. Glavna dekoracija alabastrona (sl. 125, desno) je visoko stilizirana morska zvijezda koja često simbolizira sunce. Alabastron ima aksoidno tijelo, uski vrat, široki rub i reljefni prsten oko dna.[310]

Slika 124: Jajoliki ritoni Morskog stila datirani sukasnominojsko razdoblje I.B: lijevo – riton iz Plekastra, sredina – riton iz Kato Zakra, desno – riton iz Psire (sl. lijevo – BETANCOURT 1985, tabla 20 sl. C, sl. sredina i desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 258, 259, sl. 212 i 213).

Slika 125: Vaze Morskog stila datirane su u kasnominojsko razdoblje I.B:lijevo – vaza u obliku košares dvije ručke s lokaliteta Niru Kani, desno – visoki alabastron iz Knosa

[309]Isto, 52.
[310]Isto, 53.

(ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 52, 53, sl. 30 i 31).

Sličan oblik i dekoraciju imaju bokali pronađeni u Zakru i Porosu (sl. 126). Bokali imaju kruškoliki oblik, visoki cilindrični vrat i uspravnu ruku podignutu malo iznad ruba s izbočinom na stražnjem dijelu. Listaste ukrašavaju vrat, rame i ručku, a glavnu dekoraciju čine argonaut hobotnice.[311]

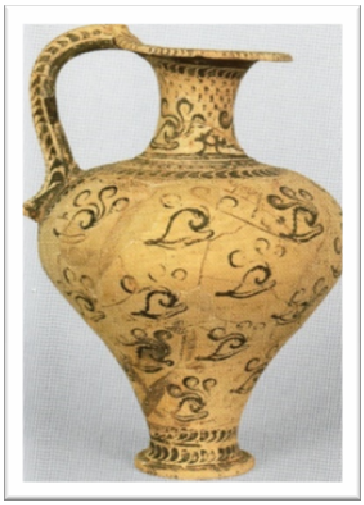

Slika 126; Bokali Morskog stila datirani su kasnominojsko I.B razdoblje: lijevo – bokal iz Kato Zakra,
desno – bokal iz Porosa (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 51, sl. 29, sl. desno – DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 135, sl. 1).

12.4.2. Biljni stil

Biljni motivi doprinijeli su razvoju keramike kasnominojskog I.B razdoblja. Skupina vaza oslikana trskom vjerojatno su djelo jednog umjetnika. Lišće biljke uvijekje slikano u dva poteza, omogućavajući ispreplitanje tamnih i svijetlih uzoraka. Motivi dugačkih zašiljenih listova i vertikalnih asimetričnih linija koji su prikazani na koničnoj šalici bez ručaka (sl. 127, sredina) često se koriste za oslikavanje posuda floralnog stila.[312] Slična ikonografija prikazana je na ritonu iz Kato Zakra (sl. 127, desno) gdje se biljke pružaju vijugavom linijom ostavljajući dojam valovite vodene površine.[313]

31 *al.* 2008, 50.
31
31

Slike 127: Vaze Biljnog stila ukrašene motivom trske datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: lijevo-vrč iz Festa, sredina – konična šalica iz Knosa, desno – riton u obliku šalica iz Kato Zakra (sl. lijevo –PLATON 2008, 66, sl 9, sl. sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 45, sl. 24, sl. desno – BETANCOURT 1985,tabla 21 sl. C).

Vrč s lažnim izljevom (sl. 128, lijevo) također je ukrašen u biljnom stilu. Produženo jajoliko tijelo s uskim dnom ukrašeno je trskama na gornjem dijelu, a tlo iz kojeg niču predstavljaju četiri horizontalne linije.[314] Primjer rada slikara Olive Spray (raspršivača maslina) vidljiv je na alabastronu iz Palekastra (sl.128, sredina) čije slikanje je profinjeno, pedantno i potpuno različito od zgusnutog stila tadašnjeg vremena. Ukras se nalazi na točno određenom dijelu posude s detaljno oslikanom lisnatom trakom na gornjem ramenu, dok glavni friz ispunjava ju dijagonalno postavljane raspršene masline i cvjetovi šafrana.[315]

Slika 128: Vaze Biljnog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje:lijevo – vrč s lažnim izljevom iz Hanije, sredina – alabastron iz Palekastra, desno – riton iz Palekastra (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 55. sl. 33, sl. sredina – BETANCOURT 1985, TABLA 21 sl. D, sl. desno –BETANCOURT 1985, 143, sl. 108).

Motivi šafrana i girlandi prikazani su na velikoj skupini kasnominojsko I.B vaza nađenih na Kreti i drugim dijelovima Egeide. Primjer takve dekoracije ritonjeiz Palekastra (sl. 128, desno) čija je površina ukrašena s četiri trake motiva gdje svaka traka prikazuje viseće

[314]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 55.
[315]BETANCOURT 1985, 145.

cvijeće s tri latice koje se izmjenjuje s girlandama kružnih točkica, a sve su udaljene od horizontalne trake s točkicama. Porijeklo se može tražiti na prikazima vijenaca cvijeća koji su krasili brodove na freskama u Akrotiriju na Teri. Bršljan se pojavljuje u nekoliko oblika, a zbog prevelikog stiliziranja skoro je neprepoznatljiv na vrču iz Psire i Palekastra.[316] Dodatno ukrašavanje stvara poteškoće u pronalasku glavnog motiva, a velika apstraktnost dekorativnih elemenata otežava otkrivanje njihovih originalnih oblika.

Raskoš i bujnost biljnog stila pokazuje bokal iz Palekastra (sl. 129.A) koji je ukrašen papirusom i biljkama koje rastu valovitom linijom, dok kod drugog bokala (sl. 129.B) s istog nalazišta glavni ukras čine ljiljani, listaste trake i spirale. Na vrču s mostolikim izljevom iz Agije Triade (sl. 129.C) listaste trake niču iz dna i ukrašavaju posudu stvarajući dojam kontinuiranog rasta. Vaze u floralnom i morskom stilu predstavljaju prepoznatljivi minojski stil i najveća umjetnička ostvarenja minojske keramike.[317]

Slika 129: Vaze Biljnog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: A – bokal iz Festa, B –

bokal iz Plekastra, C – vrč s mostolikim izljevom iz Agije Triade (BETANCOURT 1985, tabla 21 sl. F, G i H).

12.4.3. Apstraktni i Geometrijski stil

U Apstraktnom i Geometrijskom stilu primjenjuju se religijski simboli, geometrijski uzorci, imitacije klesarstva ili drugi oblici. Motivi spirala i arkada kod vaza iz Kato Zakra (sl. 130.

[316]Isto, 146.
[317]Isto, 146.

A i B) čine atraktivnu kombinaciju pri čemu su isprepletene nasuprotne spirale smještene iznad arkada.[318]

Vrč s kljunastim izljevom iz Sklavokampa (sl. 131, lijevo) predstavlja kombinaciju različitih stilova, gdje je dno ukrašeno motivima koralja, čitava površina cik-cak motivima, na gornjem ramenu ima polulistaste trake koje se često pojavljuju na vazama sa spiralama i arkadama, a na

vratu rozete slične onima na peharu iz Festa koji je primjer Alternativnog stila. Slična ikonografija se javlja na ritonu iz Gurnije (sl. 131, sredina) s izuzetkom koralja. Ove vaze pokazuju tradiciju brojnih promjena s dosta povezujućih dijelova.[319]

Slika 130: Vaze Apstraktnog i Geometrijskog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: A – vrč s mostolikim izljevom iz Kato Zakra, B – vrč iz Kato Zakra , C – srebrni bokal iz Mikene (BETANCOURT 1985, tabla 22 sl. A, B i C).

Jajoliki vrč (sl. 131, desno) s vertikalnom drškom i kružnom bazom proizvod je radionica u palačama. Veći dio posude prekrivaju spirale sa stiliziranim bršljanovim lišćem, dok obojeni rombovi ispunjavaju međuprostore. Vrat je ukrašen cik-cak motivima, baza vrata s trakom nazubljenih listova, dok se traka lišća nalazi na ramenu posude. Glavno obilježje posude je precizno i simetrično ponavljanje motiva.[320]

[318] Isto, 146 – 147.
[319]BETANCOURT 1985, 147.
[320]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 48.

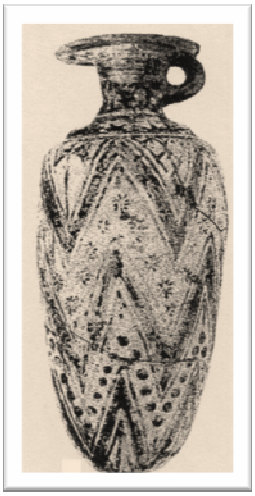

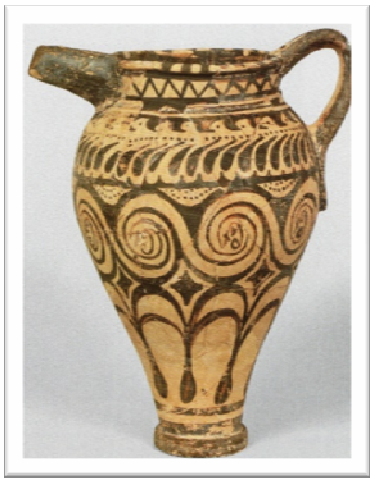

Slika 131: Vaze Apstraktnog i Geometrijskog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje:lijevo – vrč s mostolikim izljevom iz Sklavokampa, sredina – jajoliki riton iz Gurnije, desno – vrč s mostolikim izljevom iz Knosa (sl. lijevo i desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 48,49 sl. 27 i 28, sl. sredina – BETANCOURT 1985,tabla 22 sl. D).

12.4.4. Alternativni stil

Alternativni stil uglavnom se definirao iz minojskih izvoza otkrivenih na otoku Kitera. Ukras je mješavina utjecaja motiva iz ostalih stilova palače i sadrži izolirane elemente koji se izmjenjuju na površini. Česti motivi su morske biljke, nepravilni i trolisni kamenčići, dvosjekla sjekira, osmerokutni štit i druge elementi.[321]

Slika 132: Vaza Alternativnog stila iz Festa datirana je u kasnominojsko I.B razdoblje (BETANCOURT 1985, tabla 22 sl. F).

Vaza alternativnog stila ima sustavno raspoređene motive koji stvaraju rigidan i ukočen dojam uobičajen za keramiku kasnominojskog II. razdoblja. Kronološko datiranje kao i središte proizvodnje ostaje upitno. Neki primjeri posuda alternativnog stila nađeni su

[321]BETANCOURT 1985, 147.

prilikom iskopavanja u Knosu. Vaza iz Festa s viskom drškom (sl. 132) ima nekoliko različitih ukrasa poput rozeta i polulisnate trake na gornjem dijelu, male biljke papirusa iznad točkaste trake na bazi i dvosjeklu sjekiru sa svetom petljom koja se izmjenjuje s morskim biljkama. Poput ostalih stilova, i alternativni stil se proširio na Grčku i egejske otoke i bio je slika svojega vremena.[322]

12.5. Razdoblje posljednje palače

Uništenje minojskih palača dogodilo se oko 1450. g. pr. Kr. vjerojatno kao posljedica prirodnih nepogoda i društvenih nemira. Knos je nastavio funkcionirati pod mikenskom upravom što potvrđuju tablice s linearom B pisane grčkim jezikom.[323] Tijekom razdoblja posljednje palače javljaju se promjene u pogrebnim običajima, a bogoslužje se prakticiralo u kućnim ili gradskim svetištima kojima su nađene božice s podignutim rukama. Nakon Knosa, drugi centar koji je razvio intenzivnu prekomorsku trgovinu bila je Hanija na zapadnoj Kreti. Tablice linear pisma B pružaju podatke o ekonomskom razvoju koji polako nazaduje kroz 13. st. pr. Kr. Trgovinska razmjena postupno slabi, a uvoz metala i sirovog materijala prestaje.[324] Najbolji uvid u keramiku kasnominojskog II. razdoblja pružaju nalazi iz Knosa i Komosa. Glavna stilska obilježja čine pojednostavljeni i stilizirani motivi koji prekrivaju određeni dio posude, uglavnom gornje rame i tako stvaraju kontrast s preostalim neukrašenim dijelom. Većina omiljenih motiva proizašla je iz alternativnog stila poput stiliziranih oblika hobotnice, papirusa, bršljana i drugih floralnih elemenata.[325] Apstraktni motivi poput spirala, valovitih traka, triglifa, polurozeta, fragmentiranih lisnatih vitica prikazuju se pojedinačno ili u ponavljajućem nizu. Mikenski utjecaj prisutan je na svim područjima društvenog života na Kreti što se odrazilo i na keramiku kao pojava novih motiva, načina dekoracije i oblika posuda, poput efirejskog pehara i zdepastog alabastrona. Glavni dekorativni motiv pojavljuje se s obje strane posude, dok preostala površina ostaje neispunjena. Na efirejskom peharu iz Mikene (sl. 133, lijevo) glavni motiv je jednostavna rozeta, a pehar iz Hramske grobnice u Knosu (sl. 133, desno) ukrašen je velikim rozetama s obje strane.

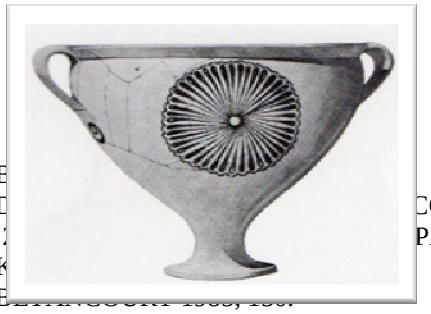

[322] E
[323] D COURT 2007, ET 2008,
PALAIMA 201
[324] K
[325] E

Slika 133: Efirejski pehari: lijevo – efirejski pehar iz Mikene iz 15.st. pr. Kr, desno -efirejski pehar iz Hramske grobnice iz Knosa datiran je u kasnominojsko II. razdoblje (sl. lijevo –HIGGINS 1997, 108, sl. 121, desno – KANTA 2008, 147, sl. 2a).

Efirejski pehar (sl. 134) postepeno mijenja izgled i način dekoracije, postolje se produžuje a zdjela postaje plića.

Slika 134: Razvoj efirejskog pehara tijekom:a – efirejski pehar iz Knosa datiran je između 1450. i 1400. g. pr. Kr., b – kiliks iz Knosa datiran je u kasnominojsko III.A$_2$ razdoblje,c – kiliks iz Knosa datiran je u kasnominojsko III.B razdoblje (KANTA 2008, 147, sl. 2).

Jedinstveni oblik i dekoracija prisutna je na vrčevima iz Male palače u Knosu i iz groba B u Katsmbasu kao i na prikazu vrča na sarkofagu iz Agije Triade. Vrčevi sferičnog oblika i kljunastog izljeva (sl. 135, desno) imaju okruglo dno i redove koničnih ukrasa na ramenima, rubu i tijeluposude. Na vrču iz Knosa (sl. 135, lijevo) reljef u obliku lišća ukrašava vrat, dok reljefne trake oblikuju strane s bodljama i valovitim linijama između njih.[326]

[326]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 270.

Slika 135: Vrčevi s reljefnom dekoracijom datirani su između 1400. i 1375. g. pr. Kr.: lijevo – vrč iz Male palače u Knosu, desno – vrč iz nekropole u Katsambasu (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 222, sl. 270, sl. desno – DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 137, sl.3).

Razlike između minojskog i mikenskog stila u kasnominojskom II.B razdoblju najbolje se mogu pratiti uz pomoć ilustracija motiva palmi (sl. 136). Na ritonu iz Psire (sl. 136.a) palme su vrlo detaljno naslikane, s nepravilnim šiljastim rubovima i različito usmjerene – kao da ih vjetar otpuhuje, a mladice bršljana niču iz nepravilnog tla i odaju dojam krajolika. Na kruškolikom mikenskom vrču (sl. 136.b) ukrašavanje je ograničeno na gornja ramena, a neravno tlo je prikazano ravnom linijom bez ostalih detalja. Mlado lišće prikazano je u obliku zakrivljenih linija koje izlaze iz pupova i dodiruju tlo stvarajući tako dojam nerealnih prirodnih elemenata koje je umjetnik vjerojatno kopirao s druge slike.[327]

Slika 136: Usporedba između minojskog i mikenskog stila dekoracije u kasnominojskom II.B razdoblju (BETANCOURT 1985, 158, sl. 8.2).

[327]BETANCOURT 2007, 158.

Prikazivanje motiva i dizajna odraz su kreativnosti, razmišljanja, slobode umjetnika, ali i društvenih normi i prilika. Na mikenskoj posudi (sl.137.a) dizajn je prilagođen obliku posude, a motivi su jednostavni, dok je na minojskoj posudi (sl. 137.b) površina potpuno ispunjena brojnim detaljima i realnim prikazom naturalističkih motiva – neovisno o obliku posude. U vrijeme mikenske dominacije na Kreti došlo je do asimiliacije mikenskih i minojskih kulturnih elemenata. Na kruškolikom pitosu stila palače (sl. 137.c) iz kasnominojskog II. razdoblja prikazani su složeni minojski motivi u racionalnoj kompoziciji usklađeni s oblikom posude.[328]

Slika 137: Usporedba između oblika i dekoracije u minojskom i mikenskom stilu: a – vrč iz Mikene
datiran je u kasnoheladskom I. razdoblju, b – vrč s lažnim izljevom iz Gurnije datiran je u kasnominojskom II.B razdoblju, c – pitos iz Kraljevske grobnice u Isopati, Knosu datiran je u kasnominojsko II. razdoblje (BETANCOURT 1985, 136, sl. 7.4).

12.5.1. Stil Žara palača

Prva faza mikenskog utjecaja trajala je od kasnominojskog II. do kasnominojskog III.A_2, što se u literaturi spominje kao stil žara palača. Učestali oblik ovih posuda su amfore stila Žara palača koje su prepoznatljive po tri vertikalne ručke i izraženoj prstenastoj bazi. Velika površina na posudama omogućavala je umjetnicima dovoljno prostora za dekoraciju i kreativni razvoj novih ideja. Vrat je obično bio ukrašavan s jednom ili dvije vertikalne linije, a motivi su bili apstraktni ili iz Alternativnog stila.[329] Na vrčevima ukrašenim u biljnom stilu (sl.138, lijevo i sredina) vegetacija i pozadina pružaju jednaki vizualni doživljaj, a biljni elementi izdvojeni iz prirodnog okruženja izmjenjuju se s drugim motivima.[330] Početak

[328]BETANCOURT 2007, 136.
[329]BETANCOURT 1985, 155 – 156.
[330]BETANCOURT 2007, 188.

stiliziranja motiva prisutan je na amfori s prikazom hobotnice (sl. 138, desno) koja nije više u dijagonalnom položaju kao u morskom stilu, nedostaju joj male morske životinje, a i sama hobotnica ne djeluje više tako živopisno.[331]

Slika 138: Vaze stila Žara palače iz Knosa: lijevo – vrč je datiran između kasnominojskog II. i kasnominojskog III.A razdoblja, sredina – vrč je datiran u kasnominojsko III.A razdoblje, desno – amfora je datirana između kasnominojskog II. i kasnominojskog III.A razdoblja (sl. lijevo – BETANCOURT 1985, tabla 24 sl. B, sl. sredina i dsno – BETANCOURT 2007, 188, 189, sl. 9.3 i 9.4).

Drugi oblik ima veći otvor, blago zakrivljene strane i dvije horizontalne ručke ispod ravnog ruba. Na velikom pitosu (sl. 139, lijevo) floralna dekoracija je dodatno naglašena trodimenzionalnim reljefima na stabljikama i laticama, te tako povezuje biljke s pozadinom. Oba oblika nasljednici su ranije minojske keramike.[332]

Slika 139: Vaze stila Žara palače iz Knosa:lijevo – pitos je datiran u kasnominojsko III.A razdoblje, desno – pitoidni vrč je datiran između 1450. i 1400. g. pr. Kr. (sl. lijevo – BETANCOURT2007, 189, sl. 9.5, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKIet al. 2008, 58, sl. 36).

[331]Isto, 189.
[332]Isto, 189.

Jedan od oblika stila Žara palače pitoidnije vrč kruškolikog oblika (sl. 139, desno) s diskoidnim dnom, cilindričnim vratom i tri vertikalne ručke na ramenima. Dekoracija se sastoji od tri zmijolike stabljike s velikim srcolikim bršljanovim listovima, dok se između nalaze motivi spužvi koje predstavljaju kamenje. Dvije valovite linije ukrašavaju vrat, a na bazi vrata nalazi se listasta traka. Oblik i dekoracija vrča sugeriraju da je osim praktične namjene služio i kao izložbeni primjerak. Većina vaza stila žara palače nastala je u radionicama u Knosu.[333]

U kasnominojskom III. razdoblju dolazi do ekonomskog razvoja, povećava se trgovinska razmjena sa Ciprom i Dodekanezom, a utjecaj mikenskih elemenata vidljiv je u arhitekturi, keramici i drugim aspektima materijalne kulture. Prepoznatljivi oblik minojske keramike bio je vrč s lažnim izljevom prema čijim se nalazima može pratiti smjer širenja trgovine s okolnim područjem.[334] Razdoblje stabilnosti trajalo je do početka kasnominojskog III.C razdoblja kada grčko kopno zahvaćaju politički nemiri što je utjecalo i na društvene prilike na Kreti.[335]

U dekoraciji posuda kasnominojskog III.A razdoblja prisutni su pojednostavljeni prikazi minojskog krajolika gdje se motivi često ponavljaju na gornjem dijelu posude. Među oblicima ističu se krateri, kiliksi i pehari. Ovo je razdoblje kada polako prestaje tradicija slikanja nilskog krajolika, a naturalistički motivi se stiliziraju i zamjenjuju apstraktnim oblicima.[336]

Amforasti krater (sl. 140, lijevo) ukrašen je dekorativnim motivima koji su karakteristični za nilski repertoar. Stilizirani prikazi drveta palme, hobotnice, biljaka i njihova nerealna kombinacija dio su minojske ikonografije u kasnominojskom III.A_1 razdoblju. Luksuzne posude često su bile ukrašene dvodimenzionalnim prikazima ptica s riječnim ribama i biljkama poput papirusa koji stvara dojam bujne vegetacije. Dekoracija u stilu nilskog krajolika prisutna je na dva alabastrona iz Festa.[337] Na jednom alabastronu (sl. 140, sredina) dvije ptice dugih kljunova okružuju mladicu papirusa, dok je na drugom alabastronu (sl. 140, desno) prikazana ptica neke druge vrste kako pokušava letjeti držeći veliku ribu.

Značajnu pojavu u keramičkoj dekoraciji kasnominojskog III.A_2 razdoblja predstavlja figuralni stil s prikazima ljudi i životinja.[338] Najbolji primjeri su šalica iz Palekastra (sl.141, lijevo) s plošnim prikazom ptice kojoj je perje zamijenjeno ravnim linijama, te dekoracija

[333]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 58.
[334] BETANCOURT 1985,160; BETANCOURT 2007, 185.
[335]BETANCOURT 2007, 186.
[336]BETANCOURT 1985,164.
[337]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 190.
[338]BETANCOURT 2007, 189.

pikside iz Aptere (sl. 141, desno) koja sadrži prikaz kultnih događaja pred svetištem. Na njoj svirač lire

Stoji pred oltarom od konsekrativnih rogova i dvosjeklih sjekira, u jednoj ruci drži instrument,

Slika 140: Vaze ukrašene ikonografijom nilskog repertoara: lijevo – amforasti krater iz Episkopija datiran je između kasnominojskog III.A$_2$ i kasnominojskog III.B razdoblja, sredina i desno - alabastroni iz Festa datirani su u kasnominojsko III.A$_2$ razdoblje (sl. lijevo –ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 61, sl. 39, sl. sredina –BETANCOURT 1985, tabla 28 sl. C, sl. desno - SAKELLARAKIS 2006, 52)

a u drugoj grančicu dok oko njega lete ptice. Piksida ima cilindrični oblik s četiri ručke ispod vertikalnog oboda.[339]

Pikside su se često koristile kao posude za nakit. Na piksidi iz Mohlosa (sl.142, lijevo) naslikano je pet različitih prikaza. Glavni motivi su: krilati grifin, divlja koza i ptice u paru s posvećenim rogovima, dok preostali prostor ispunjavaju floralni i geometrijski motivi poput irisa, šafrana, trske, koncentričnih kružnica, cik-cak traka, rombova i zakrivljenih linija. Svi motivi nastoje postići dojam prirodnog krajolika. Glavni motivi simbolički predstavljaju bogojavljenje, smrt i zagrobni život.[340]

Slika 141: Posude datirane između kasnominojskog III.A$_2$

[339]Isto, 190.
[340]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008,190.

i III.B razdoblja: lijevo – šalica iz Palekastra,
desno – piksida iz Aptere (sl. lijevo – BETANCOURT 2007, 190, sl. 9.6, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 235, sl. 192).

Slika 142: Pikside iz Mohlosa s religijskom ikonografijom: lijevo –piksida je datirana između 1400. i 1300. g. pr. Kr., desno –piksida je datirana oko 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 190, 191, sl. 155 i 156).

Vjerovanje u zagrobni život prikazano je i na piksidi cilidričnog oblika (sl.142, desno) koja je ukrašena motivima posvećenih rogova s dvosjeklim sjekirama i biljkama različitih veličina i vrsta, podijeljenih u dvije scene. Na prvom prikazu velika ptica i cvijet papirusa dočaravaju nilski krajolik, a na drugom su prikazu tri ljudske figure postavljene na dva nivoa koje predstavljaju silazak u podzemlje koje prati Hermes s gornjeg nivoa.[341]

Neobična dekoracija prikazana je na pitoidnom vrču iz Katsambasa (sl. 143) koji ima niski vrat, široki horizontalni rub i tri vertikalne ručke. Glavni motiv je kaciga koja ima izbočinu na vrhu, zaštitu za lice, a prednji dio je ukrašen nizovima horizontalnih zona. Kaciga je dio ratničke opreme i simbolizira visoki socijalni status.[342]

Iako je palača u Knosu uništena početkom kasnominojskog III.A_2 razdoblja, radionice na području Knosa, Hanije, Festa, Palekastra, te Episkopija kod Ierapetre i dalje nastavljaju s keramičkom proizvodnjom.[343]

[341]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 191.
[342]Isto, 111.
[343]BETANCOURT 1985, 172.

Slika 143:Pitoidni vrč iz Katsambasa datiran je između 1450.i 1400.g.pr.Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 111, sl. 83).

Stil kasnominojskog III.B razdoblja često se naziva *koine*, a predstavlja vrhunac primjene pirotehnologije u keramičkoj proizvodnji i nastavak mikenskih utjecaja u oblicima i dekoraciji keramičkih posuda.[344] Amforasti krater s koničnim dnom (sl. 144, lijevo) sadrži jednostavni prikaz hobotnice sa šest krakova, bez dodatnih morskih detalja.[345] Vrč s lažnim izljevom često je viđen kao dio inventara u nekropolama kasnominojskog III. razdoblja, a vrč iz Kritse (sl. 144, sredina) koji je pronađen zajedno s mikenskim posudama ukazuje na ekonomsku povezanost ove regije s grčkim kopnom. Glavni motiv je stilizirana hobotnica čiji krakovi simetrično prekrivaju posudu.[346]

Slika 144: Posude iz kasnominojskog III.B razdoblja: lijevo – amforasti krater iz Ligortinosa, sredina – vrč s lažnim izljevom iz Kritse, desno – vrč s lažnim izljevom s zapisom linear pisma B (lijevo - BETANCOURT 1985, tabla 29 sl. K, sl. sredina i desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 63, 140, sl. 41 i 108).

Vrčevi s lažnim izljevom pojavljuju se u različitim oblicima i veličinama. Oblici mogu biti okruglasti, kruškoliki, do manjih zdepastih, a razlikuju se i po dekoraciji što dodatno otežava

[344] Isto, 172.
[345] Isto, 173.
[346] ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 63.

njihovo datiranje. Posebnu skupinu čine vrčevi s linearnim B zapisima pronađeni u Mikeni, Tirintu, Eleuzini i Tebi, a neki imaju imena kretskih gradova kao oznaku porijekla.[347]

Vrč s lažnim izljevom (sl. 144, desno) ima linearni B zapis na području trbuha koji se sastoji od četiri silabograma. Natpis se čita *ze-ta-ro* što vjerojatno predstavlja ime proizvođača.[348]

Amfore, krateri, vrčevi i zdjele povezani su s tradicionalnim kućanskim poslovima, dok su posude posebnih oblika bile namijenjene za religijske potrebe. Posuda u obliku gole ženske figure (sl. 145, lijevo) okruglog tijela, s dvije naslikane ogrlice, jedinstveni je primjer kod kojegpokreti ruku upućuju na ritualnu namjenu.[349] Larnaksi, krateri s prikazima religijskih simbola i ritoni u obliku bikove glave dio su religijskog miljea koji se mogu pronaći u nekropolama ili svetištima. Samostojeće zmijske cijevi (sl. 145, desno) pojavljuju se kao egzotične religijske skulpture, a napravljene su od grube crvene gline s brojnim ručkama sa strane i ukrašene su konsekrativnim rogovima.[350]

Slika 145: Votivne posude: lijevo – posuda u obliku žene iz Gurnije datirana je između kasnominojskog III.A$_2$ i III.B, desno – zmijske cijevi iz Gurnije datirane su u kasnominojsko III.B (BETANCOURT 1985,tabla 31 sl. B, tabla 32 sl. A, B).

Dekorativni stil kasnog kasnominojskog III.B razdoblja ujedinjuje minojske, mikenske i kikladske elemente, a smatra se egejskim stilom. Karakteristični motivi ovog stila su cik-cak, koncentrični lukovi, spirale, cvijeće i zavojnice, a javljaju se u pojednostavljenim oblicima i obično ponavljaju na određenom dijelu posude.[351]Konični riton (sl. 146) pronađen na Cipru iz

[347]BETANCOURT 1985, 174.
[348]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 140.
[349]BETANCOURT 1985, 175.
[350]Isto, 175.
[351] Isto, 176 – 177.

13.st. pr. Kr. napravljen je od fajanse i ima prikaze lova na bika karakteristične za egejsku umjetnost.[352]

Kasnominojsko III.C razdoblje obilježeno je političkim prevratima i uništenjem brojnih naselja na grčkom kopnu. Mnoga kretska mjesta su napuštena, a odraz takvih promjena vidljiv je i na keramici gdje je prisutna nemarnost, površnost i nazadovanje u odabiru motiva. Stil kasnominojskog III.C razdoblja je dvodimenzionalan i ukočen s pojednostavljenim i stiliziranim motivima, te površnim slikovnim prikazima.[353]

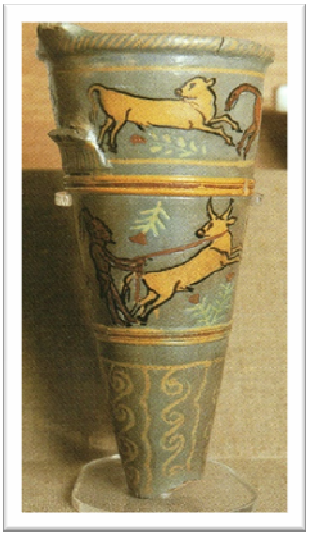

Slika 146: Konični riton iz Kitiona, Cipra datiran je u 13.st.pr. Kr. (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 201, sl. 134).

12.5.2. Jednostavni stil

Osnovna značajka Jednostavnog stila je linearni ukras koji je često površno naslikan uz korištenje minimalne količine pigmenta.Primjeri Jednostavnog stila dvijesu posude pronađene u grobnici u Agios Teodorosu kraj Vasilikija. Na kalatosu (sl. 147, lijevo) je prikazan vijugavi trag hobotnice, dok je plosnata čutura (sl. 147, sredina) ukrašena koncentričnim krugovima.[354] Čutura iz Knosa (sl.147, desno) ima sličnu dekoraciju koncentričnim krugovima, a pronađena je u blizini prijestolne dvorane u sloju konačnog uništenja palače.[355]

[352]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 200 – 201.
[353]BETANCOURT 1985, 177 – 178.
[354]Isto, 177.
[355]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 62.

Slika 147: Posude Jednostavnog stila; lijevo – kalatos iz groba u Agiji Teodorosu datiran je u kasnominojsko III.C razdoblje, sredina – čutura je nađena u istom grobu kao i kalatos, desno – čutura s više ručki nađena je u blizini prijestolne dvorane u Knosu datirana je između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (sl. lijevo i sredina – BETANCOURT 1985, 181, sl.128, 182, sl. 129, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 62, sl. 40).

12.5.3. Zatvoreni stil

Najprepoznatljiviji stil na kraju kretskog brončanog razdoblja je tzv. Zatvoreni stil. Posude zatvorenog stila nađene su na Cipru i Bliskom istoku. Njegovo glavno obilježje je pažljivo oslikana dekoracija s mnogo uzoraka koji stvaraju dojam horror vacui. Posebno se ističu morski i floralni motivi, a često se koristi sjenčanje i minijaturna tehnika gdje sitne linije i detalji odaju dojam ručnog veza. Izuzetan primjer ovog stila je vrč (sl. 148, lijevo i sredina) nađen u špilji Psihro. Na strani s izljevom nalazi se geometrijska kompozicija na četiri polja s vertikalnim motivom ispod izljeva, dok je s druge strane hobotnica zastrašujućeg izgleda, sa četrnaest krakova koji okružuju veliku glavu. Manji motivi ispunjavaju prostor na rubovima i međuprostore sa sitnim detaljima. Vrč s lažnim izljevom najčešći je oblik s uobičajenom dekoracijom u obliku hobotnice. Primjer takvog vrča (sl. 147, desno) nađenog u Kraljevskoj grobnici blizu Knosa ima shematski prikaz hobotnice u kombinaciji s tankim linijama što je karakteristično za ovaj stil.[356]

[356]BETANCOURT 1985, 182 – 183.

Slika 148: Posude Zatvorenog stila: lijevo i sredina – vrč iz pećine Psihro, prednja i stražnja strana, datiran je između 1200. i 1150. g. pr. Kr., desno – vrčiz Knosa datiran je u kasnominojsko III.C razdoblje (sl. lijevo – KANTA 152, sl. 8, sl. sredina i desno –BETANCOURT1985, tabla 31, sl. H i J).

Kroz omiljeni motiv hobotnice može se pratiti nazadovanje i shematiziranje motiva do gotovo neprepoznatljivosti u korist apstraktnog oblika. Na minojskoj posudi iz Gurnije (sl. 149.a) površina je ispunjena prikazom hobotnice u asimetričnoj, ali uravnoteženoj kompoziciji s osam krakova i morskim detaljima. Dvjesto godina poslije na mikenskom kiliksu (sl. 149.b) hobotnica je prikazana skromnije, s četiri kraka, bez morskih detalja i u bilateralnoj simetriji s obje strane posude. U 12. st. pr. Kr. na vrču s lažnim izljevom (sl. 149.c) prisutna je još veća redukcija hobotnice, prirodnog okruženja, a dodatne linije između glave i krakova smanjuju obujam u već dvodimenzionalnom dizajnu.[357]

Slika 149: Stilski razvoj motiv hobotnice u kasnom brončanom dobu (BETANCOURT 2007, 158, sl. 8.3).

12.6. Subminojsko razdoblje

Subminojsko razdoblje ne možemo sa sigurnošću datirati, no ono se obično smješta u 11. st. pr. Kr. (iako su željezni predmeti i običaji poput kremacije karakteristični za rano željezno doba prisutni na Kreti već u kasnominojskom III.C razdoblju). Većina motiva i oblika posuda

[357]BETANCOURT 2007, 158 – 159.

nastavlja se iz prethodnog razdoblja s jednostavnom i apstraktnom dekoracijom.[358] Od otvorenih oblika posuda ovog razdoblja koristile su se šalice, kiliksi, krateri i zdjele, a među zatvorenim oblicima su vrčevi s lažnim izljevom, pikside i amfore. Neobični oblik je askos u obliku patke nađen na nekoliko egejskih lokaliteta. Kretski oblik ovakvog askosa (sl. 150, lijevo) ima produženo tijelo s malom nogom i izljevom na mjestu glave.[359] Karakteristični oblici ovog razdoblja su čutura (sl. 150, sredina) s dekoracijom od koncentričnih kružnica i vrč s lažnim izljevom ukrašen mrežastim trokutima na ramenu.[360] Krater nađen u Mulniji (sl. 150, desno) sadržavao je ostatke kremacije, a ukrašen je u vrlo jednostavnom figuralnom stilu. Na jednoj strani je prikazan lov na agrimije, a na drugoj strani jahač na konju. U istoj grobnici pokraj kratera pronađene su posude iz kasnominojskog III.C razdoblja i nekoliko iz željeznog perioda. Na posudama subminojskog razdoblja prevladavaju plošni geometrijski ukrasi koji najavljuju protogeometrijsko doba na Kreti.[361]

Slika 150. Posude iz subminojskog razdoblja: lijevo – askos iz Vrokastra, sredina – čutura iz Vrokastra, desno – krater iz Mulnije (BETANCOURT 1985, tabla 31 sl. E, tabla 32 sl. D i E).

Krater s prstenastom bazom (sl. 151) ima oslikanu unutrašnjost, dok se glavni ukras nalazi između horizontalnih ručki. Dekoracija se sastoji od antitetički postavljenih heraldičkih ptica

[358]BETANCOURT 1985, 185.
[359] Isto, 186.
[360] Isto, 187.
[361]Isto, 181, 188 – 189.

između kojih su sveti minojski simboli poput posvećenih rogova u obliku dvije velike spirale, a unutar njih su dva bikonkavna oltara i dvosjekla sjekira. Tijelo ptica ukrašeno je valovitim linijama, točkicama i mrežastim motivima koji pružaju dojam imaginarnog krajolika. Ova kompozicija karakteristična je za 12.st. pr. Kr., a krater je poslije skifosa najčešća posuda pred kraj kasnominojskog III.C razdoblja.[362]

Slika 151: Krater iz Kamalevrija datiran je između 1200. i 1150. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 64, sl. 42).

13. Posebni oblici

13.1. Kikladska keramika na Kreti

Trgovinska povezanost Krete s kikladskim područjem tijekom ranominojskog I. razdoblja vidljiva je na materijalnim ostacima poput kikladskih vaza pronađenim na lokalitetima sjevernog dijela otoka. Iako oblici, dekoracija i tehnika izrade takvih vaza odgovaraju kikladskom načinu proizvodnje, pretpostavlja se kako su neke od njih nastale na Kreti. Veća količina kikladskih vaza nađena je u Agiji Fotiji, Porosu-Katsambasu i pećini Pirgos –zajedno s minojskim vazama.[363]

Prepoznatljivi oblici vaza kikladskog stila su pikside koničnih i okruglih oblika s pažljivo oblikovanim poklopcem i često su prekrivene crvenim premazom. Zanimljiv oblik predstavlja kernos (sl. 152) načinjen od tri pikside na koničnoj bazi s jednodijelnim poklopcem. Među

[362]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 64.
[363]BETANCOURT 2008, 72.

ostalim oblicima prisutan je kalež (sl. 153) koji sadrži zaobljeni dio između plitke zdjele i konične baze, a za razliku od minojskih kaleža (koji su uvijek tamne boje) ovaj oblik pojavljuje se i u crvenoj varijanti.[364]

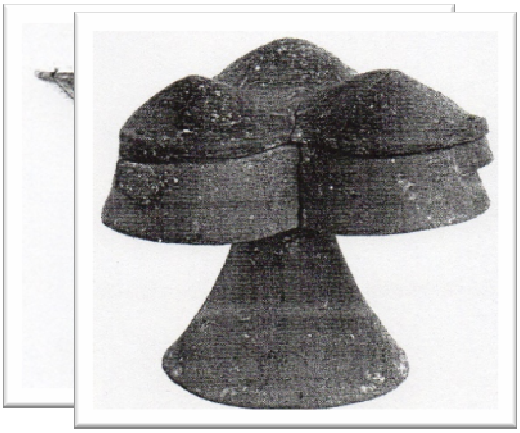

Slika 153:Kalež iz Agije Fotije datiran je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 74, sl. 5.37).2008, 75, sl. 5.38).

Slika 152: Kernos iz Agije Fotije datiran je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT

Boca okruglog oblika, koničnog vrata i malo izvrnutog oboda (sl. 154) predstavlja jedan od najpopularnijih oblika i povezuje se Kampos grupom. Posude ovog oblika obično su pečene u zatvorenim jamama i sadrže urezanu dekoraciju. Preko stotinu takvih primjeraka pronađenoje na groblju u Agiji Fotiji, a neobičnu varijaciju ovog oblika predstavlja posuda u obliku ptice (sl.155).[365]

Slika 154: Dvije boce iz Agije Fotije datirane su u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 76, sl. 5.40)

Slika 155: Boca u kikladskom stilu u obliku ptice iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT, 2008, 76. sl. 5.41)

Prema sličnosti u dekoraciji i izradi može se zajedno grupirati po nekoliko različitih oblika. Otvorene zdjele sa širokim ručkama koje mogu biti okrugle, pravokutne, s jednom ili dvije

[364] Isto, 74.
[365] Isto, 75.

rupice vuku porijeklo sa sjevernog egejskog područja i ukrašene su urezanim ukrasima (sl. 156).[366]

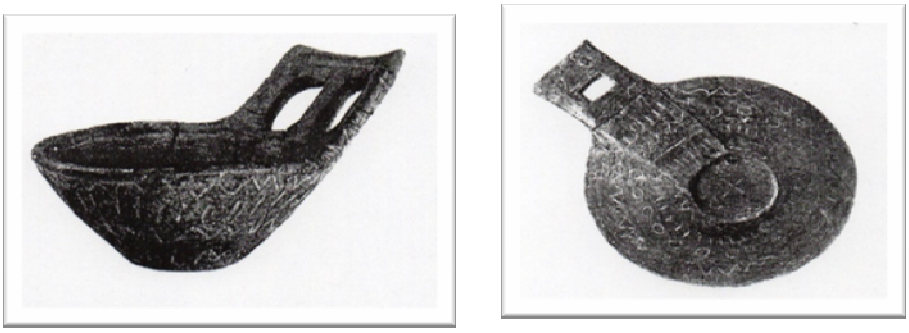

Slika 156: lijevo – zdjela sa širokom ručkom iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje, desno – donja strana iste zdjele (BETANCOURT 2008, 77, sl. 5.42 i 5.43).

Sličnog oblika i dekoracije su tave (sl. 157) koje su se pojavile u ranominojskom II. razdoblju u Keros-Siros grupi na kikladskim otocima. Postoje različita objašnjenja namjene tih tava, te ih zbog oblika neki arheolozi tumače kao posudu, kao ogledalo, bubanj ili simbolički prikaz ženske figure. Ovoj grupi pripada i nekoliko piksida (sl. 157, desno), kao npr. piksida u obliku koluta za namatanje čija su baza i poklopac cilindričnog oblika i koja sadrži urezane ukrase.[367]

Slika 157: lijevo – tava iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje, sredina – donjastrana tave, desno – piksida u obliku koluta iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 77, 78, sl. 5.44, 5.45, 5.46).

Utjecaj kikladske keramike na Kreti prepoznatljiv je u određenim oblicima minojskih posuda ranominojskog I. razdoblja,što vidimo po obliku kaleža, te je na određeni način kikladska keramika utjecala na razvoj i kreativnost ranominojske keramike.

13.2. Pitosi

[366] Isto, 76, 78.
[367] Isto, 78.

Pitosi su keramičke posude velikih dimenzija koje su služile za čuvanje vina, ulja i žita, a u razdoblju starih palača i za sahranjivanje pokojnika. Najraniji pitosi potječu iz ranominojskog I. razdoblja, a pretpostavlja se da su nastali pod utjecajem kikladskih pitosa (koji su se koristili na kikladskom području tijekom završnog neolitika).[368]

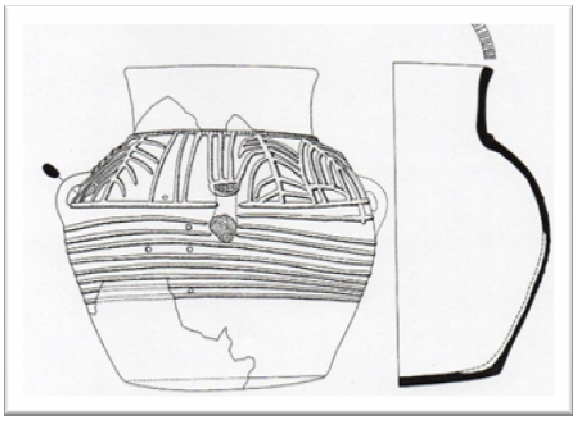

Slika 158: Pitosi iz Afroditinog Kefalija datirani su u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, naslovnica i 79, sl. 5.47).

Među bolje očuvanim primjerima su pitosi pronađeni u Afroditinom Kefaliju. Trbušastog su oblika sa četiri ručke, vertikalnim vratom i okruglim dnom, a mogli su zapremiti čak 165 kg. Lončari su za ove primjerake koristili podignute kalupe koji su uz dekorativnu namjenu služili i za ojačavanje stijenki posude tijekom sušenja, a oslikavanje površine premazom utjecalo je na bolju vodootpornost.[369] Ovakve pitose su pekli u velikim komorama gdje se postizala ravnomjerna temperatura što je sprječavalo njihovo pucanje.

Na primjerima pitosa iz Afroditinog Kefalija (sl. 158) uočavaju se horizontalni reljefni ukrasi na tijelu dok je rame ukrašeno kombinacijom vertikalnog reljefnog ukrasa i ukrasa riblje kosti.[370]

U razdoblju starih palača postojala su tri središtaza proizvodnju pitosa: zapadna Mesara (Fest i Komos) i dolina Amari (Monastiraki i Apodulu), te središnje (Knos, Arhanes i Galatas) i istočno područje (Malia, Mirtos Pirgos).[371]

Na području ravnice Mesare lončari su proizvodili jajolike pitose (sl. 159) uskog otvora, izraženog vrata s većim brojem ručki ispod oboda koji su bili ukrašeni jednostavnom dekoracijom. Najvažnije središte proizvodnje pitosa u zapadnoj Mesari bio je Fest (gdje je 72% pitosa bilo ukrašeno naslikanim uzorkom). Postojale su specijalizirane radionice za

[368]Isto, 82.
[369]Isto, 81.
[370]Isto, 82.
[371]CHRISTAKIS 2006, 120.

proizvodnju kvalitetnih pitosa koje je vladajuća elita voljela pokazivati. Značajan utjecaj Festa u njihovoj proizvodnji vidljiv je na pitosima u dolini Amari i Komosu. Pitosi iz Festa pronađeni su u Knosu, Mirtos-Pirgosu i Akrotiriju. U Knosu i Arhanesu proizvodili su se jajoliki i izduženi jajoliki oblici pitosa(sl. 160) sa širokim ili uskim otvorom, širokog dna i dva reda četiriju vertikalno postavljenih ručki, dok je dekoracija bila ograničena na područje ispod i iznad ručki. Konični pitosi pronađeni su u nekropolama Arhanes-Furnija i Porosa, a u Elias Knosu čine 92% ukopa.

Slika 159: Pitosi iz razdoblja starih palača iz južne Krete (CHRISTAKIS, 2006, 121, sl. 1).

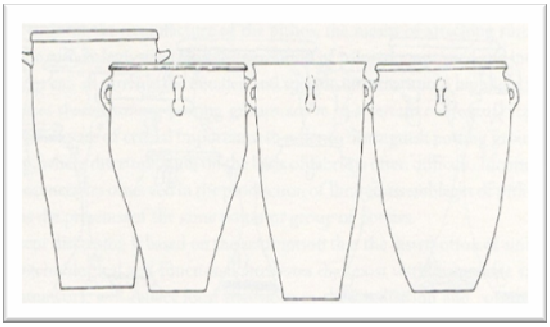

Slika 160: Pitosi iz razdoblja starih palača iz nekropola s područja Knosa i Arhanesa (CHRISTAKIS 2006, 122, sl. 2).

Pitosi s oslikanom dekoracijom pojavljivali su se na primjercima ukrašenim Kamares stilom kakvi su pronađeni u Knosu.[372]

Velik broj pitosa pronađen je u Maliji, Mirtos-Pirgosu i Ierapetri dok su sjeverno od Ierapetre postojale specijalizirane radionice. Pitosi (sl.160) su uglavnom bili kruškolikog oblika, uskog otvora i visokog vrata s dekoracijom koju je činio niz brazdi oko ručki i iznad dna. Pojavljivali su se u manjoj ili srednjoj veličini jajolikog oblika s jednim redom ručki i bili su oslikani jednostavnim motivima.[373]

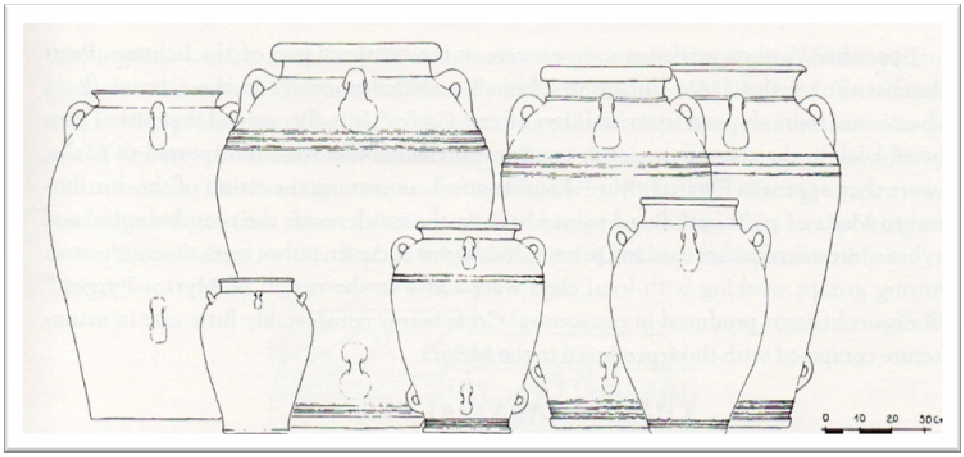

Slika 160. Pitosi iz razdoblja starih palača koji su se proizvodili u istočnoj Kreti (CHRISTAKIS 2006, 123, sl. 3).

[372] Isto, 120 – 122.
[373] Isto, 123.

U razdoblju novih palača u radionicama su se proizvodili pitosi većeg kapaciteta. U Mesari lončari nastavljaju s tradicijom starih palača, ali naslikani ukrasi se pojednostavljuju i pojavljuju se vrpčasti ukrasi kao posljedica utjecaja sjeverne Krete. Pitosi koji su se proizvodili na sjeveru Krete imali su spremišni prostor povećan sa 100 na 580 litara, a varijacije u detaljima ukazuju na postojanje više grupa lončara.[374]

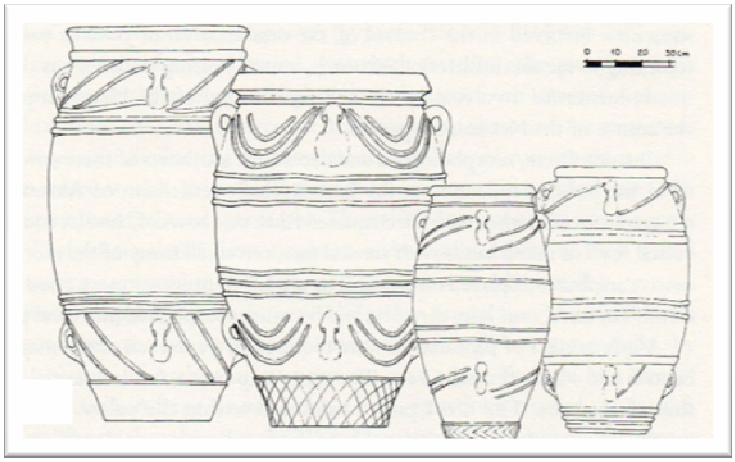

Slika 161: Pitosi iz srednjominojskog III. razdoblja iz središnje Krete (CHRISTAKIS 2006, 125, sl. 4).

Tijekom srednjominojskog III. razdoblja u radionicama Knosa proizvodili su se pitosi(sl. 161) većih dimenzija s nizom ručki ukrašenih složenim čvorastim i vrpčastim ukrasom. U središnjoj i južnoj Kreti tijekom kasnominojskog I. razdoblja pojavio se novi oblik velikog jajolikog pitosa širokog otvora ukrašenog horizontalnim i valovitim trakama koji je imao spremišni kapacitet od 250 do 580 litara (sl. 162). Površina je takvih pitosa gruba na dodir, a urezi na trakama napravljeni su neprecizno. Pitosi pronađeni u Akrotiriju bili su izduženog jajolikog oblika, uglatog oboda s dva reda ručki i ukrašeni horizontalnim nizovima traka s vertikalnim urezima (što pokazuje utjecaj iz sjeverne Krete).[375]

[374] Isto, 124.
[375] Isto, 125 – 126.

Slika 162: Pitosi iz razdoblja novih palača iz Knosa (HIGGINS 1997, 108, sl. 122, 123).

Na području Ierapetre kruškoliki pitosi (sl. 163, lijevo) imali su izrazito uski otvor i dva reda vertikalnih ručki, dok su se u nekropolama Pahia Amosa i Sfungarasa za sahranjivanje koristili kruškoliki pitosi širokog otvora s izraženim vratom– vjerojatno za ukop bogatih pokojnika. U zapadnoj Kreti proizvodili su se jajoliki pitosi (sl. 163, desno) ukrašeni horizontalnim redovima traka s niskim trbušastim dijelom i širokim otvorom, dok su ručke raspoređene u dva reda gdje je prvi red od četiri ručke ispod oboda, a drugi red od dvije horizontalne ručke postavljen na maksimalnom dijametru. Utjecaj zapadne Krete vidljiv je po dekorativnim elementima na lokalnim pitosima otoka Gavdosa i u Akrotiriju.[376]

Pitosi velikih dimenzija uglavnom su se koristili u palačama i dok je u razdoblju starih palača prevladavao utjecaj radionica iz Festa, u razdoblju novih palača najsnažniji utjecaj na proizvodnju pitosa imale su radionice iz Knosa.

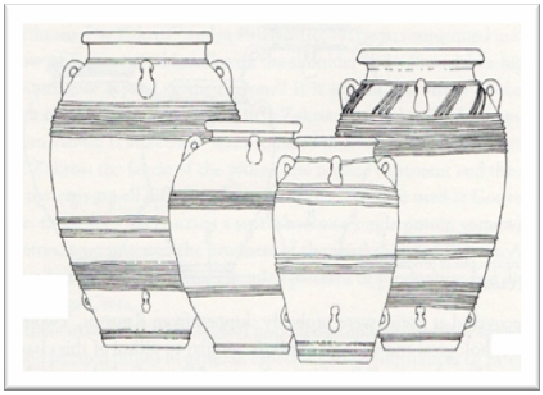

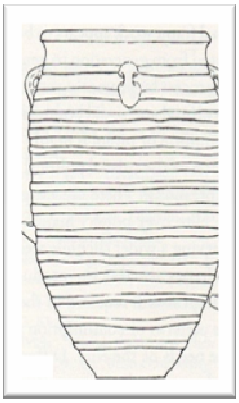

Slika 163: lijevo – pitosi s istoka Krete datirani su razdoblje novih palača, sredina – pitos iz Kato Zakra datiran je oko 1450. g. pr. Kr., desno – pitos iz zapadne Krete datiran je u razdoblje novih palača

[376] Isto, 130 – 132.

(sl. lijevo i desno –CHRISTAKIS 2006, 130, 133, sl. 7, 9, sl. sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008,56, sl. 34).

13.3. Kamene vaze

U razdoblju prije palača minojski su obrtnici razvili tehnike obrade kamena što je pogodovalo razvoju kvalitetnih kamenih proizvoda. Male kamene vaze napravljene od lokalnog kamenja i prošaranog mramora pronađene su kao pogrebni prilozi u grobnicama širom Krete. Obrtnici su obrađivali lokalni steatit i serpentin, ali i kamenje koje se uvozilo iz okolnih regija, primjerice alabaster, diorit, bazalt ili opsidijan. U razdoblju starih i novih palača nastaju luksuzne kamene vaze različitih oblika i veličina koje ističu kreativnost i umijeće kretskih obrtnika. Proizvodnja luksuznih posuda polako prestaje u subminojskom razdoblju kada se smanjio uvoz dragocjenih materijala.[377]

13.3.1. Minijaturne vaze

Minijaturna kamena vaza (sl. 164, lijevo) u obliku ptičjeg gnijezda ima zdepasto-loptasti oblik tijela i napravljena je od sivo-bijelog mramora, a predstavlja jedan od najčešćih oblika minijaturnih vaza.[378] Među popularnim oblicima bile su posude za umak. Posuda za umak iz Mohlosa (sl. 164, sredina), napravljena od sivog mramora prošaranog različitim nijansama sive boje, ima konično tijelo s izduženim izljevom i horizontalnom ručkom ispod ruba. Posude za umak pronađene su i na kikladskim otocima i grčkom kopnu.[379] Visoki cilindrični oblik pikside novi je oblik koji se javlja u razdoblju starih palača. Izbor zelenog steatita odaje dojam imitacije bronce. Male kamene vaze pronađene su u većem broju u ranominojskim grobnicama poput Mohlosa, Palekastra i Psire na istoku Krete, u središnjoj Kreti, ali i na jugu u Mesari.[380]

[377]DICKINSON 1994, 132, 136.
[378]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008,73
[379] Isto, 69.
[380] Isto, 71.

Slika 164. Minijaturne kamene posude iz Mohlosa: lijevo – posuda u obliku ptičjeg gnijezda datirana je između 2100. i 1800. g. pr. Kr., sredina – posuda za umak datirana je između 2600. i 2300. g. pr. Kr., desno –piksida je datirana između 2600. i 2100. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 69, 71, 73, sl. 44, 46 i 48).

13.3.2. Ritoni

Konični riton (sl. 165, lijevo) od prošaranog vapnenca, ruba ukrašenog s četiri uska horizontalna prstena koristio se u libitacijske namjene, a poznati primjeri koničnih ritona načinjeni su od gline. Luksuzno izdanje ovog ritona prikazano je na freski u Knosu (sl. 165, sredina), kao i u egipatskoj grobnici Rekhmire (sl. 165, desno) gdje je prikazano kako izaslanstvo Krećana donosi darove, a konični riton je dio njih.[381]

[381] Isto, 255.

Slika165: Konični ritoni: lijevo – konični riton pronađen u Agiji Trijadi i datiran je između 1600. i 1450. g. pr. Kr., sredina – fragment freske Nosač pehara iz Knosa datirana je između 1525. i 1450. g. pr. Kr., desno – dio freske iz egipatske grobnice Rekhmira u Tebi datirana je između 1490. i 1412. g. pr. Kr. (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI et al.2008,255, sl. 209, sl. sredina – RETHEMIOTAKIS, G. 2008, 84, sl. 7, sl. desno - POURSAT 2008, 104, sl. 6c).

Jajoliki riton (sl. 166, lijevo) napravljen je iz jednog komada alabastera što pokazuje vještinu umjetnika, a dekoracija se sastoji od reljefnog prstena koji se nalazi na spoju vrata i tijela. Jajoliki ritoni koristili su se kao ritualne posude u razdoblju novih palača.[382]

[382]Isto, 257.

Slika 166: Libacijski ritoni: lijevo – jajoliki riton iz Arhanesa datiran je između 1600. i 14500. g. pr. Kr., sredina – riton u obliku bikove glave iz Kato Zakra datiran je oo 1450. g. pr. Kr., desno – riton u obliku bikove glave iz Knosa datiran je između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (sl. lijevo i sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008,251, 257, sl. 205,209 i 211, sl. desno – BETANCOURT 2008, 58, sl. 6).

Riton u obliku bikove glave iz Zakra (sl. 166, sredina) napravljen je od klorita i jedan je od najljepših primjera ritualnih posuda. Kameni ritoni rijetko su nađeni čitavi, osobito ritoni u obliku životinjske glave,što pretpostavlja njihovo ritualno razbijanje,. Kameni riton u obliku bikove glave iz Knosa (sl. 166, desno)također se koristio u religijskim ritualima. Glavni otvor za prolaz tekućine je iza rogova, a drugi kroz usta. Rogovi, oči i bijela linija oko njuške napravljeni su od drugog materijala. Svi poznati ritoni u obliku bikove glave nastali su u razdoblju novih palača. Proizvedeno je petnaest takvih primjera na Kreti, od kojih jedanaest u Knosu, tri u Zakru i jedan u Palekastru, dok je osam fragmentiranih pronađeno na grčkom kopnu, od toga šest u Mikeni i dva u Pilu.[383]

Vaza Žetelaca (sl. 167, lijevo) je riton u obliku nojevog jajeta napravljen od crnog staetita. Na ritonu je prikazana procesija od dvadeset i sedam muškaraca koje predvodi svećenik zaogrnut ritualnim ogrtačem. Neki sudionici imaju otvorena usta kao da pjevaju dok jedan muškarac trese sistrum. Likovi djeluju trodimenzionalno s brojnim detaljima i istaknutom muskulaturom.[384]

Minojska ikonografija omogućuje uvid u različita atletska natjecanja koja su bila popularna u minojsko vrijeme. Na koničnom ritonu Boksača (sl. 167, desno) napravljenom od steatita ili

[383]Isto, 250.
[384]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 118.

crnog serpentina prikazani su atletičari u sportskim aktivnostima kao što su boksanje i hrvanje, a na jednom dijelu nalazi se muškarac kojega je probo bik.[385]

Slika 167: Ritoni iz Agije Trijade koji su datirani između 1500. i 1450. g. pr. Kr.: lijevo-Vaza Žetelaca, desno- Riton Boksača (sl. lijevo –PREZIOSI i HITCHCOCK1999, 118, sl. 73, sl. desno – PLATON2008, 96, sl. 1).

Riton Svetišta iz Kato Zakra napravljen je od klorita, a pronađen je u zapadnom dijelu palače. Na ritonu je prikazano tripartitno svetište u surovom planinskom krajoliku bogatom agrimijima i pticama. Tripartitno svetište nalazi se iznad širokog stepeništa s pročeljem koje podupiru četiri visoka stupa i s oltarima u dvorištu, a na krovu svetišta konsekrativnisu rogovi. Na ritonu su pričvršćeni ostaci zlatnog lišća i pretpostavlja se kako je djelomično bio pokriven zlatom.[386]

Pehar Poglavara je koničnog oblika čiji su rub i baza ukrašeni urezanim reljefnim trakama, a glavni prizor čine dvije muške figure u svetom razgovoru ili predstavljaju predaju oružja zapovjedniku. Desna figura ima izraženu mišićnu muskulaturu, čizme na nogama, dugu kosu, tri ogrlice oko vrata i narukvice na rukama, a prikazana je uspravnog stava sa žezlom u ruci koji stvara dojam moći. Figura na lijevoj strani predstavlja mladića s mačem u desnoj ruci, slabije mišićne muskulature, s kratkom frizurom, jednostavnom ogrlicom oko vrata i narukvicom oko ruke. Preostale tri figure prikazane su u procesiji kako nose darove, vjerojatno volovsku kožu. Ova kamena vaza napravljena od steatita koristila se u religijskim ritualima.[387]

---

[385]PLATON 2008, 96.
[386]PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 118.
[387]ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008,206.

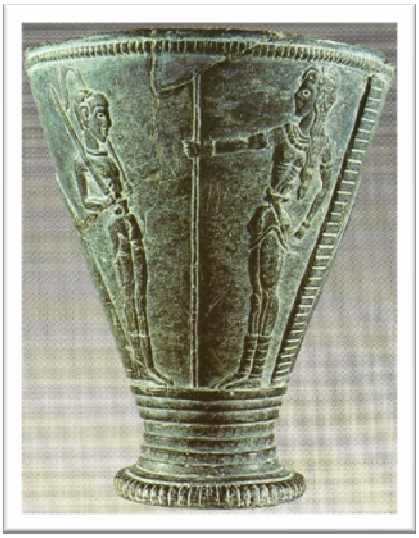

Slika 168: Riton Svetišta iz Kato Zakra datiran je između 1500. i 1450.g. pr.Kr. (PLATON 2008, 64, sl. 6)

Slika 169: Pehar Poglavara iz Agije Trijade datiran je između 1500. i 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 206, sl. 163)

14. Zaključak

Povoljan geografski položaj u egejskom arhipelagu, te blizina Egipta i Bliskog Istoka imali su značajan utjecaj na razvoj brončanodobne civilizacije smještene na otoku Kreti. Nazvana je prema mitskom kralju Minosu, sinu Zeusa i Europe, poznatom kao mudrom zakonodavcu i pravednom sucu dušama u podzemlju, a njegova vladavina na Kreti opisana je u brojnim grčkim legendama. Jedna od najpoznatijih legendi je o Minotauru, potomku Posejdonovog bika i Minosove žene Pasifaje koji je živio u labirintu i svakih devet godina proždirao atenske mladiće i djevojke.[388] Dedalovo umijeće izgradnje labirinta predstavlja zadivljujuće arhitektonsko dostignuće minojskih graditelja, a atenski danak svjedoči o snažnom minojskom utjecaju na područje istočnog Mediterana i grčkog kopna. Arheološka iskopavanja minojskih lokaliteta omogućila su uvid u bogatu materijalnu kulturu minojske civilizacije. Upravo prema materijalnim ostacima možemo pratiti razvoj minojskog društva koje je zahvaljujući pomorstvu i trgovini uspjelo ostvariti napredak i blagostanje.

Neobični oblici i dekoracije, inovativnost i karakteristična minojska ikonografija učinili su minojske vaze remek djelima keramičke umjetnosti koja je bila prepoznata i cijenjena na području istočnog Mediterana. Miješanje neogene i terra rossa gline, novi način proizvodnje i bolja kontrola temperature u keramičkim pećima omogućili su stvaranje kvalitetne keramike. Od jednostvane neolitičke keramike do pojave polikromnih stilova, keramika je značajan pokazatelj promjena u društvu, a danas pomaže u boljem razumijevanju minojskog društva.

Pojava prvog pisma na egejskom području, urbanizacija, inovativnost minojskih graditelja, razvoj birokratskog sustava palača i neprocjenjiva umjetnička djela glavna su obilježja minojske kulture koja je svojim dostignućima postala dio europskog kulturnog nasljeđa.

[388] BOULOTIS 2008, 44.

15. Popis kratica:

EM – Early Minoan (ranominojsko)

MM –Middle Minoan (srednjominojsko)

LM – Late Minoan (kasnominojsko)

SM – Subminoan (subminojsko)

et al. – više autora

npr. – na primjer

st. pr. Kr. – stoljećeprije Krista

16. Popis priloga:

Sl 1: Portret sir Arthura Evansa (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 12, sl. 1).

Sl 2: Otok Kreta (WERNER i VOGEL 1999, 128).

Sl 3: Egejsko područje s okolicom (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 5).

Sl 4: Kronologija egejskog područja (BETANCOURT 2007, 4, sl. 1.2).

Sl 5: Posuda za gnječenje grožđa s bačvom datirana je oko 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al*. 2008, 119, sl. 87 i 88)

Sl. 6: Ingot Bakra iz Mohlosa datiran je u kasnominojsko I.B razdoblje (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 89, sl. 64)

Sl. 7: Kalup za proizvodnju brončanog oruđa datiran je između 1800. i 1700. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 92, sl.67).

Sl. 8: Freska grifina iz Alalakha datirana je između 1650. i 1550. g. pr. Kr. (POURSAT2008, 101, sl. 3).

Sl. 9: Poklopac s prikazom dva sokola iz Malije datiran je između 1800. i 1700. g. pr.Kr. (POURSAT 2008, 101, sl. 2).

Sl. 10: Egipatski skarabej pronađen u Haniji datiran je između 1390. i 1353. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 156, sl. 121).

Sl. 11: Freska iz Tell el Dab'a datirana je između 1600. i 1400. g. pr. Kr. (POURSAT 2008, 102, sl. 4).

Sl. 12: Rekonstrukcija broda iz brodoloma u Ulu Burun u Turskoj, u 14.st. pr.Kr. (PREZIOSI i HITCHCOCK1999, 199, sl. 131).

S.13: Mikenska keramika iz brodoloma Ulu Burun, 14.st. pr. Kr. (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, sl. 132).

Sl. 14: Dvije strane diska iz Festa datiranog oko 1550. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 31).

Sl. 15: Zlatni prsten iz Mavrospelia datiran je između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (BOULOTIS 2008, 71, sl. 7).

Sl. 16: Konična šalica iz Knosa datirana je između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (BOULOTIS 2008, 72, sl. 8).

Sl. 17: Tablica s linear A pismom na obje strane datirana je oko 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 133, 101b).

Sl. 18: Votivna posuda s urezanim linear A pismom pronađena u Arhanesu datirana je između 1700. i 1500. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS2006, 47).

Sl. 19: Stol za žrtvovanje iz Palekastra datiran je između 1700. i 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 131, sl. 100).

Sl. 20: Tablica A s linearnim B pismom pronađena u Knosu datirana je između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 139, 107a).

Sl. 21: Tablica s linearnim B pismom pronađena je u Knosu i datirana između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 139, 107b).

Sl. 22. Primjeri pečata napravljeni od slonovače datirani su između ranominojskog III. i srednjominojskog I.A razdoblja (BETANCOURT2007, 49, sl. 3.26).

Sl. 23: Primjeri pečata datirani su u srednjeminojsko razdoblje (BETANCOURT 2007, 89, sl. 5.18).

Sl. 24: Zoomorfni pečat od slonovače pronađen u Agiji Trijadi, u tolosu groba A, datiran je između 2600. i 2300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 146, sl. 111).

Sl. 25. Cilindrični pečat pronađen u Mesari, Drakonesu, tolosu groba Δ i datiran je između 2300. i 1900. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 147, sl. 112).

Sl. 26: Pečat od s hijeroglifskim pismom pronađen u Maliji i datiran je između 1800. i 1650. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 130, sl. 98).

Sl. 27: Glineni otisak s prikazom bika pronađen u Haniji i datiran je oko 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 152, sl. 117).

Sl. 28: Trostrani prizmatični pečat napravljen od karneola iz Knosa, Sanatorijuma, groba III i datiran je između 1450. i 1400. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008,155, sl. 120).

Sl. 29. Kameni pečat (Gospodarica životinja) iz Armenija, grobna komora 24 i datiran je između 1400. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 205, sl. 162).

Sl. 30: Minosov prsten pronađen je u blizini Hramske grobnice u Knosu i datiran je između 1500. i 1400. g. pr. Kr. (RETHEMIOTAKIS 2008, 83, sl. 4).

Sl. 31: Zlatni pečatnjak iz Arhanesa datiran između 1600. i 1400. g. pr.Kr. (RETHEMIOTAKIS 2008, 83, sl. 6).

Sl. 32: Tlocrt Mirtosa, naselja iz ranominojskog II. razdoblja (BETANCOURT 2007, 32, sl. 3.2).

Sl. 33. Rekonstrukcija kuće sa svetištem iz Mirtosa (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 50, sl. 22).

Sl. 34: Tlocrt naselja Vasiliki u istočnoj Kreti iz ranominojskog II. razdoblja (PREZIOSI i HITCHCOCK1999, 48, sl. 21).

Sl. 35: Zračni pogled na Vasiliki (WARREN 2008, 23, sl. 7).

Sl. 36: Gradski mozaik pločice od fajanse s prikazom kuća iz Knosa datirane su između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (PALYVOU 2008, 43, sl. 10.)

Sl. 37: Glineni model kuće iz Arhanesa datiran je oko 1600. g. pr. Kr. (PALYVOU 2008, 41, sl. 6).

Sl. 38: Tlocrt Agije Trijade s prikazom minojskih dvorana u Vili A iz razdoblja novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 113, sl. 69).

Sl. 39: Veliko stubište u palači u Knosu (PALYVOU 2008, 42, sl. 7).

Sl. 40: Ortostati iz Komosa (PALYVOU 2008, 42, sl. 8).

Sl. 41: Prezide s vratima u minojskoj dvorani u palači (PALYVOU 2008, 41, sl. 5).

Sl. 42: Tlocrt palače u Knosu (BETANCOURT 2007, 70, sl. 5.2).

Sl. 43: Tlocrt svetišta na vrhu planine Juktas (DICKINSON 1994,271, sl. 8.4).

Sl. 44: Glinene figurice bika iz svetišta Vrisinas datirane su između 1800. i 1600. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 228, 229, sl. 185 i 186).

Sl. 45: Glinene figurice iz svetišta Petsofas iz srednjeminojskog razdoblja (lijevo – muška figurica, desno – ženska figurica) (SAKELLARAKIS 2006, 22, 23).

Sl. 46: Brončane figurice datirane su između 1700. i 1450. g. pr. Kr: lijevo – figurica iz Tilisa, desno – figurica iz pećine Skotino (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 224, 225, sl. 179, 180).

Sl. 47: Tlocrt svetišta Kato Sime iz razdoblja novih palača i rekonstrukcija svetišta s ritona Svetište iz Kato Zakra (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 141, sl. 88).

Sl. 48: Brončana figurica iz Kato Sime iz razdoblja novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK, 1999, 143, sl. 90).

Sl. 49: Kuros iz Palekastra datiran je između 1500. i 1450. g. pr. Kr. (PLATON 2008, 64, sl. 8).

Sl. 50: Tlocrt i ulaz pećine Psihro (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 146, sl. 91).

Sl. 51: Prijestolna dvorana u Knosu datirana je u razdoblje novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 94, sl. 51).

Sl. 52: Kripta sa stupovima u Knosu (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 93, sl. 50).

Sl. 53. Tlocrt svetišta s klupama iz Gurnije iz kasnominojskog III. razdoblja (DICKINSON1994, 277, sl. 8.7).

Sl. 54: Božica iz Mirtosa datirana je između 2400. i 2300. g. pr. Kr. (WARREN 2008, 23, sl. 8).

Sl. 55: Figurice od fajanse iz svetišta u Knosu datirane su oko 1600. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 37).

Sl. 56: Figurice božica s podignutim rukama: lijevo – božica iz svetišta Dvosjeklih sjekira datirana je između 1375. i 1300. g. pr.Kr, sredina –božica iz Gazija datirana je između 1200. i 1100. g. pr. Kr., desno –božica iz Gazija datirana je oko 1200. g. pr. Kr. (sl. lijevo i sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 210, 213, sl. 167 i 168, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI 2008, 117, sl. 8).

Sl. 57: Glinena posuda s akrobatima koji preskaču bika datirana je između 2000. i 1900. g. pr. Kr. (lijevo – SAKELLARAKIS 2006, 14, desno – BETANCOURT 2008, 56, sl. 2).

Sl. 57: Glinena posuda s akrobatima koji preskakuju bika (lijevo – SAKELLARAKIS 2006, 37, desno – BETANCOURT 2008, 56, sl. 2).

Sl. 58: Pečati s prikazom preskakanja bika: lijevo – pečat od bazalta iz Malije datiran je između 1350. i 1200. g. pr. Kr., desno – pečat od ahata iz Praisosa, groba D datiran je između 1400. i 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008,158, 159, sl. 124 i 125).

Sl. 59: Freska Toreadora iz Knosa datirana je između 1450. i 1400. g. pr. Kr. (BETANCOURT 2008, 60, sl.11).

Sl. 60: Grobnica iz Psire koristila se u ranominojskom razdoblju (BETANCOURT 2007, 36, sl. 3.7).

Sl. 61: Tlocrt pravokutne grobnice iz Mohlosa iz ranominojskog II. razdoblja (BETANCOURT 2007, 36, sl. 3.6).

Sl. 62: Zračni pogled na otok Mohlos (WARREN 2008, 21, sl. 4).

Sl. 63:Tolos Kamilari u južnoj Kreti iz ranominojskog II. razdoblja (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 59, sl. 31).

Sl. 64: Zračni pogled na tolos Kamilari (BETANCOURT 2007, 34, sl. 3.4).

Sl. 65: Glineni modeli pronađeni u tolosu Kamilari datirani su između 1600. i 1450. g. pr. Kr.: lijevo – model koji prikazuje muške plesače, desno – mode koji prikazuje darivanje (DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 142, sl. 10 i 11).

Sl. 66: Pitos s izljevom iz Etanije datiran je između 1800. i 1600. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 43, sl. 22)

Sl. 67: Hramska grobnica u Knosu iz razdoblja posljednje palače (DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 136, sl. 2).

Sl. 68: Kraljevska grobnica u Isopati datirana je između 1450.i 1400. g. pr. Kr. (KANTA2008, 146, sl. 1).

Sl. 69. Egipatska vaza pronađena u Kraljevskoj grobnici datirana je između 1450. i 1375. g. pr. Kr.(ANDREADAKI-VLAZAK *et al.* 2008, 77, sl. 52).

Sl. 70: Sarkofag iz nekropole Armeni datiran između 1350. i 1200. g. pr.Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 278, sl. 226).

Sl. 73: Larnaks u obliku kade iz Sitije datiran je između 1200. i 1100. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI et al. 2008, 280, sl. 237).

Sl. 74: Glineni larnaks s lokaliteta Vasliki Anogije datiran je između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (MARINATOS 2008, 144, sl. 1).

Sl. 75: Sarkofag iz Agije Trijade, dugačke strane, datiran je između 1400. i 1300. g. pr. Kr. (SAKELLARAKIS 2006, 115).

Sl. 76: Piksida pronađena na lokalitetu Kritsa-Kataru datirana je između 1200.i 1100. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al*. 2008, 281, sl. 228).

Sl. 77: Fragment freske Parižanke datiran je između 1400. i 1350. g. pr. Kr (BETANCOURT 2008, 59, sl. 10).

Sl. 78: Dio freske iz sobe 3, kuće Xeste, Akrotiri s prikazom djevojke koja bere šafran (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 127, sl. 81).

Sl. 79: Pečat „Vladara“ iz Hanije datiran je oko 1450. g. pr. Kr.

(BOULOTIS2008, 53, sl. 9).

Sl. 80: Freska Princ ljiljana iz Knosa datirana je između 1650. i 1450. g. pr. Kr. (BOULOTIS 2008, 47, sl. 2).

Sl. 81: Posude za svakodnevnu upotrebu: lijevo – tronožna posuda iz Makrigialosa, Sitije datirana je između 1600. i 1450. g. pr. Kr., desno – posuda kuhanje i postolje iz Hanije datirani su između 1200. i 1150. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 120, 121, sl.89 i 90).

Sl. 83: Trostrani pečati od steatita iz Knosa datirani su u srednjominojsko II. razdoblje (MORGAN 2015, 55, sl. 4).

Sl. 84: Dijelovi Minijaturnog friza iz Aja Irini datiranog u 16. st. pr. Kr. (MORGAN 2015, 50, sl. 1).

Sl. 85: Freska Preklopna stolica iz palače u Knosu datirana je između 1400. i 1375. g. pr. Kr. (RETHEMIOTAKIS 2008, 85).

Dijagram 1: Dijagram srednje životne dobi na osnovu istraživanja četiri minojskih nekropola iz različitih razdobalja (McGEORGE 2008, 120).

Tablica 1. Prikaz utjecaja prehrane s većim udjelom ugljikohidrata na razvoj karijesa u četiri minojske nekropole

Sl. 86: Votivni dijelovi ljudskog tijela iz svetišta Petsofasa i Traostalosa datirani su između 2000. i 1700. g. pr. Kr. (McGEORGE 2008, 122, sl. 2).

Sl. 87: Freska Dolazak u grad iz Akrotirija, Tere datirana između 17. i 16. st. pr. Kr. (RETHEMIOTAKIS 2008, 108, sl. 5).

Sl. 88: Tlocrt hram u Aja Irini na Kei datiran je u razdoblje novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 136, sl. 85).

Sl. 89: Ženska figura od terakote iz hrama u Aja Irini na Kei datirana je u razdoblje novih palača (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 137, sl. 86).

Sl. 90: Ceremonijalna vaza iz sobe Δ 4, iz Akrotirija datirana je u kasnokikladsko I.A razdoblje (BETANCOURT 113, sl. 6.3).

Sl. 91: Amfora iz Filakopija na Melosu datirana je u kasnokikladsko I.A razdoblje (BETANCOURT 113, sl. 6.4).

Sl.92: Vrčevi iz Akrotirija datirani su u kasnokikladsko I.A razdoblje: lijevo – vrčiz sobe Δ3, sredina – vrč s motivom pšenice, C-vrč s prikazom lastavice (BETANCOURT 114, sl. 6.5, 6.6 i 6.7).

Sl. 93. Vaze na Aja Irini s minojskom ikonografijom datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: A – vrč, B-alabastron, C – vaza u obliku košare, D – riton u obliku šalice (BETANCOURT 1985. tabla 18).

Sl. 94: Vrč iz Akrotirija datiran je u kasnokikladsko I. razdoblje (MORGAN 2015, 57, sl. 6).
Sl. 95: Neolitička keramika: lijevo – vrč iz Lasitija, Kasteli Furni datiran je između 3600. i 3000. g. pr. Kr., desno – posuda iz pećine Elitije (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 22, sl. 1, sl. desno – BETANCOURT1985, tabla 1. sl. B).

Sl. 96: Teoretska rekonstrukcija keramičke peći iz Komosa iz kasnominojskog I.A razdoblja (BETANCOURT 2008, 23, sl. 2.5).

Sl. 97: Vrčevi stila Ajos Onufrios: lijevo – vrč iz Ajos Onufrios blizu Festa iz ranominojskog I. razdoblja, desno – vrč iz lokaliteta Kanli Kastelidatiran je u ranominojsko I. razdoblje (sl. lijevo –BETANCOUR 2008, 17, sl. 2.2, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*23, sl. 2).

Sl. 98: Ilustracija promjene oblika posuda u ranominojskom I. razdoblju od vaza okruglog oblika s okruglim dnom do visokih vaza kruškolikog oblika (BETANCOURT 2008, 50, sl. 5.5).

Sl. 99: Piksida stila Lebena iz ranominojskog I. razdoblja (BETANCOURT 2008, 54, sl. 5.10).

Sl. 100: Posuda u obliku bačve stila Lebena iz ranominojskog I. razdoblja (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 24, sl. 3).

Sl. 101: Kaleži Pirgos stila iz Agije Fotije datirani su u ranominojsko I. razdoblje: lijevo – kalež Pirgos stila, desno – kalež s niskim dnom (sl. lijevo –ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 25, sl. 4, sl. desno – BETANCOURT 2008, 61, sl. 5.18).

Sl. 102: Posude iz Agije Fotije datirane su u ranominojsko I. razdoblje:lijevo – boca stila Pirgos iz groba 209, desno – bikonične pikside pronađene su u grobu 2 (BETANCOURT 2008, 63, sl. 5.21 i 5.22).

Sl.103: Vrč Rovašenog stila iz pećine Plativola datiranog u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 65, sl. 5.23).

Sl. 104: Posude Fine sive keramike: lijevo – piksida iz pećine Plativola datirana je između 2600. i 2300. g. pr. Kr., sredina – piksida iz Gurnije datirana je u ranominojsko II.A razdoblje, desno – piksida iz Agije Fotije (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 30, sl. 9, sl. sredina – BETANCOURT2007, 40, sl. 3.12, sl. desno – BETANCOURT2008, 10, sl. 1.6).

Sl. 105: Vrčevi Kumasa stila datirani su ranominojsko II.A razdoblje: lijevo – posuda u obliku žene pronađena izvan tolosa u Kumasi, sredina – vrč iz Kumase, desno – vrč iz Mirtosa (BETANCOURT 1985, 41, 42, 44, sl. 22, 23 i 26D).

Sl. 106: Posude stila Vasiliki pronađene u Mirtosu datirane su u ranominojsko II.B razdoblje: lijevo – čajnik, desno –vrč (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 31, 32 s. 10 i 11).

Sl. 107: Posude stila „bijelo na tamnom“ datirane su između ranominojskog II. i srednjeminojskog I. razdoblja: lijevo – konična zdjela iz Vasilikija, sredina -konična zdjela s izljevom iz Vasilikija, desno – vrč iz Mohlosa (BETANCOURT 1985, tabla 5, sl. F i G, tabla 6, sl. B).

Sl. 108: Posude Urezanog stila iz Knosa datirane su srednjeminojsko I. razdoblje: lijevo – vrč, desno – pehar (BETANCOURT 1985, tabla 6 sl. D i F).

Sl. 109: Vaze Barbotin stila:lijevo – riton iz Kato Zakra datirane je u srednjominojsko III. razdoblje, desno – vrč iz razdoblja starih palača (sl. lijevo – BETANCOURT 1985, tabla 7, sl. D, sl. desno – SAKELLARAKIS 2006, 14).

Sl. 110: Shematski oblici posuda Kamares stila (STANCO et al. 2012, 190, sl. 4).

Sl. 111: Polikromna keramika pronađena u Festu datirana je u srednjominojsko I.A razdoblje (DAY *et al.* 2006, 38, sl. 3 i 4).

Sl.112: Polikromne vaze predkamares faze datirane su u srednjominojsko I.A razdoblje (DAY*et al.*2006, 38, sl. 5 i 6).

Sl.113: Vaze klasičnog Kamares stila:lijevo – vrč iz Festa datiran je između 1750. i 1700. g. pr. Kr., desno –amfora iz Festa datirana je u srednjominojsko II.B razdoblje (sl. lijevo –BETANCOURT 2008, 57, sl. 3, sl. desno –SAKELLARAKIS 2006, 27).

Sl. 114: Vaze postkamares faze: lijevo -amfora iz Knosa datirana je u srednjominojsko III. razdoblje, desno – minijaturni pitos s tri ručke nađen u Festu datiran je između 1700. i 1600. g. pr. Kr.(sl. lijevo –SAKELLARAKIS 2006, 21,sl. desno –ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008,40, sl. 19*).*

Sl. 115: Vaze stila Kamares:lijevo – vrč s kljunastim izljevom nađen u Festu datiran je između 1750. i 1700. g. pr. Kr., desno – posuda za voće iz razdoblja starih palača (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI E *et al.*2008, 35, sl. 14, sl. desno - SAKELLARAKIS 2006, 29).

Sl.116: Koraci u stvaranju digitalnih podataka (STANCO et al. 2012, 195, sl. 7).

Sl. 117: Primjeri prepoznavanja istog motiva na različitim vazama (STANCO et al. 2012,195, sl. 8).

Sl. 118: Primjeri potrage odgovarajućeg motiva u digitalnoj bazi podataka (STANCO et al. 2012, 208, sl. 16).

Sl. 119: Posude „Tortoise-shell ripple“ stila: lijevo – riton iz Zakra datiran je između srednjominojskog III. i kasnominojskog I.A razdoblja, desno – vrč iz Gurnije datiran je u kasnominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 1985, tabla 15 sl. E i F).

Sl. 120: Ritoni i vrčevi iz kasnominojskog I.A razdoblja: A – konični riton iz Gurnije, B-

konični riton iz Akrotirija, desno – vrč iz Akrotirija, D – vrč iz Gurnije (BETANCOURT, 1985, tabla 17 sl. C, E, F, G).

Sl. 121. Posude „jednostavnog stila“: A – vaza s lažnim izljevom iz Gurnije datirana je izmeđukasnominojskog I.A i I.B, B – vrč iz Psire satiran je u kasnominojsko I.B razdoblje, C – vrč i Gurnije datiran je u kasnominojsko I.B razdoblje (BETANCOURT1985, tabla 18 sl. F, G, I).

Sl. 122: Vrčevi iz Psire „polikromnog stila“ datirani su između kasnominojskog I.A i I.B (BETANCOURT 1985, tabla 18 sl. H i tabla 19 sl. D).

Sl. 123: Vaze Morskog stila datirane su u kasnominojsko razdoblje I.B: lijevo -lećasta vaza iz Palekastra, sredina – vrč s lažnim izljevom iz Kato Zakra, desno – vrč s lažnim izljevom iz Gurnije (sl. lijevo i sredina – BETANCOURT, 1985, tabla 20 sl. G i H, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI, *et al.* 2008, 54, sl. 32).

Sl. 124: Jajoliki ritoni Morskog stila datirani su kasnominojsko razdoblje I.B: lijevo – riton iz Plekastra, sredina – riton iz Kato Zakra, desno – riton iz Psire (sl. lijevo – BETANCOURT1985, tabla 20 sl. sredina i desno – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 258, 259, sl. 212 i 213).

Sl.125: Vaze Morskog stila datirane su u kasnominojsko razdoblje I.B: lijevo –vaza u obliku košare s dvije ručke iz Niru Kani, B-visoki alabastron iz Knosa (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 52, 53, sl. 30 i 31)

Sl. 126: Bokali Morskog stila datirani su u kasnominojsko I.B razdoblje: lijevo – bokal iz Kato Zakra, desno – bokal iz Porosa (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 51, sl. 29, sl. desno – DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI 2008, 135, sl. 1).

Sl. 127: Vaze Biljnog stila ukrašene motivom trske datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: lijevo – vrč iz Festa, sredina – konična šalica iz Knosa, desno -riton u obliku šalica iz Kato Zakra (sl. lijevo – PLATON 2008, 66, sl 9, sl. sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 45, sl. 24, sl. desno – BETANCOURT1985, tabla 21 sl. C).

Sl. 128: Vaze Biljnog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: lijevo – vrč s lažnim izljevom iz Hanije, sredina – alabastron iz Palekastra, desno – riton iz Palekastra (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 55, sl. 33, sredina – BETANCOURT 1985,tabla 21 sl. D, desno – BETANCOURT1985,143, sl. 108).

Sl. 129: Vaze Biljnog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: A – bokal iz Festa, B – bokal iz Plekastra, C – vrč s mostolikim izljevom iz Agije Triade (BETANCOURT1985,tabla 21 sl. F, G i H).

Sl. 130: Vaze Apstraktnog i Geometrijskog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje: A – vrč s mostolikim izljevom iz Kato Zakra, B – vrč iz Kato Zakra , C – srebrni bokal iz Mikene (BETANCOURT 1985,tabla 22 sl. A, B i C).

Sl. 131: Vaze Apstraktnog i Geometrijskog stila datirane su u kasnominojsko I.B razdoblje:lijevo –vrč s mostolikim izljevom iz Sklavokampa, sredina – jajoliki riton

iz Gurnije, desno – vrč s mostolikim izljevom iz Knosa (sl. lijevo i desno – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 48,49 sl. 27 i 28, sl. desno – BETANCOURT 1985,tabla 22 sl. D).

Sl. 132: Vaza Alternativnog stila iz Festa datirana je u kasnominojskog I.B razdoblja (BETANCOURT 1985, tabla 22 sl. F).

Sl. 133: Efirejski pehari: lijevo – efirejski pehar iz Mikene iz 15.st.pr. Kr, desno – efirejski pehar iz Hramske grobnice iz Knosa datiran je u kasnominojsko II. razdoblje (sl. lijevo – HIGGINS 1997, 108, sl. 121, sl. desno – KANTA 2008, 147, sl. 2a).

Sl. 134: Razvoj efirejskog pehara tijekom:a – efirejski pehar iz Knosa datiran je između 1450. i 1400.g. pr.Kr., b – kiliks iz Knosa datiran je u kasnominojsko III.A_2 razdoblje, c – kiliks iz Knosa datiran je u kasnominojsko III.B razdoblje (KANTA 2008, 147, sl. 2).

Sl. 135: Vrčevi s reljefnom dekoracijom datirani su između 1400. i 1375. g. pr.Kr.: lijevo – vrč iz Male palače u Knosu, 2-vrč iz nekropole u Katsambasu (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 222, sl. 270, sl. desno – DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI2008, 137, sl.3).

Sl. 136: Usporedba između minojskog i mikenskog stila dekoracije u kasnominojskom II.B razdoblju (BETANCOURT 1985, 158, sl. 8.2).

Sl. 137: Usporedba između oblika i dekoracije u minojskom i mikenskom stilu: a – vrč iz Mikene datiran je u kasnoheladskom I. razdoblju, b – vrč s lažnim izljevom iz Gurnije datiran je u kasnominojskom II.B razdoblju, c – pitos iz Kraljevske grobnice u Isopati, Knosu datiran je u kasnominojsko II. razdoblje (BETANCOURT 1985, 136, sl. 7.4).

Sl. 138: Vaze stila Žara palače iz Knosa: lijevo – vrč je datiran između kasnominojskog II. i kasnominojskog III.A razdoblja, sredina – vrč je datiran u kasnominojsko III.A razdoblje, desno – amfora je datirana između kasnominojskog II. i kasnominojskog III.A razdoblja (sl. lijevo – BETANCOURT 1985, tabla 24 sl. B, sl. sredina i desno – BETANCOURT 2007, 188, 189, sl. 9.3 i 9.4).

Sl. 139: Vaze stila Žara palače iz Knosa: lijevo –pitos je datiran u kasnominojsko III.A razdoblje, desno –pitoidni vrč je datiran između 1450. i 1400. g. pr. Kr. (sl. lijevo – BETANCOURT2007, 189, sl. 9.5, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 58, sl. 36).

Sl. 140: Vaze ukrašene ikonografijom nilskog repertoara: lijevo – amforasti krater iz Episkopija datiran je između kasnominojskog III.A_2 i kasnominojskog III.B razdoblja, sredina i desno – alabastroni iz Festa datirani su u kasnominojsko III.A_2 razdoblje (sl. lijevo - ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.* 2008, 61, sl. 39, sl. sredina –BETANCOURT 1985, tabla 28 sl. C, sl. desno – SAKELLARAKIS 2006, 52).

Sl. 141: Posude datirane između kasnominojskog III.A_2 i III.B razdoblja: lijevo – šalica iz Palekastra, desno – piksida iz Aptere (sl. lijevo – BETANCOURT 2007, 190, sl. 9.6,

sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008, 235, sl. 192).

Sl. 142: Pikside iz Mohlosa s religijskom ikonografijom: lijevo – piksida je datirana između 1400. i 1300. g. pr. Kr., desno – piksida je datirana oko 1300. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 190, 191, sl. 155 i 156).

Sl. 143: Pitoidni vrč iz Katsambasa datiran je između 1450.i 1400.g.pr.Kr (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 111, sl. 83).

Sl. 144: Posude iz kasnominojskog III.B razdoblja:A-amforasti krater iz Ligortinosa, B-vrč s lažnim izljevom iz Kritse, C-vrč s lažnim izljevom s zapisom linear pisma B (A-BETANCOURT 1985, tabla 29 sl. K, B,C- ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 63, 140, sl. 41 i 108).

Sl. 145: Votivne posude: lijevo – posuda u obliku žene iz Gurnije datirana je između kasnominojskog III.A_2 i III.B, desno – zmijske cijevi iz Gurnije datirane su u kasnominojsko III.B (BETANCOURT 1985,tabla 31 sl. B, tabla 32 sl. A, B).

Sl. 146: Konični riton iz Kitiona, Cipra datiran je u 13.st.pr. Kr. (PREZIOSI i HITCHCOCK 1999, 201, sl. 134).

Sl. 147: Posude Jednostavnog stila; lijevo – kalatos iz groba u Agiji Teodorosu datiran je u kasnominojsko III.C razdoblje, sredina – čutura je nađena u istom grobu kao i kalatos, desno – čutura s više ručki nađena je u blizini prijestolne dvorane u Knosu datirana je između 1375. i 1300. g. pr. Kr. (sl. lijevo i sredina – BETANCOURT 1985, 181, sl.128, 182, sl. 129, sl. desno – ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 62, sl. 40).

Sl. 148: Posude Zatvorenog stila: lijevo i sredina – vrč iz pećine Psihro, prednja i stražnja strana, datiran je između 1200. i 1150. g. pr. Kr., desno – vrč iz Knosa datiran je u kasnominojsko III.C razdoblje (sl. lijevo – KANTA 152, sl. 8, sl. sredina i desno - BETANCOURT1985, tabla 31, sl. H i J).

Sl. 149: Stilski razvoj motiv hobotnice u kasnom brončanom dobu (BETANCOURT 2007, 158, sl. 8.3).

Sl. 150: Posude iz subminojskog razdoblja: lijevo – askos iz Vrokstra, sredina – čutura iz Vrokastra, desno – krater iz Mulnije (BETANCOURT1985, tabla 31 sl. E, tabla 32 sl. D i E).

Sl. 151: Krater iz Kamalevrija datiran je između 1200. i 1150. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI*et al.*2008, 64, sl. 42).

Sl. 152: Kernos iz Agije Fotije datiran je uranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 1985, 74, sl. 5.37).

Sl. 153:Kalež iz Agije Fotije datiran je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 1985, 75, sl. 5.38).

Sl. 154: Dvije boce iz Agije Fotije datirane su u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT

2008, 76, sl. 5.40).

Sl. 155: Boca u kikladskom stilu u obliku ptice iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 76. sl. 5.41).

Sl. 156: lijevo – zdjela sa širokom ručkom iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje, desno – donja strana iste zdjele (BETANCOURT 2008, 77, sl. 5.42 i 5.43).

Sl. 157: lijevo – tava iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje, sredina – donja strana tave, desno – piksida u obliku koluta iz Agije Fotije datirana je u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, 77, 78, sl. 5.44, 5.45, 5.46).

Sl. 158: Pitosi iz Afroditinog Kefalija datirani su u ranominojsko I. razdoblje (BETANCOURT 2008, naslovnica i 79, sl. 5.47).

Sl. 159: Pitosi iz razdoblja starih palača iz južne Krete (CHRISTAKIS 2006, 121, sl. 1).

Sl. 160: Pitosi iz razdoblja starih palača iz nekropola s područja Knosa i Arhanesa (CHRISTAKIS 2006, 122, sl. 2).

Sl. 161: Pitosi iz srednjominojskog III. razdoblja iz središnje Krete (CHRISTAKIS 2006, 125, sl. 4).

Sl. 162: Pitosi iz razdoblja novih palača iz Knosa (HIGGINS, R. 1997, 108, sl. 122, 123).

Sl. 163: lijevo – pitosi s istoka Krete datirani su razdoblje novih palača, sredina – pitosa iz Kata Zakra datiran je oko 1450. g. pr. Kr, desno – pitos iz zapadne Krete datiran je u razdoblje novih palača (sl. lijevo i desno –CHRISTAKIS 2006, 130, 133, sl. 7, 9, sl-sredina – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008,56, sl. 34).

Sl. 164: Minijaturne kamene posude iz Mohlosa: lijevo – posuda u obliku ptičjeg gnijezda datirana je između 2100. i 1800. g. pr. Kr., sredina – posuda za umak datirana je između2600. i 2300. g. pr. Kr., desno – piksida je datirana između 2600. i 2100. g. pr. Kr.(ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 69, 71, 73, sl. 44, 46 i 48).

Sl. 165: Konični ritoni: lijevo – konični riton pronađen u Agiji Trijadi i datiran je između 1600. i 1450. g. pr. Kr., sredina – fragment freske Nosač kupa iz Knosa datirana je između 1525. i 1450. g. pr. Kr., desno – dio freske iz egipatske grobnice Rekhmira datirana je između 1490. i 1412. g. pr. Kr. (sl. lijevo – ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.*2008,255, sl. 209, sl. sredina – RETHEMIOTAKIS 2008, 84, sl. 7, sl. desno – POURSAT2008, 104, sl. 6c).

Sl. 166: Libacijski ritoni: lijevo – jajoliki riton iz Arhanesa datiran je između 1600. i 14500. g. pr.Kr., sredina – riton u obliku bikove glave iz Kato Zakra datiran je oo 1450. g. pr. Kr., desno – ritonu obliku bikove glave iz Knosa datiran je između 1600. i 1500. g. pr. Kr. (sl. lijevo i sredina –ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008,251, 257, sl. 205,209 i 211, sl. desno – BETANCOURT 2008, 58, sl. 6).

Sl. 167: Ritoni iz Agije Trijade koji su datirani između 1500. i 1450. g. pr. Kr.: lijevo – Vaza Žetelaca, desno – Riton Boksača (sl. lijevo – PREZIOSI, D. i HITCHCOCK 1999, 118, sl. 73, sl. desno – PLATON 2008, 96, sl. 1).

Sl. 168: Riton Svetišta iz Kato Zakra datiran je između 1500. i 1450.g. pr.Kr. (PLATON 2008, 64, sl. 6).

Sl. 169: Pehar Poglavara iz Agije Trijade datiran je između 1500. i 1450. g. pr. Kr. (ANDREADAKI-VLAZAKI *et al.* 2008, 206, sl. 163).

17. Bibliografija

ANDREADAKI-VLAZAKI, M. 2008. Resources for Life: From Food to Aromatics, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From the Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays,* New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 110 – 117.

ANDREADAKI-VLAZAKI, M., RETHEMIOTAKIS, G., DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI N. 2008. *From The Land of the Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C.,* New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA).

ANDREADAKI-VLAZAKI, M., 2012. Khania (Kydonia), u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC),* Oxford: Oxford University Press, 51 – 528.

BANOU, E. 2015. Egyptian Influence and Aegean Transformation at Akrotiri, Thera: The Jug No. 8960 With a Libation Scene, u P. P. CREASMANN and R.H. WILKINSON (ur.) *Ancient Mediterranean Interconnections, Papers in Honor of Nanno Marinatos (Journal of Ancient Egyptian Interconnections, Volume* 7, *Number* 3*),* Arizona: University of Arizona Egyptian Expedition, 18 – 23.

BETANCOURT, P. P. 1985. *The History of Minoan Pottery,* Princeton, New Jersey: Princenton University Press.

BETANCOURT, P.P. 2007. *Introduction to Aegean Art,* Phliladelphia, PA: INSTAP Academic Press.

BETANCOURT, P.P. 2008. *The Bronze Age Begins. The Ceramic Revolution of Early Minoan I and the New Forms of Wealth that Transformed Prehistoric Society,* Phliladelphia, PA: INSTAP Academic Press.

BETANCOURT, P. P. 2008. Minoan Art and Archaeology, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays,* New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 56 – 60.

BETANCOURT, P.P. 2008. Minoan Trade, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 209 – 229.

BURKE, B. 2012. Textiles, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 430 – 454.

BURNS, B.E. 2012. Trade, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 291 – 304.

BOULOTIS, C. 2008. The Art of Cretan Writing, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 67 – 78.

BOULOTIS, C. 2008. From Mythical Minos to The Search for Cretan Kingship, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 44 – 55.

CASTLEDEN, R. 2000. *Minoans: Life in Bronze Age Crete*, New York: Routledge.

CHAPIN, A.P. 2012. Frescoes, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 223 – 236.

CHRISTAKIS, K.S. 2006. Traditions and Trends in The Production and Consumption of Storage Containers in Protopalatial and Neopalatial Crete, u M.H. WIENER, J. POLANSKY, E.E. HAYES, J.L. WARNER (ur.) *Pottery and Society: The Impact of Recent Studies in Minoan Pottery*, Boston: Archeological Institute of America, 119 – 137.

DAVIS, J.L. 2008. Minoan Crete and Aegean Islands, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 186-208.

DAY, P.M., RELAKI, M., FABER, E.W. 2006. Pottery Making and Social Reproduction in the Bronze Age Mesara, u M.H. WIENER, J. POLANSKY, E.E. HAYES, J.L. WARNER (ur.) *Pottery and Society: The Impact of Recent Studies in Minoan Pottery*, Boston: Archeological Institute of America, 22 – 72.

DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI, N. 2008. Community and the Individual in Death: Burial Practices in the Neopalatial and Postpalatial Periods, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000-1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 134 – 142.

DICKINSON, O. 1994. *The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge Univeristy Press.

DICKINSON, O. 2012. The collapse at the End of the Bronze Age, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 483 – 490.

DRIESSEN, J. 2012. Malia, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 556 – 570.
EVELY, D. 2012. Materials and Industries, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 387 – 404.

HALLAGER, B. 2012. Minoan Pottery, in E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 405 – 414.

HIGGINS, R. 1997. *Minoan and Mycenaean art*, London: Thames & Hudson Ltd.

JURIĆ, A. 2001. *Grčka od mitova do antičkih spomenika*, Rijeka: Andromeda.

HITCHCOCK, L.A. 2012. Minoan Architecture, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 189 – 199.

HIRSCHFELD, N. 2012. Cypro-Minoan, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 373 – 386.

KANTA, A. 2008. The Epilogue of a Platial World: Minoan Civilization After the Great Palaces (14th – 11th Century B.C.), u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of the Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 146 – 153.

KNAPPETT, C. 2008. The Material Culture, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 121 – 139.

LA ROSA, V. 2012. Phaistos, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 582 – 598.

LUPACK, S. 2012. Minoan Religion, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 251 – 262.

MACDONALD, C. 2012. Knossos, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 529 – 542.

MACGILLIVRAY, J.A. i SACKETT, L. 2012. Palaikastro, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 571 – 581.

MANNING, S.W. 2012. Chronology and Terminology, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 11 – 30.

MANNING, S. W. 2008. Formation of The Palaces, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 106 – 109.

MANNING, S.W. 2008. Eruption of Thera/Santorini, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 457 – 476.

MARINATOS, N. 2008. Minoan Beliefs of The Afterlife, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 143 – 146.

MEE, C. 2008. Mycenaean Greece, The Aegean, and Beyond, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 362 –386.

MEE, C. 2012. Death and Burial, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 277 – 290.

McGEORGE, P. J. P. 2008. Morbidity and Medical Practice in Minoan Crete, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 118 – 128.

MORGAN, L. 2015. Why is No One Eating? The Iconography of Feasting in The Ancient World, u P. P. CREASMANN and R.H. WILKINSON (ur.) *Ancient Mediterranean Interconnections, Papers in Honor of Nanno Marinatos (Journal of Ancient Egyptian Interconnections, Volume* 7, *Number* 3*)*, Arizona: University of Arizona Egyptian Expedition 49 – 64.

MUHLY, J.D. 2012. History of Research, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 3 – 10.

NAKASIS, D., GALATY, M.L., PARKINSON, W.A. 2012. State and Society, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 239 – 250.

PALAIMA, T.G. 2012. Linear B, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 356 – 372.

PALYVOU, C. 2008. Palatial Architecture: The Creation of a Sophisticated Urban Society, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 37 – 43.

PHILLIPS, J. 2012. Egypt, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 820 – 831.

PLATON, L. 2008. Shepards and Farmers, Craftsmen and Artist, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 61 – 67.

PLATON, L. 2012. Kato Zakros, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 509 – 517.

POURSAT, J.-C. 2008. Minoans and the Mediterranean, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000-1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 100 – 105.

PREZIOSI, D. i HITCHCOCK, L.A. 1999. *Aegean Art and Architecture*, Oxford: Oxford University Press.

PULAK, C. 2012. Uluburun Shipwreck in Linear A, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 862 – 876.

RETHEMIOTAKIS, G. 2008. The Minoan Palaces, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 23 – 36.

RETHEMIOTAKIS, G. 2008. Minoan Religion: Deities, Sanctuaries, and Cults, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI

(ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000-1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 79-88.

SAKELLARAKIS, J.A. 2006. *Herakleion museum*, Athens: Ekdotike Athenon S.A.

SHAW, J.W. 2001. The Excavation and the Structure of the Kiln, u J.W.SHAW,A. VAN DE MOORTEL, P.M. DAY, V. KILIKOGLOU (ur.) *A LMI IA Kiln in South-Central Crete: Function and Pottery Production (Hesperia Supplement)* vol. XXX Edition, Princenton, New York: American School of Classical Studies at Athens, 4 – 28.

SHELMERDINE, C.W. i BENNET, J. 2008. Economy and Administration, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 289 – 309.

STANCO, F., TANASI, D., GUARNERA, G.C., GALILO, G. 2012. Automatic Classification of Decorative Patterns in The Minoan Pottery of Kamares Style, u C. PAPAODYSSEUS (ur.) 2012. *Pattern Recognition and Signal Processing in Archaeometry: Mathematical and Computational Solutions for Archaelogy*, Hershey PA: IGI Global, 186–211.

TOMAS, H. 2012. Creatn Hieroglyphic and Linear A, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 340 – 355.

TOMKINS, P. 2012. Neolithic Antecedents, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 32 – 49.

TOMKINS, P. i SCHOEP, I. 2012. Crete, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 66 – 82.

TSIPOPOULOU, M. 2008. Community and the Individual in Death, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 128 – 133.

TZONOU-HERBST, I. 2012. Figures, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 210 – 222.

WARREN, P. 2008. The Natural Setting, in M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000-1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 13 – 16.

VAN DE MOORTEL, A. 2006. A Reexamination of The Potery From The Kamares Cave, u J.W.SHAW,A. VAN DE MOORTEL, P.M. DAY, V. KILIKOGLOU (ur.) *A LM IA Ceramic Kiln in South-Central Crete: Function and Pottery Production (Hesperia Supplement)* vol. XXX Edition, Princenton, New York: American School of Classical Studies at Athens, 73 – 94.

VAN DE MOORTEL, A. 2001. The Area Around The Kiln and The Pottery From The Kiln Dump, u J.W.SHAW,A. VAN DE MOORTEL, P.M. DAY, V. KILIKOGLOU (ur.) *A LM IA Ceramic Kiln in South-Central Crete: Function and Pottery Production (Hesperia Supplement)* vol. XXX Edition, Princenton, New York: American School of Classical Studies at Athens, 29-137.

WARREN, P. 2008. The Rise of Civilization,u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 17 – 22.

WEINGARTEN, J. 2012. Minoan Seals and Sealings, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 317 – 329.

WIENER, M.H. 2006. Pot and Polities, u M.H. WIENER, J. POLANSKY, E.E. HAYES, J.L. WARNER (ur.) *Pottery and Society: The Impact of Recent Studies in Minoan Pottery*, Boston: Archeological Institute of America, 1 – 22.

WERNER, M. i VOGEL, G. 1999. *Atlas arhitekture* 1, Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga.

WILSON, D. 2008. Early Prepalatial Crete, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 77 – 105.

VASILAKIS, A. 2008. The History of the Excavations, u M. ANDREADAKI-VLAZAKI, G. RETHEMIOTAKIS, N. DIMOPOULOU-RETHEMIOTAKI (ur.) *From The Land of The Labyrinth Minoan Crete, 3000 – 1100 B.C., Essays*, New York: Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 154 – 160.

YASUR-LANDAU, A. 2012. Levant, u E. CLINE (ur.) *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: Oxford University Press, 832 – 848.

YOUNGER, J.G. i REHAK, P. 2008. Minoan Culture: Religion, Burial Customs, and Administration, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 165 – 187.

YOUNGER, J.G. i REHAK, P. 2008. The Material Culture of Neopalatial Crete, u C.W. SHELMERDINE (ur.) *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 140 – 164.